ACADEMIA
DE ŞTIINŢE
SOCIALE
ŞI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

3
TOMUL 29 1976
MARTIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI", Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM serviciul export-import presă — Calea Griviţei nr. 64—66, P.O.B. 2001 telex 011226 Bucureşti.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacţiei
B-dul Aviatorilor, nr. 1
Bucureşti, tel. 50 72 41

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 29, NR. 3
martie, 1976

SUMAR

,,REVISTA DE ISTORIE". Tom. 29, nr. 3, p. 321—474, 1976

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

REVISTA DE ISTORIE

TOME 29, N° 3

mars 1976,

SOMMAIRE

,,REVISTA DE ISTORIE". Tom. 29, nr. 3, p. 321—474, 1976

COMPTES RENDUS

REVUE DES REVUES

NOTES

SOLIDARITATEA MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI INTERNAŢIONALE CU LUPTA REVOLUŢIONARĂ A CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA (1918—1926)

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Războiul mondial — marele război — cum avea să fie denumit în mod curent — pînă cînd unul şi mai cumplit avea să-i uzurpe această tristă faimă — luase sfîrşit pe ruinele încă fumegînde ale civilizaţiei popoarelor.

Pentru România, bilanţul său se prezenta complex : îngrozitor, dacă avem în vedere imensele distrugeri materiale şi pierderi de vieţi, şi pozitiv, dacă îl vom aprecia prin prisma înfăptuirii dezideratului istoric al poporului român, anume desăvîrşirea unităţii statale — ca urmare a luptei întregului popor român, act sancţionat la 1 decembrie 1918 — prin voinţă liber exprimată — de cei peste o sută de mii de cetăţeni prezenţi la Marea Adunare Naţională din Alba Iulia.

Ca de atîtea ori în istorie, roadele realizării unităţii statale, pe planul vieţii sociale, economice şi politice, nu vor fi culese, în primul rînd, aşa după cum ar fi fost firesc, de masele largi populare prin lupta şi jertfa cărora se înfăptuise acest deziderat patriotic de interes naţional, ci de clasele exploatatoare.

În tumultul şi efervescenţa revoluţionară care zguduia în numeroase state edificiul orînduirii capitaliste, România îşi începea epoca sa contemporană, datorită unui complex de împrejurări, rămînînd pe mai departe în situaţia de monarhie constituţională, orînduire statală exploatatoare în care contradicţia principală a societăţii va fi opoziţia ireconciliabilă dintre proletariat şi burghezie.

Sfîrşitul războiului şi desăvîrşirea unităţii statale*, constituie factori care au favorizat activizarea procesului de organizare politică şi profesională a clasei muncitoare. Ca urmare, pe fondul unor contradicţii de clasă interne, proprii societăţii româneşti din acea epocă istorică — la care se adaugă influenţa mişcării muncitoreşti internaţionale, în primul rînd a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie — , lupta de clasă dintre proletariat şi burghezie va creşte în amploare şi intensitate determinînd

---

* Nu ne propunem să ne ocupăm în acest studiu de ecoul pe care l-a înregistrat peste graniţele ţării înfăptuirea actului istoric al desăvîrşirii unităţii statale. Cităm, însă, în acest sens, articolul *Ecouri în presa apuseană la actul unirii*, publicat de Damian Hurezeanu, în „Magazin istoric", nr. 11/1968, p. 13—15.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 29, nr. 3, p. 325—345, 1976

o perioadă de avînt revoluţionar fără precedent în istoria ţării, la capătul căreia vom găsi saltul calitativ de însemnătate principială, concretizat în crearea Partidului Comunist Român.

În mod firesc, convulsiile interne prin care trecea societatea românească în această epocă, în mod particular situaţia clasei muncitoare, lupta sa pentru drepturi economice şi libertăţi democratice, împotriva terorii exercitate de regimul burghez nu puteau să scape atenţiei clasei muncitoare din diferite ţări, determinînd, dimpotrivă, comentarii, luări de poziţie şi manifestări de solidaritate dintre cele mai diverse. *„Solidaritatea şi simpatia cu care au fost înconjuraţi partidul şi clasa muncitoare din România de către partidele frăţeşti, de către comuniştii de peste hotare au reprezentat un sprijin şi un imbold puternic în lupta lor revoluţionară"* [1], sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, şi preşedinte al Republicii Socialiste România, referindu-se la înaltele virtuţi, morale şi politice ale internaţionalismului proletar — trăsătură definitorie, permanentă a mişcării muncitoreşti din România.

Apreciat sub aspect cronologic, după război, primul eveniment din viaţa social-politică internă a României cu ecou deosebit în străinătate se referă la luptele proletariatului bucureştean de la 13 decembrie 1918 şi înăbuşirea lor prin mijloace violente [1bis]. Sîngeroasa respresiune — căreia i-au căzut victime peste 100 de muncitori — , cît şi procesul intentat conducătorilor socialişti au fost cunoscute şi comentate în primul rînd în ţările vecine. În U.R.S.S., de pildă, ziarul „Pravda" — care publicase deja informaţii interesante despre lupta proletariatului român în faza de început a avîntului mişcării noastre muncitoreşti — a comentat evenimentele de la 13 decembrie 1918, deşi cu o oarecare întîrziere explicabilă. Astfel, preluînd ştirile venite din Bucureşti, prin Riga, „Pravda" publica, în numărul său din 24 februarie 1919, materialul intitulat : *În România, mişcarea revoluţionară creşte* [2], în care se solidariza cu atitudinea antimonarhică, republicană a muncitorimii române şi condamna teroarea regimului burghez, care răspunsese cu gloanţe la revendicările obiective ale oamenilor muncii.

Pe lîngă ştirile de moment, ziarele muncitoreşti bulgare au continuat să acorde o atenţie însemnată evenimentelor de la 13 decembrie 1918. „Rabocii Vestnic" va ţine în special la curent clasa muncitoare şi opinia publică progresistă din Bulgaria asupra evenimentelor ulterioare masacrului : arestarea samavolnică a conducătorilor socialişti, maltratarea la care erau supuşi în închisori, procesul care le-a fost intentat ; toate acestea corelate cu mişcarea largă de sprijin şi solidaritate a proletariatului român cu cei arestaţi. „Lucrătorii din întreaga Românie — arăta ziarul în acest sens — , în întrunirile lor, au protestat în chipul cel mai energic împotriva sîngeroasei terori a oligarhiei româneşti, iar în rezoluţii au arătat solidaritatea lor cu acţiunea arestaţilor de la 13 decembrie" [3].

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 400.

[1bis] Vezi detalii în : Gh. Unc. C. Mocanu, *13 Decembrie 1918*, Editura politică, Bucureşti, 1968.

[2] Informare luată din : V. Liveanu, *„Pravda" despre mişcarea revoluţionară din România (1917—1921)*, în „Studii. Revistă de istorie" nr. 5/1967, p. 898.

[3] „Rabocii Vestnic" din 13 iulie 1919.

Relevînd spiritul de sacrificiu, intransigenţa şi curajul proletariatului român, Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste aprecia că evenimentele revoluţionare din România, de la 13 decembrie 1918, constituie un exemplu edificator pentru orientarea de clasă, revoluţionară a proletariatului din ţările balcano-dunărene. „Valul grevelor economice şi politice din România, care s-a prelungit în tot cursul anului — scria „Kommunisticeski International" — lupta proletariatului bucureştean din decembrie 1918 [. . .] toate aceste evenimente atestă orientarea revoluţionară adoptată de către clasa muncitoare din ţările balcanice" [4].

Există, de asemenea, mărturii că în multe dintre statele capitaliste din Occident proletariatul a luat poziţie, în mitinguri şi întruniri, împotriva persecutării mişcării muncitoreşti din România. La Paris, de pildă, muncitorii l-au interpelat pe I. C. Brătianu în plină stradă, numindu-l asasin şi cerîndu-i imediata eliberare a socialiştilor întemniţaţi la Jilava şi Văcăreşti [5]. Presiunea exercitată de proletariatul parizian asupra primului ministru român, participant la tratativele de pace, alături de solidaritatea clasei muncitoare, a opiniei publice democrate din alte ţări, cît şi larga mişcare de solidaritate creată pe plan intern explică graba autorităţilor represive de a închide dosarul evenimentelor sîngeroase de la 13 decembrie 1918, prin punerea în libertate a conducătorilor de atunci ai mişcării muncitoreşti din România.

Că odiosul asasinat din Piaţa Teatrului Naţional, de la 13 decembrie 1918, nu a dat rezultatele scontate de burghezie au dovedit-o evenimentele ulterioare, parte dintre ele, cum au fost, de pildă : noile greve ale muncitorilor feroviari din vara anului 1919, greva generală politică a proletariatului din Iaşi, succesele obţinute de Partidul socialist în alegerile parlamentare din noiembrie acelaşi an, vor avea ecou în presa muncitorească şi progresistă din diferite ţări, fiind explicate şi apreciate în spiritul tradiţiilor de solidaritate ale mişcării muncitoreşti internaţionale [6].

În contextul aceloraşi tradiţii, de sprijin internaţionalist, sînt publicate în presa sovietică din anul următor relatări despre creşterea fără precedent a luptelor greviste desfăşurate de proletariatul din România în primăvara şi vara anului 1920, despre amploarea pe care a cunoscut-o în întreaga ţară sărbătorirea zilei de 1 Mai, despre marile demonstraţii şi mitinguri de masă, printre care şi cele de la 11, 30 august şi 5 septembrie 1920, care, printre altele, au avut un puternic caracter internaţionalist, de sprijin şi solidaritate cu Rusia Sovietică [7].

„Pravda" aprecia, de asemenea, atitudinea favorabilă reluării legăturilor diplomatice dintre România şi Rusia Sovietică, pe care savantul Nicolae Iorga şi alte personalităţi politice o promovau în parlamentul ţării [8].

---

[4] „Kommunisticeski International", nr. 9 din 1919, p. 1405 ; vezi şi Gh. Unc, C. Mocanu, *op. cit.*, p. 142.

[5] *Patruzeci de ani de la luptele din 13 Decembrie. 1918—1958*, lucrare editată de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., Bucureşti, 1958, p. 67—68.

[6] Poziţia Partidului socialist faţă de alegeri şi rezultatele lor sînt redate de „Pravda" din 5 decembrie 1919, pe baza informaţiilor apărute într-un ziar finlandez.

[7] Relatări în acest sens au fost publicate în ziarul „Pravda" din 22 august şi 9 septembrie 1920.

[8] Informare luată din : V. Liveanu, *„Pravda" despre mişcarea revoluţionară din România (1917—1921)*, în „Studii Revistă de istorie" nr. 5/1967.

Evidenţiind luptele de clasă desfăşurate de proletariatul român împotriva ofensivei patronale, presa sovietică folosea prilejul pentru a-şi manifesta poziţia solidară cu muncitorii, de condamnare a represiunilor şi samavolniciilor de tot felul la care aceştia erau supuşi din partea unui aparat de stat burghez, bazat pe opresiune. Titluri ca : *Ciocniri între muncitori şi soldaţi* [9], *Lupta cu greviştii* [10] şi *În România. Lupta cu greviştii* [11], publicate de ziarul „Pravda", vorbesc de la sine, fiind deosebit de semnificative pentru însăşi poziţia opiniei publice sovietice.

În contextul acestor constatări, se impune însă precizarea că evenimentul politic cu cel mai mare ecou în opinia publică din străinătate, referitor la mişcarea muncitorească din România, din perioada avîntului revoluţionar, l-a constituit greva generală din octombrie 1920, urmările sale pe planul raporturilor de clasă dintre proletariat şi burghezie.

În pofida cenzurii drastice impuse de autorităţi, marea ridicare la luptă a clasei muncitoare din România a cunoscut totuşi o largă analiză şi popularitate obiectivă, pe diverse planuri în presa muncitorească şi democrată din diferite ţări, în tot ce a avut ea mai fundamental : cauze, memoriul ultimativ de revendicări economice şi politice prezentat guvernului de către Consiliul general al Partidului Socialist şi Comisia generală a sindicatelor, desfăşurarea şi amploarea grevei la nivelul întregii ţări, înăbuşirea sa prin mijloace militare, opresive [12].

Ştiri despre desfăşurarea grevei generale şi, totodată, opinii de condamnare a represiunilor care au urmat, din partea guvernanţilor români, au apărut şi în ziarul „Izvestia", al doilea mare cotidian din Rusia Sovietică. În unele cazuri, materialul documentar era preluat din „Socialismul" sau alte organe de presă muncitoreşti din România, precum şi din presa muncitorească şi democrată din diverse ţări capitaliste, care a comentat evenimentul solidarizîndu-se cu lupta curajoasă a proletariatului român, împotriva ofensivei patronale şi a regimului burghez [13].

Astfel, preluînd ştirile apărute în presa românească, din 25 octombrie 1920, „Pravda" din 2 noiembrie, informa pe larg pe cititorii sovietici asupra amploarei luptei de clasă din România, remarcînd că „La Bucureşti este grevă parţială la Arsenal, la fabrica tehnică, la uzina de gaz şi la mori. Activitatea este continuată de personalul militar. La Galaţi, Ploieşti, sînt în grevă : uzina electrică şi de apă, tramvaiele şi brutăriile. La Timişoara, Petroşeni, Sibiu este grevă la uzina de apă, uzina electrică, între-

[9] Se aveau în vedere măsurile represive adoptate de autorităţi împotriva grevei muncitorilor mineri din Valea Jiului, începută la 21 martie 1920 („Pravda", nr. 83 din 20 aprilie 1920).

[10] Informare apărută în acelaşi număr, din 21 martie 1920, al ziarului „Pravda", privind măsurile militare adoptate de guvernul generalului Averescu împotriva grevelor muncitorilor feroviari.

[11] Referitor la greva muncitorilor feroviari din primăvara anului 1920 : 18 aprilie — 7 iunie („Pravda", nr. 107 din 19 mai 1920).

[12] Pe lîngă ştiri şi alte informaţii referitoare la evenimente, amintim următoarele titluri, publicate în ziarul „Pravda" : *În România. Cererile muncitorilor,* în care erau comentate revendicările din memoriul Consiliului general („Pravda" din 23 octombrie 1920); *În România. Greva generală* („Pravda" din 27 octombrie 1920) ; *În România. Arestarea conducătorilor grevei,* în care „Pravda", din 28 octombrie 1920, preluînd ştirile din presa românească, sublinia că „au fost arestaţi toţi conducătorii mişcării greviste şi socialiste care au semnat ultimatul către guvern".

[13] Vezi detalii în Florea Dragne, *Ecoul grevei generale din România peste hotare,* în *Greva generală din România — 1920,* Bucureşti, 1970, p. 433—443.

prinderile petrolifere". În acelaşi sens, presa sovietică a publicat diverse alte ştiri şi informaţii despre greva generală din România, luînd poziţie de condamnare a represiunilor samavolnice ordonate de guvernul Averescu. Multe din ele aveau drept sursă agenţia sovietică de ştiri „Rossia" sau diverse materiale apărute în organele de presă din Europa occidentală.

Remarcăm, de exemplu, în categoria acestora din urmă, articolul intitulat *În România. Despre greva generală*, publicat de ziarul „Pravda", pe baza materialelor apărute în „Daily Herald", organul central de presă al Partidului laburist din Anglia. Cotidianul sovietic insista asupra unor revendicări cu caracter politic cuprinse în memoriul ultimativ adresat guvernului de Partidul socialist şi Comisia generală sindicală ca : desfiinţarea tribunalelor militare, a legii contra grevelor, scoaterea trupelor din fabrici şi întreprinderi, desfiinţarea cenzurii şi a altor mijloace de oprimare a mişcării muncitoreşti şi democratice [14]. Respingerea brutală a memoriului a constituit semnalul declanşării grevei generale din România, a cărei desfăşurare o redă prin evidenţierea cîtorva dintre momentele sale esenţiale : paralizarea circulaţiei feroviare, urmată de mobilizarea muncitorilor C.F.R.-işti şi rechiziţionarea locuinţelor proprietate de stat închiriate de muncitori ; extinderea treptată a grevei la nivelul întregii ţări ; introducerea stării de asediu, cenzurii militare, arestările masive de muncitori şi fruntaşi socialişti ; în sfîrşit, dispoziţiile date de conducerea Partidului socialist în ceea ce priveşte încetarea grevei generale, în ziua de 28 octombrie 1920, şi, cu toate acestea, prelungirea sa în unele localităţi [15].

Alături de ziarele muncitoreşti şi democrate din Franţa, Grecia, Cehoslovacia, presa socialistă din Austria a acordat evenimentelor revoluţionare din România o atenţie însemnată. Deosebit de revelatoare sînt în acest sens comentariile ziarului „Der Abend" din Viena, care analizează cu precădere măsurile represive adoptate de guvernanţii români pentru înăbuşirea grevei generale, subliniind atitudinea de simpatie şi solidaritate a proletariatului austriac cu lupta clasei muncitoare din România [16].

Comentînd în amănunte cauzele grevei, doleanţele formulate de proletariatul român în memoriul Consiliului general, oficiosul social-democrat „Arbeiter Zeitung", releva, la rîndul său, starea de tensiune, samavolnicie şi represalii care domneau în România, în context cu reclama pe care clasele dominante o făceau în jurul constituţiei burgheze, a clauzelor sale aşa-zis „democrate". „Înainte de toate — remarca ziarul în acest sens —, tribunalele militare judecă mai departe delictele politice şi de presă săvîrşite de civili, cu toate că aceasta este strict interzis în Constituţie. În ciuda cererilor muncitorilor de a se înceta această stare de lucruri, situaţia nu s-a îmbunătăţit cu nimic — sute de muncitori au fost arestaţi şi sînt schinguiţi la diferite comandamente. Libertatea de întrunire, a presei şi de organizare depinde de bunul plac al comandanţilor militari locali care o suprimă sau o calcă după cum vor ei" [17].

Acelaşi ziar, a redat pe larg, în numărul din 13 noiembrie 1920, nemulţumirea şi protestul proletariatului austriac faţă de măsurile repre-

---

[14] „Pravda" din 9 noiembrie 1920.
[15] Ibidem.
[16] „Der Abend" din 23 octombrie 1920.
[17] „Arbeiter Zeitung" din 28 octombrie 1920.

sive adoptate de guvernul generalului Averescu. Arestarea fruntaşilor partidului socialist şi a unui număr mare de muncitori grevişti, procesele care au urmat, samavolnicia şi arbitrariul care au jalonat activitatea curţilor marţiale, erau apreciate drept măsuri de intimidare, încercări de dezorganizare şi lichidare a mişcării muncitoreşti, socialiste dinRomânia. Ziarul se îndoia însă că burghezia română va obţine succesul scontat, adăugînd, în acelaşi context, convingerea proletariatului austriac că „mişcarea socialistă română, plină de vervă, care după război a cîştigat mult în lărgime", va şti să treacă peste momentul dificil în care se găsea, dejucînd intenţiile guvernului Averescu [18].

Trebuie subliniat, totodată, că într-un număr ulterior al ziarului găsim şi un articol care definea evoluţia mişcării muncitoreşti din România spre comunism. Constatînd că majoritatea conducătorilor Partidului Socialist din România erau adepţi ai ideilor comuniste, autorul materialului conchidea : „Relaţiile economice asemănătoare celor din Rusia, aceeaşi structură socială, aproximativ aceeaşi stare culturală, disperarea maselor populare, politica criminală a unui guvern incapabil, vecinătatea Rusiei şi Bulgariei, formează tot atîtea premise pentru ca clasa muncitoare să treacă la folosirea ultimului mijloc — revoluţia proletară "[19].

Deosebit de revelatoare apare analiza amănunţită şi obiectivă făcută mişcării muncitoreşti din România — învăţămintelor care se degajau pentru proletariatul român din experienţa grevei generale—, pe care o găsim în revista „Kommunismus" [20] din 3 decembrie 1920.

Într-adevăr, deşi înfrîntă prin teroare, greva generală din octombrie 1920 a constituit, pe planul experienţei de luptă a maselor muncitoare din România, o confruntare de clasă cu consecinţe dintre cele mai însemnate. Procesul de maturizare şi clarificare ideologică care i-a urmat, a fost sesizat şi apreciat în multe din organele de presă ale partidelor comuniste şi muncitoreşti.

Comentînd materialele publicate de ziarul „Die Rote Fahne" în legătură cu învăţămintele grevei generale din România, „Pravda" a publicat în numerele din 11 şi 18 ianuarie 1921 materiale privind refacerea treptată a mişcării muncitoreşti după insuccesul grevei generale din octombrie 1920, refacere oglindită în creşterea numerică a partidului socialist, în preţiosul cîştig pe care îl înregistra mişcarea muncitorească din România pe linie ideologică. „Ca şi în partidele socialiste din celelalte ţări — sublinia ziarul — în sînul partidului român luptă două curente : comunist şi social-democrat. Ideile comuniste pătrund tot mai adînc în masele muncitoare largi" [21]. În spiritul aceloraşi constatări se aprecia că „foarte probabil congresul partidului va hotărî afilierea la Internaţionala a III-a"[22].

Confruntările majore care aveau loc în această epocă istorică în sînul mişcării muncitoreşti, a partidului socialist, influenţa tot mai puternică a aripei sale de stînga în cadrul maselor, care aveau să ducă la saltul calitativ de însemnătate principială, concretizat în crearea Partidului Comunist

---

[18] Ibidem din 13 noiembrie 1920.
[19] Ibidem, din 16 noiembrie 1920.
[20] Organ de presă al Internaţionalei Comuniste. Apărea la Viena, în limba germană.
[21] „Pravda" din 13 ianuarie 1921.
[22] V. Liveanu, *op. cit.*, p. 903.

Român, au fost salutate, la vremea lor, cu încredere şi simpatie în diverse alte materiale [23].

Consfiinţind transformarea partidului socialist în partid de tip nou, comunist, Congresul din mai al Partidului Comunist Român a avut ecou în cadrul mişcării muncitoreşti interne şi internaţionale [24].

Primul material prin care comuniştii sovietici salutau cu entuziasm victoria istorică obţinută de clasa muncitoare din România prin crearea partidului său de avangardă, marxist-leninist apare în „Izvestia" sub titlul simbolic *Steagul roşu* [25]. Urmează apoi mai multe relatări şi luări de poziţie împotriva măsurilor represive adoptate de autorităţile româneşti, concretizate în arestarea delegaţilor care se pronunţaseră pentru afilierea partidului la Internaţionala Comunistă [26].

Influenţa crescîndă a Partidului comunist în cadrul mişcării muncitoreşti din România va constitui prilej de evidenţiere ulterioară în cadrul presei sovietice. Reţine atenţia, în această direcţie, articolul intitulat: *Influenţa partidului comunist*, publicat de ziarul „Pravda", în numărul din 7 iulie 1921. Articolul este semnificativ, mai ales datorită faptului că subliniază o anumită poziţie de încredere şi solidaritate pe plan internaţional de care se bucura P.C.R., în contextul intern al marilor greutăţi prin care trecea tocmai acum partidul, ca urmare a măsurilor represive la care era supus.

Crearea Partidului Comunist Român a avut ecou deosebit în cadrul mişcării muncitoreşti din Bulgaria. Felicitînd proletariatul român pentru victoria de însemnătate istorică pe care o obţinuse pe linie organizatorică, în contextul luptei de clasă cu burghezia, ziarul „Rabotniceski Vestnic", organ de presă al Partidului Comunist Bulgar, ridica totodată protestul hotărît al clasei muncitoare din ţara vecină şi prietenă faţă de politica represivă instituită de guvernanţii români împotriva maselor muncitoare [27].

Dînd conţinut angajamentului pe care şi-l asumase de a susţine clasa muncitoare din România „în lupta împotriva duşmanului de clasă" [28], Partidul Comunist Bulgar a organizat la Sofia şi în diverse centre urbane şi rurale din Bulgaria un număr însemnat de adunări, în cadrul cărora participanţii şi-au exprimat adeziunea şi solidaritatea de clasă, internaţionalistă cu comuniştii români. Au fost adoptate, cu aceste prilejuri, rezoluţii şi moţiuni de protest împotriva arestării samavolnice a participanţilor la Congresul de constituire a P.C.R. [29].

De asemenea revista „Kommunismus" a publicat articole care evidenţiază atenţia cu care mişcarea comunistă internaţională urmărea procesul de clarificare ideologică din sînul mişcării muncitoreşti din România, evoluţia sa organizatorică în direcţia creării partidului comunist [30].

---

[23] „Pravda" din 28 ianuarie — 1 februarie, 3 martie 1921, ş.a.

[24] Vezi Augustin Deac, Marin Stănescu, *Ecoul intern şi internaţional al creării P.C.R.*, în *Crearea Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1971, p. 453—460.

[25] „Izvestia" din 18 mai 1921.

[26] „Izvestia" din 19 mai, 1921; *Pravda* din 29 mai 1921.

[27] „Rabotniceski Vestnik" din 17 mai 1921.

[28] Ibidem.

[29] Ibidem, numerele din 21, 30, 31 mai, din 1 şi 3 iunie 1921.

[30] „Biulleten Kommunisticeskogo Internationala", numerele din 12 februarie, 14 martie, 6 aprilie, 7, 22, 24 mai, 8, 12, 14 iunie, 6 şi 31 iulie 1921; „Kommunismus" din 1 iunie 1921; vezi şi Augustin Deac, Marin Stănescu, *op. cit.*, p. 454.

Analiza ce se făcea lucrărilor congresului istoric din mai 1921, principalele sale rezoluţii, este însoţită de aprecieri elogioase la adresa proletariatului român, concomitent cu luări de poziţie împotriva politicii samavolnice de represiune pe care guvernanţii români o aplicau faţă de clasa muncitoare, probată atît de evident în arestarea delegaţilor congresişti [31].

O problematică asemănătoare, dar cu preferinţe fireşti spre analiza situaţiei şi evoluţiei organizatorice a tineretului comunist din România, vom găsi şi în articolele apărute şi în „Internationale Jugend-Korrespondenz" [32] — revistă în limba germană editată la Viena.

Pornind de la constatarea că sarcina principală a congresului din mai 1921 a fost crearea unui partid marxist-leninist, revoluţionar şi disciplinat al clasei muncitoare, „Die Rote Fahne", organul Partidului Comunist German, remarca că mişcarea muncitorească din România avusese deja toate premisele prealabile necesare acestui succes [33]. „Simpatiile maselor muncitoare (din România — n.a.) se îndreaptă aici, ca peste tot, indubitabil către comunism" [34].

Constatări asemănătoare, vom găsi în presa comunistă din Austria, Franţa, Cehoslovacia, Danemarca, Italia, Suedia, S.U.A. etc.

Victoria pe care o obţinuse proletariatul român prin crearea partidului de avangardă, marxist-leninist al clasei muncitoare a fost salutată cu bucurie de către proletariatul maghiar. „Vestea despre rezultatele muncitorilor din România — scria revista comunistă „Próletar" — s-a strecurat peste cenzură, peste graniţele închise, peste întregul sistem bine organizat de constîngere [35].

Măsurile de represalii adoptate de guvernanţii reacţionari din România erau apreciate de acelaşi ziar drept o nouă „dovadă că Partidul Comunist Român merge pe un drum bun şi [că] în spatele lui stau mari mase proletare", fapt care, evident, nu putea conveni regimului burghez [36].

În acelaşi sens, „L'Humanité", organul de presă central al Partidului Comunist Francez, constata că România * „este prima ţară care a avut această idee de a aresta un întreg congres socialist, pentru a fi luat, conform dreptului său, o hotărîre perfect legală" [37].

Înscenarea judiciară care a fost procesul din Dealul Spirii [38], a constituit un alt moment însemnat în care sentimentele de solidaritate internaţională cu lupta revoluţionară a proletariatului român, a partidului comunist s-au evidenţiat din nou. În cadrul acestora, remarcăm, în primul rînd, ecoul pe care procesul din Dealul Spirii l-a avut în cadrul opiniei publice sovietice [39]. Relatînd despre evenimentele din România, ziarul

---

[31] Ibidem.

[32] Vezi în acest sens numerele din 1 martie, 20 aprilie, 10 mai, 20 iunie, 1 iulie şi 30 august 1921.

[33] „Die Rote Fahne" (Berlin) din 20 mai 1921.

[34] Ibidem; vezi şi Augustin Deac, Marin Stănescu, *op. cit.*, p. 456—457.

[35] „Próletar" din 26 mai 1921.

[36] Ibidem.

* Ziarul se referea, desigur, la clasele dominante din România.

[37] „L'Humanité" din 7 iunie 1921.

[38] Vezi detalii în: N. Popescu, *Lupta P.C.R. împotriva terorii dezlănţuite de burghezie şi moşierime asupra maselor muncitoare. Procesul din Dealul Spirii (1921—1922)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 1—2, din 1961.

[39] Vezi M. C. Stănescu, *Procesul din Dealul Spirii şi ecoul produs în opinia publică internă şi internaţională*, în „Studii", nr. 3 din 1971, p. 467—485.

„Pravda" demasca caracterul de clasă al procesului, teroarea, — care constituia componenta sa esenţială — folosită de autorităţi în timpul dezbaterilor cu intenţia deliberată de a compromite şi distruge existenţa legală a partidului comunist [40].

Concluzii asemănătoare şi atitudine de sprijin şi solidaritate tovărăşească faţă de clasa muncitoare din România vom găsi în numeroasele materiale publicate în „La Correspondance Internationale", „L'Internationale Communiste" şi „Internationale Presse-Korrespondenz" [41].

Relatările apărute în „L'Humanité" şi alte ziare democratice au declanşat în Franţa o largă mişcare de solidaritate cu proletariatul român, de condamnare a presiunilor fizice şi morale la care erau supuşi comuniştii români implicaţi în procesul din Dealul Spirii. Salutînd sprijinul internaţionalist al proletariatului francez, ziarul „Socialismul" constată, în articolul intitulat *În ajutorul proletariatului român*, că în Franţa, „teroarea din România este urmărită zi cu zi şi coaliţia oligarhică Brătianu-Averescu înfierată cu asprime prin presă şi întruniri publice" [42]. În rîndul acestora din urmă, a manifestaţiilor de solidaritate cu comuniştii români judecaţi, ziarul menţiona marile întruniri publice prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, şi Congresul sindicatelor muncitoreşti din Franţa, din zilele de 26—28 iunie 1922 [43]. Ca urmare a rapoartelor prezentate de muncitorii români, sîrbi şi greci, emigraţi în Franţa, Congresul a adoptat o rezoluţie în care era subliniată necesitatea intensificării, în cadrul unei mai bune coordonări, a campaniei internaţionale de ajutor şi solidaritate cu proletariatul român, în general cu victimele teroarei antimuncitoreşti din ţările balcanice [44].

Şi alte ziare româneşti din epocă, care nu aparţineau clasei muncitoare, dar promovau o orientare democratică, îşi exprimau admiraţia faţă de larga mişcare de simpatie care se crease în străinătate faţă de clasa noastră muncitoare, de reprezentanţii săi de pe banca acuzării burgheze. „Aurora" (organ al Partidului Ţărănesc) aducea în discuţie întrunirile şi mitingurile de protest din Franţa şi S.U.A. [45], în timp ce marele cotidian „Adevărul" publica memoriul Comitetului Central al Ligii dreptului omului din Paris, trimis guvernului român cu intenţia mărturisită de a-i determina intervenţia în contextul raporturilor dintre inculpaţi şi aparatul represiv, în numele atributelor esenţiale ale legii dreptului de apărare, care, după expresia autorilor memoriului, constituia însăşi „garanţia ordinei la o naţiune civilizată" [46].

Pe linia unor vechi tradiţii internaţionaliste, de sprijin şi colaborare existente între proletariatul ţărilor balcanice, Partidul Comunist Bulgar a organizat, la rîndul său, în cele 5 luni ale procesului din Dealul Spirii, acţiuni de amploare, în cadrul cărora masele populare din Sofia şi alte

---

[40] „Pravda" din 24 februarie 1922; Vezi şi Ion Popescu-Puţuri, Gheorghe Matei, *Procesul din Dealul Spirii — procesul făuritorilor Partidului comunist*, în *Crearea Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971, p. 477.

[41] M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 482.

[42] „Socialismul" din 21 iulie 1922.

[43] Ibidem.

[44] Ibidem.

[45] „Aurora" din 28 martie 1922.

[46] „Adevărul" din 15 aprilie 1922.

centre din Bulgaria şi-au manifestat adeziunea la lupta revoluţionară a clasei muncitoare din România şi au condamnat cu vehemenţă pe cei care încercau, prin mijloace reacţionare să împiedice procesul firesc de organizare politică şi profesională a proletariatului român. „Socialismul" aprecia drept memorabilă marea întrunire muncitorească organizată la Sofia, în ziua de 6 februarie 1922, de către comuniştii bulgari. Miile de participanţi — muncitori, funcţionari, meşteşugari, au aprobat în unanimitate textul rezoluţiei votată cu acest prilej. Rezoluţia afirma sentimentele de solidaritate de clasă, frăţească ale proletariatului bulgar faţă de clasa muncitoare din România, cerea încetarea terorii albe din ţările balcanice şi eliberarea militanţilor revoluţionari întemniţaţi [47].

Luări de poziţie deosebit de combative, în sprijinul proletariatului român, vom găsi, de asemenea, în presa muncitorească din Cehoslovacia [48] şi Austria [49], cu precădere după asasinarea mişelească a militantului comunist Leonte Filipescu.

Referindu-se la acest act terorist, cotidianul francez „Journal du Peuple", îl indica în primul rînd pe I. C. Brătianu drept autor moral al monstruoasei crime, în calitatea sa de conducător al unui partid de guvernămînt reacţionar [50].

Ziarul continua prin a demonstra că guvernanţii români, prin reacţionarismul lor au adus grave prejudicii reputaţiei ţării [51]. De aceea, conchidea ziarul, „Facem un apel grabnic către toate spiritele independente şi cu dragoste de umanitate din orice partid ar face parte de a protesta împreună cu noi" [52].

Lipsa de probe materiale, dîrzenia manifestată de comunişti în timpul procesului şi mai ales larga mişcare de spirijin şi solidaritate internă şi internaţională au determinat autorităţile represive din România să bată în retragere, acordînd amnistierea „delictelor politice", în luna iunie 1922.

Dar, s-a dovedit în curînd, amnistia a constituit, din punctul de vedere al raporturilor dintre proletariat şi burghezie, un paleativ şi nicidecum o rezolvare definitivă a problemei deţinuţilor politici, care au continuat să umple închisorile româneşti, de tristă faimă în epocă.

Amnistia burgheziei nu putea amăgi clasa muncitoare din România, şi nici proletariatul internaţional, opinia publică democrată şi progresistă din diferite ţări. Rezultă acest lucru şi din scrisoarea de salut trimisă de Gheorghi Dimitrov—în numele Uniunii generale a sindicatelor muncitoreşti din Bulgaria — Congresului de la Sibiu al sindicatelor din România (4—7 iunie 1922). Proletariatul bulgar, care urmărea „cu cel mai viu interes şi cele mai profunde sentimente de simpatie eforturile depuse pentru refa-

---

[47] „Socialismul" din 13 martie 1922.

[48] Semnificative sînt, în acest sens, titlurile: *Un mare proces împotriva comuniştilor din România; Teroarea albă din România; Procesul comuniştilor din România* ş.a., publicate în numerele din 25 ianuarie, 14, 23 şi 26 februarie 1922 ale ziarului „Rude Pravo", organul central de presă al Partidului Comunist din Cehoslovacia.

[49] „Die Rote Fahne" din 23 februarie 1922; vezi şi M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 483.

[50] Vezi comentariul publicat în „Socialismul" din 15 mai 1922, în legătură cu conţinutul articolului din „Journal du Peuple".

[51] Ibidem.

[52] Ibidem.

cerea mişcării sindicale frăţeşti din România — se spunea în scrisoare — întîmpină cu bucurie convocarea Congresului sindical de la Sibiu"[53].

Clasa muncitoare din Bulgaria îşi exprima cu acest prilej convingerea că, în pofida unor mari greutăţi congresul va izbuti să realizeze unitatea de acţiune a proletariatului român, în lupta contra ofensivei patronale şi a politicii antimuncitoreşti. „Amintindu-ne cu compasiune frăţească de miile de jertfe pe care proletariatul român le-a dat în ultimii ani — continua documentul —, de mulţimea de tovarăşi care şi astăzi gem în celulele sumbre ale închisorilor, exprimîndu-ne sentimentele de profundă indignare faţă de dictatura burghezo-moşierească, noi, în numele celor treizeci de mii de muncitori organizaţi în Uniunea Generală a Sindicatelor Muncitoreşti, precum şi în numele Secretariatului balcano-dunărean, transmitem tovarăşilor delegaţi la Congresul de la Sibiu cele mai cordiale salutări proletare şi urări de activitate unanimă şi fructuoasă în cadrul congresului.

Trăiască proletariatul român!

Trăiască devotaţii şi eroicii săi luptători!"[54]

La fel de înflăcărat, şi în contextul aceleiaşi înalte poziţii de solidaritate de clasă, internaţionalistă a fost redactată de către Gheorghi Dimitrov scrisoarea de salut trimisă un an mai tîrziu pe adresa Congresului de la Cluj al sindicatelor muncitoreşti din România. „*Unitate, unitate şi încă odată unitate* !", adresa el chemarea înflăcărată către proletariatul român. De înfăptuirea acestui deziderat de însemnătate principială, sublinia conducătorul proletariatului bulgar, depindea însăşi victoria clasei muncitoare împotriva burgheziei, posibilitatea sa de acţiune în condiţiile complexe ale epocii, cînd pretutindeni reacţiunea devenea tot mai activă punînd mîna „pe ultimul mijloc de salvare — fascismul sîngeros"[55].

Desigur, în România nu putea fi vorba în acea perioadă istorică de un pericol fascist real, existau însă, în manifestări deosebit de scandaloase, tulburări antisemite, cu precădere înpreajma şi în timpul alegerilor parlamentare. Interesante luări de poziţie au apărut în acest sens în organul de presă al muncitorilor români emigranţi în S.U.A., ziarul „Deşteptarea". Titlurile : *Noi tulburări în România* şi *Autocraţia liberală*, publicate în numărul din 10 iunie 1923, sînt complimentare, întrucît, exprimînd poziţii critice la adresa agitaţiilor antisemite din Iaşi şi alte centre din Moldova, ziarul le leagă de întreg ansamblul defectuos şi reacţionar al politicii interne promovată de gruparea autocrată care era la acea vreme partidul liberal. „În alegeri brătienii au ieşit cu armata — constata „Deşteptarea". În conflictul dintre chiriaşi şi proprietari ei au scos armata împotriva chiriaşilor. Au scos armata împotriva întrunirilor politice organizate de partidele de opoziţie. Au scos armata împotriva studenţilor. Au scos armata împotriva funcţionarilor"[56]. Ca urmare, se ridica, în mod firesc, următoarea întrebare : „Dacă guvernul brătienilor nu poate dăinui decît scoţînd armata,

---

[53] Documentul a fost publicat în : Gh. Adorian, Ion Babici, Natalia Vîlcu, *Gheorghi Dimitrov şi tradiţiile revoluţionare româno-bulgare*, în colecţia : *Biblioteca de istorie*, 1972, p. 155—156.

[54] Ibidem.

[55] „Socialismul" din 16 septembrie 1923.

[56] „Deşteptarea" (S.U.A.) din 10 iunie 1923.

rînd pe rînd, împotriva tuturor categoriilor sociale în parte, şi împotriva întregului popor în total, mă rog, care îi este baza, cît de infimă, cît de imponderabilă, care i-a mai rămas în opinia publică ?" [57].

Un moment însemnat în contextul contradicţiilor antagonice, de clasă dintre proletariat şi burghezie l-a constituit scoaterea P.C.R. în afara legilor statului burghez, în primăvara anului 1924. Evenimentul a fost urmat de măsuri represive dintre cele mai samavolnice : sute de militanţi ai mişcării muncitoreşti, cadrele de bază ale partidului comunist şi organizaţiilor de masă de sub conducerea şi influenţa sa au fost arestate, judecate de tribunalele militare şi condamnate la ani numeroşi de temniţă grea. Ajutorarea lor, cît şi a familiilor rămase fără posibilităţi autonome de întreţinere, a constituit o problemă permanentă, grea şi complexă pentru mişcarea revoluţionară a proletariatului român. Larga mişcare de sprijin şi solidaritate care s-a format în jurul victimelor luptei de clasă dintre proletariat şi burghezie, condusă de organizaţia din România a Ajutorului Roşu [58], a avut ecou peste graniţele ţării : proletariatul internaţional, opinia publică progresistă şi democrată din cele mai diverse ţări capitaliste s-a solidarizat cu luptele revoluţionare ale clasei muncitoare din România, acordînd, sub diverse forme, sprijinul său însemnat.

Acţiunile propagandistice, protestatare sau de ajutorare materială directă, la scara internaţională în sprijinul militanţilor mişcării muncitoreşti din România, au fost organizate sau coordonate, de regulă, în această perioadă de Biroul pentru Europa al Ajutorului Roşu Internaţional, cu sediul la Berlin pînă în anul 1933. Ajutorul material necesar organizării apărării juridice, sau pentru stisfacerea nevoilor alimentare, de îmbrăcăminte sau medicale de care cei întemniţaţi aveau atîta nevoie în condiţiile regimului de distrugere fizică la care erau supuşi în închisori — care venea să completeze eforturile pe care Ajutorul Roşu din România le făcea în acest sens, provenea, fie din fondurile centralizate ale Ajutorului Roşu Internaţional —, fonduri create prin contribuţia statutară a fiecărei organizaţii naţionale de ajutor roşu, afiliate la Ajutorul Roşu Internaţional, fie din partea organizaţiilor de ajutor roşu din diferite ţări, în contextul sistemului de „patronaje" care a cunoscut o largă dezvoltare mai ales în U.R.S.S., funcţionînd pe lîngă organizaţiile de Ajutor Roşu (M.O.P.R.).

Interesul manifestat de opinia publică din U.R.S.S. faţă de lupta proletariatului român, pentru eliberarea sa socială, îl găsim prezent, de pildă, în martie 1923, cînd, printr-o scrisoare adresată Comitetului Central de Ajutorare al P.C.R., organele de conducere ale Ajutorului Roşu Internaţional solicitau materiale documentare despre situaţia deţinuţilor politici din România, întrucît, se preciza în scrisoare, „diverse provincii şi organizaţii ruse (de Ajutor Roşu, desigur — n.a.) au intenţia de a patrona deţinuţii politici" [59].

Răspunsul la solicitarea amintită nu a întîrziat să-şi evidenţieze roadele ; mai întîi sub forma unor acţiuni de sprijin moral, urmat apoi de

---

[57] Ibidem.

[58] Vezi detalii în : Olimpiu Matichescu, *Ajutorul Roşu*, în *Organizaţii de masă legale şi ilegale, create, conduse sau influenţate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 125—242.

[59] Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 1023, f. 2 (Scrisoarea era redactată în limba franceză).

organizarea în unele localităţi din Uniunea Sovietică a unei mişcări largi de ajutorare a deţinuţilor politici comunişti din diverse închisori.

În primul sens, consemnăm telegrama de salut şi îmbărbătare trimisă militantelor comuniste din închisoarea de femei Plătăreşti, de către muncitoarele din Bodaibo, localitate minieră situată în regiunea Irkuţk din U.R.S.S.[60]. Întrunite în cadrul festiv, cu prilejul sărbătoririi zilei de 8 Martie, muncitoarele din U.R.S.S. trimiteau salutul lor cordial tovarăşelor de luptă şi de idei politice întemniţate de burghezia română, asigurîndu-le că toată simpatia lor se îndreaptă către cei care luptă pentru libertatea şi unitatea clasei muncitoare [61].

Scrisori similare, de sprijin şi îmbărbătare, care evidenţiau solidaritatea de clasă, internaţionalistă a oamenilor muncii din U.R.S.S. faţă de lupta revoluţionară a clasei muncitoare din România, au fost primite de deţinuţii politici comunişti din închisoarea Tg. Ocna, în intervalul iunie-august 1924 [62], fiind expediate din diverse localităţi [63].

Dealtfel, în jurul acestei închisori s-au format şi primele organizaţii de patronaje pe teritoriul Uniunii Sovietice *. Într-o scrisoare din 31 octombrie 1924, semnată, de Manu (Boris Stefanov), reprezentantul Ajutorului Roşu din România la Biroul Balcanic al Ajutorului Roşu Internaţional, găsim precizarea că închisoarea Tg. Ocna se afla sub patronajul oraşelor Kursk şi Kaluga [64].

Pe lîngă colectarea de fonduri, în scopul ajutorării materiale a deţinuţilor politici din închisorile româneşti, pe care le patronau — activitate care constituia obiectivul principal al organizaţiilor de patronaj —, acestea desfăşurau şi o intensă muncă de lămurire în mijlocul opiniei publice, organizau mitinguri şi întruniri de protest, votau moţiuni în care condamnau regimul burghez din România, cerînd eliberarea militanţilor partidului comunist întemniţaţi. Amintim, în sensul acestor acţiuni, întrunirea muncitorilor şi funcţionarilor din „Cantonul Iurnin" şi „Sectorul Marisch", din 5 mai 1925, în care s-a luat poziţie de condamnare a politicii antimuncitoreşti promovată de clasele dominante din România, votîndu-se o moţiune de protest. [65].

Întrunirea a avut loc în prezenţa comunistului român Diamandescu. Salutîndu-l în această calitate, de reprezentant al clasei muncitoare din România, în moţiune era specificat angajamentul ferm, pe care muncitorii din U.R.S.S. şi-l asumau, în numele solidarităţii muncitoreşti

---

[60] Redactată în limba franceză, scrisoarea a ajuns la destinaţie prin intermediul Ajutorului Roşu Internaţional, care a expediat-o Ajutorului Roşu din România şi, de aici, în închisoare. (Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 539, f. 10).

[61] Ibidem, f. 11.

[62] Ibidem, f. 22, 23.

[63] Ibidem, f. 23.

* Primele, în sensul celor care aveau în vedere ajutorarea deţinuţilor politici din România.

[64] Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond. 539, opis 3, dosar 1025, f. 11.

[65] Moţiune de protest, copie a Siguranţei după originalul din limba rusă, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 90, dosar 2 088 ,f. 1.

internaţionale, de a da întotdeauna întregul lor concurs, material şi politic proletariatului român, deţinuţilor politici din închisori [66].

Trebuie reţinute, de asemenea, aprecierile pozitive la adresa clasei muncitoare din România publicate în presa sovietică. „Pravda" sublinia, de pildă — în comentariul făcut ordonanţelor succesive din primăvara şi vara anului 1924, care au dus la ilegalizarea P.C.R. şi a organizaţiilor de masă revoluţionare de sub conducerea şi influenţa sa —, că acest act samavolnic îşi avea explicaţia şi în ansamblul fenomenelor de criză internă a regimului burghez [67]. Pe de altă parte, ziarul condamna cenzura, legile excepţionale, alte procedee reacţionare care, în unele privinţe, produceau greutăţi însăşi partidelor burgheze, aflate în opoziţie faţă de oligarhia liberală [68].

Cităm, în acelaşi context, moţiunea de salut trimisă proletariatului român de reprezentanţii partidelor comuniste prezentate la cel de-al V-lea Congres al Internaţionalei a III-a, care a avut loc în perioada 17 iunie — 8 iulie 1924 [69].

Referindu-se la reprimarea mişcării muncitoreşti din România, la situaţia grea a militanţilor comunişti din închisori, delegaţii protestau împotriva reacţionarismului claselor dominante din România [70]. „Congresul trimite curajosului partid comunist şi clasei muncitoare din România salutul său de solidaritate frăţească" — se arăta în moţiunea adoptată [71].

Oprimarea mişcării muncitoreşti din România de către aparatul reacţionar de stat, concretizată atît de evident în ilegalizarea partidului comunist, în măsurile de reprimare ce au urmat a avut răsunet în numeroase alte ţări. Opinia publică democrată, dar mai ales clasa muncitoare din principalele ţări capitaliste a luat poziţie protestatară , a condamnat represiunile antimuncitoreşti şi s-a solidarizat cu victimele sale. Întîrziat, ecoul acestor acţiuni de solidaritate internaţională spărgea uneori zidul cenzurii guvernamentale, fiind apreciat cu firească mîndrie de presa revoluţionară a partidului comunist. Organul de presă al Regionalei Prahova a P.C.R., reda, de pildă, în iunie 1924, un comentariu apărut în „L'Humanité", pe marginea recentei vizite făcute de regele României, Ferdinand în Marea Britanie. Se preciza că, cu acest prilej, muncitorii englezi din marele centru industrial Glasgow s-au reunit într-un impunător miting, în care au condamnat reprimarea mişcării muncitoreşti din România şi au luat poziţie, în cuprinsul unei moţiuni de protest, împotriva primirii oficiale pe care guvernul laburist a rezervat-o suveranului regimului burghez şi reacţionar din România [72].

Atare informaţii, publicate în organele de presă muncitoreşti din România, parte din ele editate în condiţii de conspirativitate, sînt totuşi

---

[66] Moţiune de protest, copie a Siguranţei după originalul din limba rusă, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 90, dosar 2 088, fila 1.

[67] „Pravda" din 22 august 1924.

[68] Ibidem.

[69] Vezi rezoluţiile Congresului V al Internaţionalei Comuniste. (Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fototecă, clişeul nr. 4590).

[70] Ibidem.

[71] Ibidem.

[72] Vezi articolul : *Muncitorii englezi solidari cu muncitorii din România*, în „Lupta socialistă" din 15 iunie 1924.

sporadice, întrucît cenzura, din ce în ce mai severă, nu va permite informarea opiniei publice interne asupra acţiunilor de solidaritate, de sprijin şi simpatie de care se bucura clasa muncitoare, partidul său revoluţionar peste graniţele ţării. Apare deci firească informaţia mult mai bogată pe care o vom găsi — în sensul problemei pe care o analizăm —, în „România Muncitoare", organ de presă al proletarilor români emigranţi în Franţa [73].

Pe lîngă comentariile şi luările de poziţie proprii — exprimate în titluri semnificative ca : *Slugă la doi stăpîni ; Brătienii în ţara lui Cremene ; Jos Brătianu!* sau cele referitoare la procesul care a urmat dizolvării P.C.R. : *Schingiuiri, greve de foame ; Sub regimul teorii ; Sentinţa în procesul comuniştilor ; Procesul din Bucureşti* * ş.a. [74] — ziarul prezintă date dintre cele mai revelatoare privind acţiuni concrete de solidaritate cu proletariatul român, întruniri şi mitinguri de protest care au avut loc în cursul anilor 1925—1926 în Franţa, Austria, Germania, şi S.U.A.[75].

În marea lor majoritate, acţiunile amintite, finalizate prin votarea unor moţiuni de protest la adresa guvernanţilor şi de solidaritate cu clasa muncitoare din România, au fost însoţite de intervenţii energice pe lîngă persoanele oficiale care reprezentau România, pe plan diplomatic, în ţările respective. „Rugăm să avizaţi guvernul dv. că, clasa muncitoare din Franţa, solidară cu muncitorimea şi ţărănimea din România, nu poate tolera continuarea terorii, la care se adaugă sistemul de provocare poliţienească inaugurat de guvernul Averescu — se spunea în protestul trimis de Confederaţia Generală a Muncii (C.G.T.U.) diplomaţilor români din Paris — C.G.T.U. cere imediat organizaţiilor muncitoreşti şi democratice (din Franţa — n.a.) să protesteze contra uneltirilor guvernului român. Dacă acest protest nu e de ajuns — continua documentul —, ne angajăm să organizăm contra guvernului ce reprezentaţi toate manifestările necesare şi vă asigurăm că veţi auzi în localul dv. mai mult decît ecouri" [76].

Şi, trebuie reţinut, angajamentul a fost respectat. Cît despre ecou : a fost, într-adevăr, impresionant — de vreme ce însăşi cenzura şi-a dovedit neputinţa în a prohibi penetraţia sa în România, în special după arestarea comuniştilor din conducerea Sindicatelor unitare. „Arestarea samavolnică a Consiliului General Unitar şi toată prigoana dezlănţuită împotriva muncitorimii de către Siguranţa din România, a provocat o profundă indignare printre muncitorii din străinătate" — consemna ziarul „Facla" în articolul intitulat : *Muncitorimea internaţională şi prigoana împotriva sindicatelor de la noi.* La primele ştiri venite din România care semnalau accentuarea tot mai pronunţată a represiunilor antimuncitoreşti s-au ţinut întruniri improvizate în toate capitalele europene : de la Londra pînă la Praga, la Paris, Viena, Berlin, pretutindeni a răsunat glasul muncitorimii internaţionale întru apărarea fraţilor lor subjugaţi.

„Toate acţiunile au fost terminate prin votarea moţiunilor şi trimiterea telegramelor de protestare către primul ministru român" [77].

---

[73] Detalii despre ziar, vezi în M. C. Stănescu, *„România Muncitoare", organ al muncitorilor români de la Paris*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 5/1959, p. 53—61.

* Referitor la procesul celor 75 de militanţi ai P.C.R., început în aprilie 1925.

[74] M. C. Stănescu, *Op. cit.*, p. 54—55.

[75] Ibidem, p. 56—57.

[76] M. C. Stănescu, *Op. cit.*, p. 55.

[77] „Facla" din 21 septembrie 1925.

Cîteva citate din moţiunile al căror conţinut îl publică „Facla" ni se par deosebit de concludente, în sensul concretizării afirmaţiilor formulate :

„Subsemnatele Uniuni Sindicale din Austria, ridicăm protestul nostru energic împotriva arestării Consiliului sindicatelor muncitoreşti din România, ceea ce reprezintă o provocare a întregului proletariat mondial. Vom apăra cu toate puterile noastre libertatea de organizare a tovarăşilor de clasă români şi cerem imediata eliberare a arestaţilor" [78].

„Protestăm cu energie contra arestării Consiliului Sindical Unitar Român — scria Federaţia Unitară textilă din Franţa. Muncitorii francezi sînt solidari cu tovarăşii lor români închişi şi cer eliberarea lor imediată" [79].

„Federaţia amploiaţilor (funcţionarilor—n.a.) din Bruxeles, protestează energic contra arestării membrilor Consiliului General al Sindicatelor din România. Ne solidarizăm cu ei şi cerem imediata lor eliberare"[80].

„Confederaţia Generală a Muncii Unitare din Franţa protestează pe lîngă guvernul român contra arestării Consiliului General al Sindicatelor Unitare din România. O asemenea măsură constituie violarea flagrantă a dreptului sindical şi un atentat contra clasei muncitoare. Sindicatele Unitare din Franţa sînt solidare cu Sindicatele Unitare din România" [81].

„Facla" comenta, totodată, telegrame de protest trimise pe adresa guvernului din Bucureşti de către alte organizaţii profesionale muncitoreşti din Franţa, Austria, Germania, Anglia, Belgia. La rîndul lor, acestea ţinuseră întruniri de solidaritate cu clasa muncitoare din România, altele fiind în curs de organizare [82].

Un rol însemnat în cunoaşterea şi apoi popularizarea peste graniţele ţării a situaţiei grele create clasei muncitoare din România de către aparatul reacţionar de stat l-a avut vizita făcută în ţara noastră de către scriitorul francez şi cunoscutul militant pe tărîm social Henry Barbusse. Vizita acestuia în România, (noiembrie 1925) a produs impresie profundă în rîndurile clasei noastre muncitoare, întrucît scriitorul francez şi însoţitorii săi — Leon Vernochet, secretarul Internaţionalei Sindicale Unitare a profesorilor şi d-na Paule Lamy, avocat din Bruxelles — veniseră să constate nemijlocit stările de fapt din ţara noastră, avînd în vedere repetatele dezminţiri pe care autorităţile româneşti le prezentau opiniei publice din străinătate, atunci cînd aceasta se sesiza şi lua poziţie împotriva politicii antimuncitoreşti, a regimului terorist şi de represiune cu care era confruntată lupta maselor populare din România, pentru drepturi economice şi libertăţi democratice, cetăţeneşti [83].

După o prealabilă vizită făcută autorităţilor guvernamentale, şefilor partidelor burgheze din opoziţie, şi după ce a asistat la unele din procesele politice judecate în aceea perioadă, delegaţia condusă de H. Barbusse a cerut — şi a primit consimţămîntul — de a face o vizită la sediul Sindica-

[78] Ibidem.
[79] Ibidem.
[80] Ibidem din 26 septembrie 1925.
[81] Ibidem.
[82] *Facla* din 21, 26 şi 27 septembrie 1925.
[83] „*Viaţa muncitoare*" din 29 noiembrie 1925.

telor Unitare din Capitală. Întrunirea care a avut loc cu acest prilej a fost impresionantă. „Deşi vizita lui Barbusse fusese anunţată pentru ora 11, totuşi încă de la ora 9 sălile noastre încep să se populeze — arăta ziarul „Viaţa muncitoare", precizînd că la întrunire se prezentaseră în jur de 1 000 de participanţi, muncitori şi intelectuali din Bucureşti. Laolaltă cu lucrătorii se amestecă studenţi, studente şi o mulţime de alţi intelectuali. Asistăm la o magnifică înfrăţire între proletari şi intelectuali. Domneşte o mare însufleţire, Internaţionala şi alte cîntece proletare răsună din sute de piepturi" [84].

Distinşii oaspeţi au fost salutaţi de către G. M. Vasilescu, Secretarul Comisiunii Sindicatelor Unitare din Capitală. Cu verva care îl caracteriza, militantul partidului comunist a ţinut să asigure pe solii proletariatului internaţional că oricît de mare va fi represiunea îndreptată împotriva clasei muncitoare şi oricît de numeroase vor fi samavolniciile contra conducătorilor ei organizaţiile de clasă ale proletariatului român „vor înfrunta toate vijeliile făcîndu-şi datoria" în lupta pentru dezrobirea proletariatului [85].

Reţinut de convenienţe protocolare, cît şi de grija de a nu pricinui noi dificultăţi proletariatului român, scriitorul francez se angaja, în cuvîntul său să nu ia atitudine împotriva guvernanţilor români, spre a demonstra astfel, după propria-i mărturisire, că nu scopuri politicianiste urmărea vizita sa în România [86]. Şi, într-adevăr, discursul lui H. Barbusse nu a fost critic la adresa autorităţilor. El a reprezentat însă o chemare, o splendidă şi emoţionantă chemare internaţionalistă adresată clasei muncitoare din România, de a transpune în fapt idealurile, misiunea sa istorică. „Pot afirma şi aici — arăta scriitorul francez în alocuţiunea sa — că este un mare şi etern adevăr, care iese astăzi tot mai mult la iveală şi e din ce în ce mai recunoscut de toată lumea intelectuală: că proletariatul, acest titan care poartă pe umărul său societatea şi zămisleşte, cu viaţa şi cu moartea sa, progresul omenirii este chemat să înfăptuiască viitoarea nouă şi ideală alcătuire socială.

Voi întruchipaţi forţele reînnoirii, voi care suferiţi astăzi şi creaţi bucuriile pentru huzurul unei lumi care vă dispreţuieşte; mîine veţi ţine frînele istoriei şi propriei voastre soarte în mîinile voastre puternice" [87].

Oratorul arăta în continuare, spre a asigura proletariatul român de grija şi solidaritatea sa tovărăşească, că, în pofida tuturor greutăţilor, reuşise să pătrundă „destul de bine rănile şi luptele" clasei muncitoare din România. „Vă aduc salutul fraţilor voştri de suferinţă şi nădejde din Franţa — spunea el — ale căror inimi sînt însufleţite de aceeaşi indiscutabilă solidaritate şi voinţă aprigă de luptă.

Trăiască proletariatul român, care este o secţiune bravă a proletariatului mondial !" [88].

Descătuşate de „lanţurile unei sarbede convenienţe" — după cum singur le aprecia scriitorul francez — concluziile pe care delegaţia interna-

---

84 Ibidem.
85 Ibidem.
86 Diverşi cronicari tendenţioşi, din redacţiile unor ziare guvernamentale, făceau tocmai tapaj în jurul „scopului politic" pe care delegaţia l-ar fi urmărit în România.
87 „Viaţa muncitorească" din 29 noiembrie 1925.
88 Ibidem.

ţională le ducea cu sine, referitor la clasa muncitoare şi locul său în sistemul politic reacţionar al regimului burghez din România îşi vor găsi materializarea în perioada care a urmat : mişcarea de solidaritate internaţională cu lupta revoluţionară a proletariatului român, a partidului său conducător, marxist-leninist va căpăta noi dimensiuni şi forme de manifestare.

Vom constata, în primul rînd, extinderea legăturilor dintre organizaţiile Ajutorului Roşu din diferite ţări şi deţinuţii politici din închisorile româneşti, paralel cu lărgirea formelor de ajutor moral — prin articolele de presă publicate în jurul comuniştilor arestaţi şi implicaţi în procese şi prin acţiuni de protest pe lîngă guvernul român , în vederea eliberării lor.

Apar, de asemenea, în ţările capitaliste din Europa occidentală, primele organizaţii de patronaj în jurul închisorilor româneşti, care se adăugau celor existente deja în U.R.S.S. — la care ne-am referit. Aflăm, în acest sens, dintr-o scrisoare de salut şi îmbărbătare trimisă de organizaţia din Berlin a Ajutorului Roşu din Germania, pe adresa militanţilor comunişti întemniţaţi în Penitenciarul din Chişinău, că respectiva organizaţie hotărîse, la Conferinţa sa din noiembrie 1925, să preia patronajul închisorii amintite, în virtutea faptului că — aşa cum se arăta în scrisoare —, „Nici un zăgaz nu va putea împiedica solidaritatea familiei muncitoreşti din toată lumea" [89].

Multe dintre luările de poziţie ale proletariatului internaţional, opiniei publice democrate, împotriva politicii antimuncitoreşti şi opresive promovată de clasele dominante din România, publicate — în cursul anului 1926 — în presă sau constituind obiectul unor moţiuni şi telegrame de protest se referă la procesul comunistului Boris Stefanov [90].

Dintre întrunirile de protest care au avut loc în această perioadă peste graniţele ţării amintim : mitingul organizat la Praga de Partidul Comunist din Cehoslovacia — la 23 septembrie 1926 — şi întrunirea iniţiată de Secţia din Viena a Ajutorului Roşu din Austria la fabrica de bere „Hernal", în ziua de 16 septembrie acelaşi an [91]. În ambele cazuri, discursurile pronunţate de vorbitori în favoarea proletariatului român, de condamnare a guvernanţilor reacţionari au fost urmate de măsuri de represalii. Astfel, în timp ce poliţia din Praga interzicea „trimiterea unei delegaţii pentru înmînarea protestului ambasadorului român", cea vieneză făcea şi ea „servicii" guvernului român, procedînd la arestarea samavolnică a unui număr de 5 tineri comunişti, participanţi la întrunire.

În Germania, începînd cu luna septembrie 1925, în numeroase centre industriale ca : Breslau, Zeiss, Schatt, Elgensburg ş.a., au avut loc mari mitinguri urmate de moţiuni de protest, în care miile de muncitori participanţi au condamnat măsurile represive ale autorităţilor româneşti, cerînd eliberarea deţinuţilor politici [92].

Rezoluţia din 10 septembrie 1926 — adoptată de Secretariatul C.C. al Ajutorului Roşu din Germania (organizaţie de masă puternică cu peste

---

[89] Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C al P.C.U.S., fond 539, opis 3, dosar 1027, f. 111.

[90] Vezi în acest sens : „Der Abend" (Austria) din 13 septembrie 1926 ; „La Razon" (Argentina) din 19 iulie 1926 ; Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 5, dosarele care se referă la România.

[91] Arhiva centrală a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S., fond 539, opis 5, dosarele care se referă la România.

[92] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 85, dosar 121459, filele 35, 39, 41, 52, 53, 55, 121—124.

400 000 de membri și aderenți), în legătură cu situația deținuților politici din România și măsurile pe care proletariatul din această țară urma să le adopte în vederea ajutorării lor —, va deschide seria unor noi acțiuni de masă ale clasei muncitoare din această țară, de sprijin și solidaritate cu proletariatul român. Autoritățile românești, care urmăreau asemenea manifestări peste graniță, consemnează protestul colectiv adresat în noiembrie 1926 guvernului român de către 25 de organizații muncitorești din Germania, în care se cerea eliberarea deținuților politici comuniști [93].

O rezoluție de protest asemănătoare venea din partea Conferinței reprezentanților proletariatului din Slovacia de est (septembrie 1926). Adresîndu-se legației României din Praga, muncitorii slovaci cereau, la rîndul lor, încetarea măsurilor represive împotriva mișcării muncitorești din România și eliberarea deținuților politici. Documentul era însoțit de o lungă listă de semnături [94].

Paralel, după cum am mai precizat, problematica acțiunilor de solidaritate internațională cu lupta revoluționară a clasei muncitoare din România a fost oglindită și în această perioadă, în numeroase materiale din presa partidelor comuniste și muncitorești, în primul rînd în organele de presă ale Ajutorului Roșu [95], care cereau opiniei publice internaționale să acționeze prin presă și prin intervenții pe lîngă factorii constituționali ai țărilor respective în favoarea proletariatului român, pentru a determina guvernul român să pună capăt măsurilor represive adoptate împotriva clasei muncitoare și să elibereze pe cei arestați [96].

În Marea Britanie, ecoul persecutării mișcării muncitorești din România își va găsi expresia în articolul lui George Lansbury intitulat *Persecutarea socialismului în România* [97]. Autorul vizitase România, motiv pentru care informațiile privind situația economică și social-politică a clasei muncitoare vor fi bogate. Accentul este pus însă pe politica anticomunistă a claselor dominante și urmările sale sub raportul măsurilor de represiune cu care era confruntată clasa muncitoare. Descrierea regimului politic din închisori, cu toate aspectele sale dramatice, constituia, pentru autor un motiv în plus să ceară intervenția, pe lîngă guvernul român, a Partidului Laburist; primirea României în Consiliul Ligii Națiunilor oferind un bun prilej în acest sens [98].

Un lung reportaj privind aceeași problematică îl vom găsi în numărul 42, din octombrie 1926, al ziarului, „L'Agence des Balcans"[99]. Preluînd datele oferite de presa muncitorească din România, ziarul relata despre ofensiva autorităților represive împotriva Sindicatelor unitare, lua poziție împotriva arestărilor și a proceselor antimuncitorești aflate în curs de judecată la diferite tribunale militare [100].

[93] Ibidem, fond nr. 95, dosar 121478, f. 25; dosar 24, filele 440—443.
[94] Loc cit., dosar 2253, vol. III, f. 116.
[95] A se vedea în acest sens materialele publicate în buletinele informative ale Ajutorului Roșu Internațional și în revista „Rote Hilfe" (organ de presă în limba germană), editate de Ajutorul Roșu Internațional.
[96] Ibidem.
[97] „Labour Weekly" din 18 septembrie 1926.
[98] Ibidem.
[99] „L'Agence des Balcans" din 27 octombrie 1926.
[100] Ibidem.

Parte integrantă a mişcării muncitoreşti internaţionale, proletariatul român, organizaţiile sale politice şi profesionale s-au situat în permanenţă în mijlocul acţiunilor de solidaritate internaţionalistă. Internaţionalismul proletar, trăsătură definitorie pentru mişcarea muncitorească din România, a căpătat valenţe şi forme superioare de manifestare îndeosebi după crearea Partidului comunist.

La rîndul său, clasa muncitoare din România a simţit în permanenţă sprijinul şi solidaritatea proletariatului internaţional. Manifestată sub diverse forme : ajutor material, juridic şi mai ales sprijin moral, solidaritatea internaţionalistă cu lupta revoluţionară a proletariatului român împotriva regimului reacţionar şi antimuncitoresc instituit de burghezie a căpătat amploare deosebită în marile momente care definesc istoria luptei de clasă din România.

Apreciate într-un context mai larg, acţiunile de sprijin şi solidaritate internaţionalistă cu proletariatul român reflectă înalta preţuire de care s-a bucurat în diferite ţări ale lumii mişcarea muncitorească şi revoluţionară din România, în frunte cu Partidul comunist.

LA SOLIDARITÉ DU MOUVEMENT OUVRIER INTERNATIONAL AVEC LA LUTTE RÉVOLUTIONNAIRE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE (1918–1926)

RÉSUMÉ

La fin de la première guerre mondiale a inauguré en Roumanie, sur la toile de fond de contradictions socio-économiques d'ordre intérieur, un essor sans précédent du mouvement ouvrier. Parallèlement aux grèves, actions revendicatives et de masse d'envergure, à caractère politique, le cadre organisé du mouvement ouvrier a enregistré un processus progressif de délimitation et clarification idéologique interne, processus qui explique la transformation du parti socialiste en Parti Communiste Roumain, lors du congrès historique de mai 1921.

La création du Parti Communiste Roumain a constitué un événement de portée principielle dans l'histoire contemporaine du peuple roumain. On avait vu apparaître cette force politique conséquemment révolutionnaire, qui, continuant les meilleures traditions de lutte du mouvement ouvrier socialiste, imprima au prolétariat roumain des directions organisationnelles et de lutte nouvelles, qualitativement supérieures de par la manière révolutionnaire dont le parti de la classe ouvrière se proposait de diriger non seulement les luttes quotidiennes pour les droits économiques et libertés démocratiques des masses laborieuses, mais aussi les luttes pour la traduction dans les faits de son desideratum historique : la conquête du pouvoir politique et l'édification de la société nouvelle, socialiste

La perspective de perdre la domination économique et politique ouverte par le parti communiste devant la bourgeoisie explique la série

de mesures répressives à caractère abusif et de terreur prises par les classes dominantes de Roumanie contre le mouvement ouvrier révolutionnaire et le parti communiste, qui ont déterminé toujours, à part un large mouvement de solidarité interne, un mouvement similaire d'appui internationaliste au sein de l'opinion publique ouvrière et démocratique de divers pays.

La solidarité internationaliste dont a joui la classe ouvrière de Roumanie dans sa confrontation avec l'appareil de répression, (parmi les moments significatifs de laquelle notons : le 13 décembrie 1918, la grève générale d'octobre 1920, le procès de Dealul Spirii, l'entrée en clandestinité du parti communiste au printemps 1924 etc.) ainsi que l'adhésion de l'opinion publique progressiste et démocratique internationale aux succès remportés sur le plan de l'organisation par le prolétariat roumain font l'objet de l'étude *La solidarité du mouvement ouvrier international avec la lutte révolutionnaire de la classe ouvrière de Roumanie* (*1918—1926*).

Dans ce même contexte, l'auteur présente le mouvement d'appui matériel et moral qui s'est créé dans différents pays envers les prisonniers politiques de Roumanie, militants du mouvement ouvrier arrêtés — mouvement qui s'amplifiera au cours des décennies suivantes — soulignant en dehors des larges valences de l'internationalisme prolétarien, le prestige dont a joui constamment la classe ouvrière de Roumanie, son parti révolutionnaire.

PRELUDIILE ȘI CAUZELE DETRONĂRII LUI CUZA VODĂ

DE

GR. CHIRIȚĂ

1. În cuvîntul de adio rostit în 29 mai/10 iunie 1873 la înmormîntarea domnitorului Al. I. Cuza, principalul său colaborator M. Kogălniceanu, relevînd că el este plîns de întregul popor „de oriunde se vorbește românește", sublinia că „nu greșelile lui l-au răsturnat" ci „faptele cele mari"[1]. Derutantă la prima vedere, această apreciere ne apare în fondul ei întemeiată. În adevăr, Cuza Vodă, domnul Unirii, patriotul înaintat, luptătorul destoinic și neostenit pentru crearea și consolidarea edificiului național, pentru apărarea demnității și autonomiei noului stat a intrat definitiv în analele istoriei noastre naționale ca o figură proeminentă.

Prin ceea ce a năzuit și înfăptuit el a întruchipat spiritul înaintat al epocii, fiind omul nou pe care îl revendica imperios timpurile ajunse la ora împlinirilor. Iar aceste timpuri care își trăgeau seva din noile realități social-economice, din ascensiunea orînduirii capitaliste aflată în conflict cu vechile rînduieli și mentalități feudale, impuneau realizarea idealului de unitate națională pentru care luptaseră atîtea generații, transpunerea în viață a năzuințelor de libertate, dreptate și progres social exprimate viguros în timpul revoluției de la 1848 și în anii următori. Identificîndu-se cu aceste aspirații, domnitorul Cuza a intuit — cum bine spunea N. Iorga — că „atunci cînd o tendință a poporului său se cuprinde în el, n-avea dreptul de a trăi altfel decît potrivit tendinței care se întrupase în persoana lui"[2]. Și într-adevăr, fiind un „executor al programului revoluției de la 1848 într-o țară încă ne-independentă"[3], el și-a consacrat toate eforturile înfăptuirii statului național, consolidării lui pe calea reformelor, stabilirii unui nou cadru instituțional capabil să impulsioneze ritmul dezvoltării social-economice și politice a țării în conformitate cu cerințele moderne. De aceea, pe bună dreptate s-a scris despre personalitatea sa că a fost „expresia adevărată a epocii în care a trăit", că ea este reprezentativă „pentru ceea ce a dorit și a realizat poporul român în vremea sa" [4].

Domnia sa a fost atît de bogată în mari realizări încît ea se așează firesc printre cele mai importante din trecutul nostru. Dubla alegere a

---

[1] *Doliul țării la moartea lui Alexandru Ion Cuza W.*, Iași, Tipografia lucrătorilor români asociați, 1873, p. 120—121.

[2] N. Iorga, *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă. Cuvîntare comemorativă ținută la Ateneul Român în ziua de 1 april 1920*, București, 1920, p. 10—11.

[3] Vasile Maciu, *Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 204.

[4] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, Edit. științifică, 1970, p. 463.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 29, nr. 3, p. 347—371, 1976

colonelului Al. I. Cuza ca domn al Moldovei și Țării Românești la 5 și 24 ianuarie prin hotărîrea poporului, fără nici o presiune ori imixtiune a vreunei puteri străine, a reprezentat un strălucit succes al forțelor înaintate, un prim pas spre unirea completă și definitivă a Principatelor. Primind această înaltă demnitate într-un moment de răscruce pentru soarta națiunii române, Al. I. Cuza, deși a purtat titulatura și însemnele tradiționale ale domniei, s-a considerat întotdeauna un mandatar al voinței poporului, un șef de stat, un conducător al României moderne, „înțelegînd să folosească prerogativele domnești spre a sluji interesele noastre fundamentale"[5].

Beneficiind de concursul unor patrioți luminați, Cuza Vodă a lucrat cu multă perseverență spre a convinge puterile garante să-l recunoască domn și, apoi, pentru a consimți la înfăptuirea unirii administrative și legislative a Principatelor prin constituirea unui singur guvern, a unei singure Adunări și a unei singure capitale. Din acel moment (noiembrie 1861) România era creată de fapt, chiar dacă noul ei nume nu fusese formal acceptat de marile puteri.

Însă activitatea lui Al. I. Cuza nu s-a mărginit numai la consacrarea europeană a Unirii Principatelor, la contopirea celor două țări. Atît lui, cît și colaboratorilor, susținătorilor săi le revine meritul de a fi înțeles că actul unirii, pentru a da roadele scontate, trebuia însoțit de o amplă operă care să reformeze învechitele relații social-economice, să reorganizeze statul pe baze moderne. Domnitorul a încercat să rezolve aceste dificile probleme ce atingeau mari interese sociale și naționale pe căile strîmte ale legalității ce ne fuseseră impuse prin Convenția de la Paris. Curînd, el și-a dat seama că acest lucru nu era posibil, fiindcă Adunarea, dominată statornic de grupul restrîns al moșierimii care se opunea cu înverșunare reformelor agrare și electorale într-un spirit mai echitabil, îi era potrivnică. Și atunci, pentru a scoate țara din impasul în care se zbătea și pentru a face dreptate, Cuza Vodă, avînd prețiosul concurs al lui M. Kogălniceanu, nu a șovăit: a dat lovitura de stat de la 2 mai și a efectuat o importantă reformă constituțională înlocuind — cu acordul Puterilor garante — o seamă de prevederi ale Convenției în sensul sporirii prerogativelor domniei pe seama celei legislative și extinderii drepturilor electorale printr-o substanțială coborîre a censului. Este adevărat că această reformă a dus la apariția unor tendințe autoritare în viața politică, a făcut să devină mai evidente anumite greșeli și scăderi ale domniei; dar nu trebuie pierdut din vedere faptul capital că ea a inaugurat o scurtă dar rodnică „eră a reformelor" pe temeliile căreia țara s-a dezvoltat continuu, timp de mai multe decenii.

Cea mai importantă dintre acestea a fost legea rurală din 14/26 august 1864 care, desființînd boierescul, servituțiile feudale, a împroprietărit țărănimea clăcașă pe pămînturile legiuite. Au urmat alte legi, alte reforme de larg interes obștesc: s-a reorganizat învățămîntul de toate gradele, administrația locală (comunală și județeană), justiția, armata, biserica, s-a încheiat opera de unificare a legislației civile, penale și comerciale, au fost elaborate și au intrat în vigoare codurile comercial, penal și civil, s-a înființat Universitatea din București (cea din Iași ființa mai

---

[5] N. Adăniloaie, *Personalitatea istorică a lui Al. I. Cuza (Cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea sa)*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 5, p. 901.

dinainte, din 1860) şi încă multe altele. Toate aceste reforme întemeiate pe concepţiile înaintate ale democraţiei burgheze occidentale (e drept, insuficient asimilate condiţiilor noastre specifice) au înlăturat formele perimate ale vieţii publice, contribuind decisiv la consolidarea tînărului stat naţional.

Politica internă de întărire a naţionalităţii române s-a aflat sub Cuza Vodă în concordanţă cu politica sa externă. Cu multă energie, tenacitate şi abilitate el a militat pentru apărarea autonomiei şi neutralităţii ţării noastre (de pildă, în problema secularizării averilor mănăstireşti, a jurisdicţiei consulare, în timpul incidentului de la Costangalia ş.a.) împotriva oricăror pericole de oriunde ar fi venit. Iar atunci cînd a trebuit să-şi apere ţara de ameninţările armate ori diplomatice ale Turciei, să o ferească de alte primejdii care o pîndeau, el nu a pregetat să se pună în fruntea ei ori să ia măsurile de siguranţă ce se impuneau. După o îndelungată perioadă de umiliri şi înjosiri, o asemenea politică dictată numai de interesele noastre naţionale era primită pretutindeni cu legitimă satisfacţie şi deplină aprobare.

Marile realizări ale domnitorului Unirii — pe care am încercat să le schiţăm mai sus — stăteau atunci, ca şi acum, la trecerea unui secol, mărturie elocventă a unei glorioase domnii. Nenumărate dovezi atestă că acestea intraseră trainic, binefăcător în viaţa naţiunii, pătrunseseră adînc în conştiinţa populară chiar din momentul înfăptuirii lor. În faţa acestor adevăruri incontestabile, se ridică mereu tulburătoare întrebările: cum a fost posibil ca domnitorul care clădise din aspiraţiile şi voinţa tuturor românilor un nou stat şi o nouă ţară să fie detronat, să fie brutal eliminat de la conducerea statului printr-un complot?, în numele căror forţe sociale?, în interesul cui? şi, mai ales, de ce? Sînt întrebări grave asupra cărora au meditat îndelung şi au scris pagini ce conţin multe adevăruri toţi cercetătorii mai vechi ori din zilele noastre ai domniei lui Cuza Vodă şi în special D. Bolintineanu, Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, N. Iorga, P. Henry, T. W. Riker, Al. Lapedatu, Constantin C. Giurescu, Vasile Maciu, D. Berindei, N. Adăniloaie, V. Russu. În ce ne priveşte, însuşindu-ne rezultatele valabile ale cercetărilor de pînă acum, cărora le vom adăuga cîteva informaţii mai puţin cunoscute ori inedite, vom încerca să sintetizăm, dintr-o viziune întrucîtva diferită, un tablou menit să ne ajute să înţelegem cum epopeea naţională a lui Cuza Vodă „va ajunge o dramă şi va fi terminată printr-un act de urîtă trădare" [6]. În acest scop vom insista îndeosebi, pornind de la necesităţile epocii şi avînd în vedere posibilităţile lor de înfăptuire, asupra poziţiilor şi intereselor claselor sociale, asupra evoluţiei raporturilor dintre domnitor şi adversarii săi, celelalte fapte doritorii găsindu-le în lucrările istoricilor menţionaţi mai sus şi citate la locul potrivit.

2. Dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza ca domn al Moldovei şi Ţării Româneşti a fost salutată pretutindeni, mai ales de masele populare, cu o explozie nemai întîlnită de entuziasm. Şi aceasta pentru că, potrivit concepţiei forţelor înaintate, speranţelor ce însufleţiseră lupta maselor, noua domnie semnifica nu numai triumful ideii de unire, începutul înfăptuirii

[6] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, Bucureşti, 1938, p. 393.

unității statale, dar și pentru că ea era chemată să deschidă o nouă epocă de progres social.

Trebuie reținut faptul important că liberalii radicali, cei mai frecvenți luptători și propagandiști ai idealurilor revoluției de la 1848, își exprimaseră public, în repetate rînduri, hotărîrea de a sprijini pe alesul din 5 și 24 ianuarie în îndeplinirea misiunii sale care, în punctele esențiale, se înscria pe coordonatele programului lor. Atunci, în 1859, ei nu aveau motive serioase de nemulțumire; ba, din contră. Așadar, din partea lor, nimic nu lăsa să se întrevadă evoluția care, peste cîțiva ani, avea să-i transforme în adversari implacabili ai domnitorului.

În schimb, majoritatea covîrșitoare a marilor proprietari de pămînt, simțindu-și amenințate dominația politică, stăpînirea latifundiilor, a privit de la început pe noul domnitor (cunoscut ca adept al împroprietăririi țăranilor, promotor al ideilor revoluției de la 1848) cu o ostilitate pe care nici măcar nu încercau s-o disimuleze. Fărămițîndu-și forțele în lupta pentru obținerea domniei în aproape tot atîtea fracțiuni cîte familii existau, cea mai mare parte a lor a fost nevoită să primească alegerea lui Al. I. Cuza datorită presiunii maselor, puternicului curent unionist. Însă această acceptare nu a anulat nici un moment hotărîrea foștilor domni, a beizadelelor și a adepților lor de a-l răsturna de pe tron pe omul de un rang inferior care — considerau ei — uzurpase un drept ce le aparținea numai lor. De acum înainte ei își vor uni forțele nu numai și nu atît pentru satisfacerea ambițiilor personale, ci în primul rînd în vederea salvgardării intereselor lor de clasă periclitate de noua domnie. În acest scop, camuflîndu-și adevăratele intenții pentru a nu intra într-un dezacord primejdios cu voința poporului, foști și viitori pretendenți, mulți moșieri conservatori au reluat agitațiile în jurul ideii înscăunării pe tronul Principatelor a unui principe dintr-o dinastie străină. Cum însă majoritatea marilor puteri europene respinseseră mereu această cerere, era invederat că ei nu o ridicau din nou dintr-un imperativ național ci, mai ales, pentru a crea inoportun și artificial dificultăți interne și externe care, adăugate celor reale, să ducă în cele din urmă la împiedicarea reformelor în sens liberal, la înlăturarea domnitorului Cuza și astfel, pe o cale ocolită, la alegerea altui domn pămîntean.

Deoarece acțiunea conspirativă care a pus capăt domniei lui Cuza Vodă a fost în mare măsură justificată în epocă, iar mai tîrziu explicată de istorici prin necesitatea aducerii în fruntea statului a unui domnitor străin, este cazul să aruncăm o scurtă privire retrospectivă asupra originii și semnificației acestui principiu politic, a implicațiilor lui asupra istoriei noastre naționale.

El apare încă din anii anteriori întocmirii Regulamentului Organic, conexat revendicării esențiale a Unirii Principatelor. Astfel, într-un memoriu de prin 1828 al boierilor din Țara Românească (înaintat diplomaților care pregăteau tratatul de pace de la Adrianopol) se cerea unirea celor două țări române într-un principat „de sine și neatîrnat de Turchia" care să fie pus sub ocîrmuirea unui „prinț din familiile domnitoare în Germania de Sus" [7]. La rîndul său Iordache Catargiu a formulat și el cu

---

[7] N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor* (*colecția Hurmuzaki*). *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București* (*1763—1844*). *Adunate, adnotate și publicate de...*, vol. X, București, 1897, p. 648.

ocazia întocmirii Regulamentului Organic în numele Moldovei o cerere asemănătoare într-un alt memoriu trimis autorităţilor ţariste [8]. După înăbuşirea revoluţiei de la 1848, această revendicare, amplu argumentată şi dezbătută în anii 1853—1857 în nenumărate memorii, broşuri, note şi rapoarte diplomatice, a fost adoptată de aproape toate forţele politice naţionale, devenind una din cele patru dorinţe fundamentale exprimate solemn în octombrie 1857 de Adunările ad-hoc ale Moldovei şi Ţării Româneşti [9]. Numai că, de astă dată, ea era înscrisă aparte, nemaifiind încorporată ca pînă atunci drept o condiţie sine qua non a Unirii Principatelor. Disocierea era necesară pentru a nu se prejudicia opera de creare a statului naţional, care avea mulţi sorţi de izbîndă, printr-o identificare a ei cu postulatul prinţului străin ce era îndepărtat de puterile garante pe motivul că el reprezenta un pericol pentru menţinerea pe mai departe a suzeranităţii Porţii asupra Principatelor. Deşi Convenţia de la Paris înlăturase cu totul ideea principelui străin, ea continua să rămînă un punct esenţial în programul naţional al unioniştilor. Aşa se face că la 4/16 ianuarie 1859 M. Kogălniceanu a prezentat în numele mai multor deputaţi, printre care figura şi Al. I. Cuza, propunerea ca Adunarea să dea „un vot foarte lămurit, foarte unanim <care> să facă cunoscut ţării şi Europei că noi persistăm a voi unirea" [10]. Totodată, se cerea acordarea principelui străin. Propunerea, adoptată de Adunare era menită să arate domnului ce urma să fie ales „care sînt voinţele acestei Adunări", să-l îndemne să nu uite niciodată că „cea mai sacră a sa datorie <era> a grăbi înfăptuirea acestei uniri pentru a se justifica speranţele noastre ..." [11]. Se înţelege că domnitorul ales nu putea face abstracţie de noua consacrare oficială a hotărîrii reprezentanţilor ţării. De altfel, ea corespundea şi convingerilor sale politice. De aceea, în nota adresată puterilor garante a doua zi după alegerea din Ţara Românească, pledînd pentru recunoaşterea sa ca domn al Principatelor Unite, el constata încă odată că „ţara a cerut unirea cu un prinţ străin. Cît pentru mine personal — continua el — am lucrat totdeauna la succesul acestei combinări şi alegerea mea nu a putut slăbi nicicum convingerile mele de mai nainte. Lipsit de ambiţie personală şi ne dorind alta decît binele ţării mele, aşa precum ea îl înţelege şi îl cere, nu am trebuinţă de a declara că voi fi totdeauna gata de a mă întoarce la viaţa privată şi că nu voi considera retragerea mea ca un sacrificiu ..." [12]. Apărută în „Monitorul Oficial" al Moldovei şi al Ţării Româneşti [13], deci adusă la cunoştinţa tuturor, această notă dezvăluia deopotrivă cugetul său politic, lipsa de ambiţie, precum şi perfecta onestitate pe care înţe-

---

[8] George Sofronie, *Fenomenul „Unirii" în lumina dezvoltării principiului naţional la români*, în revista „Cursuri şi conferinţe", Bucureşti, nr. 3—4/1937, p. 13.

[9] Iată textul votat de Adunarea Moldovei: „Prinţ străin cu moştenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei şi a cărui moştenitori să fie crescuţi în religia ţării" (D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, publicate de ..., vol. VI, partea I, Bucureşti, 1896, p. 74; (În continuare se va cita *Acte şi documente*...,). Cel adoptat de Adunarea Ţării Româneşti era în termeni aproape identici (*Ibidem*, vol. VI, partea II, Bucureşti, 1896, p. 44).

[10] *Ibidem*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 315.

[11] *Ibidem*, p. 316.

[12] *Ibidem*, p. 640. Pentru evoluţia ideii de prinţ străin vezi şi P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 33—42.

[13] Nr. 80, 25 ianuarie/6 februarie 1859, respectiv nr. 21, 4 martie 1859.

legea, în patriotismul său, s-o așeze la temelia misiunii ce-i fusese încredințată. Cu timpul, făgăduielile cuprinse în această notă vor fi mereu amintite domnitorului de adversarii săi politici cu o stăruință și inoportunitate periculoase intereselor țării și jignitoare demnității sale personale.

Revendicarea înscăunării în fruntea statului național a unui domnitor ales dintr-o dinastie occidentală nu reprezenta în epocă o inovație politică românească. O exprimase din diverse rațiuni și alte popoare și, lucru important, o înfăptuise. Așa s-a întîmplat în Belgia unde, după proclamarea independenței, în 1831 fusese înscăunat ca rege Leopold I de Saxa-Coburg. Acest experiment care dăduse rezultate bune în multe privințe, era invocat în permanență de oamenii noștri politici ca un exemplu, un model spre care trebuia să tindă în opera de organizare și consolidare a României moderne. Le fel procedaseră grecii în 1832 cînd proclamaseră ca rege pe Othon I de Bavaria iar după detronarea acestuia alesese în 1863 pe George I din familia domnitoare daneză. În aceeași manieră vor proceda și alte popoare. Marile puteri europene nu erau deci confruntate pentru prima oară cu o asemenea cerere; ea venise și din partea altor popoare aflate — ca și noi — în stadiul constituirii și consolidării statului lor național modern. În multe părți, instituția monarhiei constituționale era considerată de numeroase pături și clase sociale ca un instrument menit să contribuie la întărirea naționalității, într-o perioadă cînd regimurile republicane născute din revoluții național-populare aveau o existență efemeră, fiind repede înlăturate de acțiunea conjugată a forțelor retrograde interne și externe.

Această realitate a avut o influență covîrșitoare asupra gîndirii social-politice a oamenilor politici de la noi. În afara tendinței generale, ei trebuiau să mai țină seama și de situația specifică a țării noastre. Aflat la fruntariile celor mai reacționare imperii din Europa — otoman, țarist și habsburgic — care își disputau de secole sferele de influență și de dominație în această parte a continentului, poporului român (întocmai ca și altor popoare mici învecinate) i-ar fi fost foarte greu, dacă nu chiar imposibil, să-și înfăptuiască unitatea națională într-un cadru republican prin ample mișcări revoluționare de eliberare democrat-națională. Înăbușirea revoluției de la 1848 prin intervenția trupelor țariste și otomane arătase că soluțiile revoluționare democrat-republicane nu erau posibile. Din aceste motive, chiar oamenii politici cunoscuți pentru convingerile lor democratice, republicane au fost nevoiți să adere la acele căi, metode de realizare și întărire a edificiului național preconizate de majoritatea reprezentanților burgheziei și moșierimii cu vederi monarhiste, sacrificîndu-și, unii temporar, alții definitiv, credințele lor politice. Cel mai reprezentativ a fost cazul lui C. A. Rosetti care, în ajunul instaurării dinastiei străine, scria într-un articol că „ în *teorie* credințele mele ... nu sînt monarhice. În *practică sînt silit* a mă conforma totdeauna cu spiritul zilei dominatoriu în Europa"[14]. Mai tîrziu el explica, cu multă franchețǎ, unui publicist francez, considerentele care îl determinaseră să lucreze pentru aducerea în țară a principelui străin și proclamarea lui ca rege : „România e încă prea tînără și prea mică spre a nu ține seama de vecinii săi cei puternici. Austria și Rusia avînd monarhia, ar fi fost foarte imprudent să încercăm de a

[14] „Revista Dunării", an I, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 2; sublinierile aparțin lui C. A. Rosetti.

ridica o republică lîngă dînsele. Dorinţele familiilor princiare de a ajunge la domnie ar fi putut da naştere, mai tîrziu sau mai devreme, prilejului unor interveniri esterne. Trebuia dar ca principele României să fie într-o situaţiune astfel încît Împăratul Austriei şi Ţarul să nu se poată atinge de dînsul fără să atace chiar principiul pe care se reazămă propria lor autoritate. De aceea am făcut rege pe principele Carol de Hohenzollern" [15].

Aşadar, în împrejurările de atunci, nu era realistă şi, prin urmare, realizabilă decît instaurarea unui sistem de guvernare similar celor care fiinţau în Europa apuseană. Dar de ce trebuia încredinţată conducerea statului unificat unui prinţ recrutat dintr-o familie domnitoare străină? De ce nu se putea înălţa în această demnitate un autohton?

În condiţiile întăririi orînduirii capitaliste, la mijlocul secolului al XIX-lea relaţiile dintre clasele sociale dominante (adică dintre marii proprietari conservatori de o parte, burghezia în plină ascensiune aliată cu moşierimea liberală de alta) au devenit mai complexe, frontul confruntării dintre ele extinzîndu-se asupra tuturor planurilor vieţii sociale. Din cauza insuficientei şi întîrziatei dezvoltări a capitalismului, noile forţe sociale, încă slabe în drumul lor spre putere, au păşit pe calea unor compromisuri cu forţele vechi, încă foarte puternice. Dar aceste înţelegeri nu le-au apropiat poziţiile decît momentan şi numai în vederea rezolvării anumitor imperative naţionale; de fiecare dată s-a putut constata că odată îndeplinite acele obiective şi depăşite dificultăţile, colaborarea lor nu a anihilat contradicţiile principale de ordin intern dintre ele care (noi ştim bine acest lucru) erau ireconciliabile pentru că izvorau dintr-o realitate obiectivă avînd fundamente social-economice deosebite, în multe privinţe discordante. În aceste împrejurări, pentru a-şi armoniza poziţiile divergente şi a-şi asigura interesele specifice, reprezentanţii claselor posedante s-au gîndit să pună în fruntea noului stat un factor politic care, menţinîndu-se în limitele dictonului „regele domneşte dar nu guvernează", să exercite prin prerogativele încredinţate şi autoritatea lui personală o influenţă ponderatoare, stabilă asupra tuturor grupărilor care se înfruntau pe scena vieţii politice. Cum la noi nu exista (după opinia unanimă din epocă) nici o familie care să aibă prestigiul şi autoritatea morală pentru a îndeplini această înaltă misiune [16], nu se întrevedea altă alternativă decît înscăunarea cu drepturi ereditare a unui principe luat dintr-o dinastie occidentală.

---

[15] Edouard Marbeau în „La Révue Française" aprilie 1885; apud *Moartea şi înmormîntarea lui C. A. Rosetti. Testamentul său şi omagii aduse memoriei sale*, Bucureşti, 1885, p. 174; vezi şi Gh. Ghimeş, *Ideea de republică la români*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1972, p. 65. În acelaşi sens se pronunţau Ioan Lahovari şi Eugeniu Stătescu — atunci studenţi la Paris — într-o scrisoare din 13 martie [st. n.] 1866, tipărită într-o publicaţie franceză: „Dacă românii cer un prinţ străin, nu o fac *pentru plăcerea de a plăti o listă civilă*, nu o fac pentru că se simt *incapabili de a se guverna ei înşişi*; o fac pentru a pune capăt tuturor pretenţiunilor, pentru a depărta toate ambiţiunile, pentru a nu lăsa nici un pretest intervenţiunii străine. Acei care se miră de o asemenea dorinţă, acei care ne impută că nu am profitat de această ocasiune (se referă la detronarea lui Cuza Vodă — n.n.) pentru a proclama republica, nu se gîndesc că sînt necesităţi de situaţiune de care trebuie să se ţie cont... Ei nu văd decît dreptul nostru; ei uită slăbiciunea noastră" (Citat după „Românul", an X, 16 martie 1866, p. 98—99; sublinierile aparţin „Românului").

[16] Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorinţelor rostite de Divanurile ad-hoc în 7/19 şi 9/21 octombrie 1857*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", seria II, tom. XXXIV (1911—1912), Bucureşti, 1912, p. 827 (În continuare se va cita: D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*)

Această soluţie părea să ofere multiple avantaje. Mai întîi ea trebuia să pună capăt electivităţii domnului dintre pămînteni, principiu ce întreţinuse adînci frămîntări şi lupte interne din cauza instabilităţii accentuate a domniei [17], exacerbării rivalităţilor dintre pretendenţi [18], corupţiei şi favoritismelor pe care aceştia le practicaseră pe scară largă. Or, era invederat că această situaţie avusese efecte deplorabile asupra stabilităţii vieţii social-politice şi de stat, a dezvoltării mai rapide a Principatelor, contribuind, în consecinţă, la slăbirea rezistenţei ţării în faţa pericolelor externe. În al doilea rînd, se anticipa că principele străin va aduce, cu ajutorul ţării de unde venea şi a dinstiei căreia aparţinea, un plus de siguranţă în ceea ce privea existenţa liberă a naţiunii române [19], curmînd, totodată, frecventele încercări ale marilor puteri europene—îndeosebi a celor învecinate—de a încălca autonomia ţării, de a se amesteca în afacerile noastre interne[20]. Cu alte cuvinte, prin aducerea pe tronul României a unui prinţ dintr-o casă suverană a Europei se urmărea consolidarea situaţiei interne şi externe a ţării pînă la acel grad de securitate încît ea „să nu mai serve puterilor celor mari ale continentului drept simplu obiect de compensaţie pentru toate combinările lor teritoriale, ca un pămînt fără suflete, care s-ar fi putut nimici în independenţa sa şi alipi cu o egală uşurinţă cînd de un stat, cînd de altul" [21].

În afara considerentelor de ordin general, au existat şi altele, derivînd într-o formă sau alta din interesele anumitor categorii sociale, care au intrat şi ele în calculele oamenilor politici. Astfel, marii proprietari de pămînt ştiind că dinastiile europene constituiau de obicei factori conservativi, uneori reacţionari, mizau pe faptul că vor putea atrage pe noul prinţ de partea lor în scopul menţinerii latifundiilor şi a puterii lor politice. Chiar şi numeroasa pletoră a pretendenţilor la tron care transformaseră domnia într-un „măr al discordiei", şi-a dat adeziunea formală la ideea înscăunării unui cap străin, adoptînd formula „dacă nu eu, atunci nici tu, ci un principe străin". Teoretic, în persoana lui ei vedeau pe omul de prestigiu (prin

---

[17] În intervalul 1800—1859 se perindaseră pe scaunul Ţării Româneşti 14 domni, iar al Moldovei — 12 (*Istoria României în date*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică română, 1971, p. 456, 460).

[18] Tipică în acest sens a rămas situaţia extrem de încordată din zilele anterioare alegerii lui Al. I. Cuza cînd N. Iorga numărase în Ţara Românească 38 pretendenţi la domnie (*Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, Bucureşti, 1938, p. 336).

[19] În „Adevărul" din 5 ianuarie 1872 se scria că românii după ocuparea succesivă a Principatelor în 1853—1856 de către Rusia şi Austria nu se mai credeau asiguraţi numai cu protecţia Turciei, ea însăşi foarte slăbită. Ideea înscăunării prinţului străin nu era „decît o manifestare vie a sentimentului naţional care îşi recăuta elementele sale de viaţă". Multor oameni politici nu le-a trecut prin minte „să înfiinţeze aici o domnie străină pentru dragostea principiului dinastic" ci „să admită dinastia ca o necesitate..." (*Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie*, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 68).

[20] În propunerea prezentată Adunării ad-hoc a Moldovei la 7/19 octombrie 1857, M. Kogălniceanu invoca în sprijinul ideii de prinţ străin „trebuinţa de a se institui un guvern tare, stabil, respectat înlăuntru de toţi şi sprijinit în afară de marea familie a caselor domnitoare" (*Acte şi documente...*, vol. VI, partea I, p. 66). Actul dezvoltător al votului Adunării ad-hoc din 9/21 octombrie 1857 din Ţara Românească, adoptat la 6 noiembrie 1857, sublinia şi el credinţa că „prin legăturile sale de sînge ⟨principele străin avea⟩ să înlesnească introducerea României în marea familie a statelor europene şi să asigure mai bine al lor sprijin" (Ibidem, vol. VI, partea II, p. 140).

[21] [Titu Maiorescu], *Asupra broşurii Germania, România şi principele Carol de Hohenzollern*, Iaşi, 1875, p. 8.

naştere şi nume) care, nefiind egalul nimănui, se putea impune tuturor fără a se simţi cineva umilit.

De cealaltă parte, moşierimea liberală, burghezia, precum şi păturile sociale mijlocii care le sprijineau, nutreau convingerea că eforturile lor de a-şi croi drum spre putere nu vor avea sorţi de izbîndă atît timp cît în fruntea statului va fi ales un mare latifundiar conservator, adică un reprezentant al vechilor mentalităţi şi stări de lucruri [22]. De aceea, din rîndurile lor s-au recrutat cei mai asidui propagandişti şi militanţi în favoarea principelui străin. Ne fiind amestecat în luptele interne, fără rude sau creaturi în noua ţară, acesta putea face pe de o parte să înceteze rivalităţile, răzbunările, favorurile scandaloase din trecut, pe de alta să realizeze o serie de reforme social-economice şi politice burgheze — într-un cuvînt putea inaugura o nouă epocă de ordine şi stabilitate axată pe principiile de guvernare din Europa occidentală [23]. Prin înfăptuirea acestor aspiraţii, elementele burghezo-liberale întrevedeau în plus posibilitatea atragerii capitalurilor internaţionale, dezvoltării economice a ţării pe calea capitalistă într-un ritm mai viu, care, fireşte, ar fi contribuit la întărirea poziţiilor lor economice şi politice.

Acestea au fost, în mare, agrumentele ideologilor claselor dominante în favoarea principelui străin, intenţiile de care ei erau animaţi, aşa cum s-au cristalizat în anii luptei pentru Unirea Principatelor [24]. Treptat, această concepţie şi acest program politic se înrădăcinaseră atît de tare în minţile tuturor, încît se transformase într-un larg curent de opinie, devenind un fel de port-drapel sub faldurile căruia se raliau în ciuda divergenţelor de ordin intern care-i separa (sau, dimpotrivă, poate tocmai în vederea aplanării lor în perspectivă !) toţi factorii politici importanţi din Principate. Împotriva lui nimeni nu putea lupta fără a-şi atrage învinuirea că lucrează în contra voinţei şi intereselor ţării. Această stare de spirit explică sorgintea şi semnificaţia reală a votului Adunării elective a Moldovei din 4/16 ianuarie, precum şi a notei trimise puterilor garante de domnitor la 25 ianuarie/6 februarie 1859. Ea ne dezvăluie, în acelaşi timp, şi situaţia specială a lui Cuza Vodă conturată chiar din momentul alegerii sale : în ochii contemporanilor domnia sa era considerată provizorie, limitată, ca o etapă intermediară a cărei menire era înfăptuirea Unirii şi pregătirea condiţiilor pentru înscăunarea principelui occidental [25]. Acest fel de a vedea lucrurile şi-a pus din plin amprenta asupra desfăşurării ulterioare a evenimentelor.

3. Reluînd şirul evenimentelor survenite în timpul domniei lui Cuza Vodă, trebuie remarcat că plîngerile unor conservatori împotriva domnito-

---

[22] De aci opoziţia lor îndîrjită din ianuarie 1859 împotriva candidaţilor proveniţi din vechile familii boiereşti ; tot aci trebuie căutată una din explicaţiile alegerii colonelului Al. I.Cuza.

[23] În raportul comisiei asupra celor patru dorinţe, prezentat Adunării ad-hoc a Ţării Româneşti la 9/21 octombrie 1857 de Ion C. Brătianu, se sublinia că românii cerînd un prinţ străin „dau chezăşie Europei că sînt hotărîţi să meargă în cel mai deplin ordin pe drumul ce însuşi ea urmează” (*Acte şi documente*..., vol. VI, partea II, p. 33).

[24] Ele au fost sintetizate în actele supuse dezbaterilor şi aprobării Adunărilor ad-hoc (*Acte şi documente*..., vol. VI, partea I, p. 66—67, 72—73 ; *ibidem*, vol. VI, partea II, p. 33—37, 139—140) iar ulterior, în 1866, reluate în memoriul înaintat Conferinţei de la Paris (D. A. Sturdza, *Însemnătatea*..., p. 819—833).

[25] Vezi şi V. Russu, *„Monstruoasa coaliţie” şi detronarea lui Al. I. Cuza*, în volumul *Cuza Vodă in memoriam*, Iaşi, Edit. Junimea, p. 506—507.

rului adresate puterilor europene, evocarea interesată și inoportună a ideii aducerii neîntîrziate în țară a unui principe străin (de pildă, cu prilejul dezbaterii în 1859 a proiectului de constituție de către Comisia centrală de la Focșani), dificultățile de tot felul pe care le provocau, nu au avut efectele scontate. Făcînd cu greu față situațiilor complicate ale cîrmuirii separate ale celor două Principate, domnitorul, în primii trei ani, și-a consacrat eforturile în direcția înlăturării piedicilor care stăteau în calea unificării depline a statului. Odată depășită această etapă, se impunea reorganizarea statului unitar, accelerarea înzestrării lui cu instituții moderne și, mai presus de toate, rezolvarea problemelor agrară și electorală care apăsau asupra țării ca un coșmar. Din acel moment, în jurul acestor chestiuni de o covîrșitoare însemnătate (în fond, era vorba doar de stabilirea bazelor social-economice și politice pe care avea să se plămădească și să fiinţeze țara noastră) se va da o adevărată bătălie între diversele fracțiuni ale claselor dominante.

Cuza Vodă nutrea de mult timp concepții liberal-moderate. Partizan declarat al reorganizării statului național potrivit principiilor exprimate de Adunările ad-hoc din 1857, el urmărea instituirea unui guvernămînt constituțional puternic, stabil, cu o largă bază electorală care să reprezinte proporțional interesele tuturor claselor și păturilor sociale. În scopul evitării amenințătoarei „revoluții" țărănești ale cărei semne începuseră să fie evidente, el se pronunța pentru rezolvarea problemei agrare de sus în jos, printr-o reformă care, eliberînd țărănimea clăcașă de servituțiile feudale, s-o împroprietărească pe pămînturile avute pînă atunci în folosință, în schimbul unei drepte despăgubiri bănești [26]. Cuza Vodă înțelegea să pună în aplicare acest program cu orice preț și, la nevoie, prin orice mijloace. În vederea îndeplinirii lui, domnitorul nu se putea sprijini pe majoritatea conservatorilor care-i era ostilă [27] și nici pe liberalii radicali ce căutau să împingă țara — după părerea lui — pe căi primejdioase. În consecință, el a încercat să-și formeze un partid propriu, de centru, din elemente liberal-moderate, cu ajutorul căruia să-și exercite autoritar prerogativele de șef al statului.

Cu toate strădaniile depuse, încercarea nu va izbuti din două motive : 1) pentru că își apropiase oameni (spre exemplu, N. Kretulescu, I. Em. Florescu ș.a.) a căror conștiinciozitate și lealitate nu erau dublate în aceeași măsură de capacitatea politică de a rezolva problemele grele aflate la ordinea zilei; 2) se înconjurase cu o clică de politicieni și slujbași veroși, puși pe căpătuială (între alții, C. Librecht, N. Docan, N. Pisoțki ș.a.) care, fără știrea domnului și în dauna prestigiului său, făceau afaceri și trafic de influență, îmbogățindu-se [28]. Dar eșecul acțiunii de creare a partidului propriu, care constituie una din cauzele căderii lui Cuza Vodă, nu va fi evident decît mai tîrziu, în 1865. În vara anului 1862, cînd N. Kre-

---

[26] Dacă ar fi să dăm crezare secretarului consulatului francez de la Iași, L. Castaing, ideile lui Cuza erau mult mai avansate în această privință. La 2 octombrie [st. n.] 1864 el raporta că domnitorul i-ar fi declarat că nu ar fi trebuit să li se acorde marilor proprietari nici o despăgubire, avînd în vedere că prin lucrările excesive la care-i supuseseră decenii de-a rîndul pe țărani, aceștia își plătiseră de fapt valoarea pămînturilor pe care legea rurală din august 1864 le acordase (Arhivele Statului București, microfilme Franța (Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Correspondance Politique, Turquie-Iassy), rola 44, c. 200 v).

[27] D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă. Memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 70.

[28] Vezi, îndeosebi, Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 365–379.

ţulescu formase un guvern al „căii de mijloc" [29], toată lumea avea sentimentul că sunase ceasul dezlegării marilor chestiuni economice şi sociale potrivit cugetului domnitorului.

Văzîndu-se înlăturaţi de la putere într-un moment cînd urma să se soluţioneze probleme capitale pentru prezentul şi viitorul lor, conservatorii şi liberalii radicali s-au unit, formînd la începutul anului 1863 acea alianţă pe care C. Boliac, cu un termen împrumutat din publicistica italiană, a numit-o „monstruoasa coaliţie". Calificativul părea justificat, fiindcă, situate pe poziţii ideologice deosebite din cauza componenţei sociale diferite, cele două grupări se combătuseră pînă atunci cu înverşunare, marii proprietari temîndu-se de „comunismul" elementelor „roşii" care le amintea de revoluţia de la 1848 iar radicalii văzînd în conservatori pe oamenii vechiului regim împovărat de păcatele trecutului [30]. În realitate, coaliţia nu era „monstruoasă" deoarece, în pofida intereselor şi aspiraţiilor social-economice şi politice deosebite care separau pe conservatori de radicali, îi unea totuşi principiul ce se voia inatacabil al apărării proprietăţii burgheze, al perpetuării dominaţiei lor de clasă. De altminteri, atît divergenţele dintre radicali şi conservatori, cît şi cele dintre „monstruoasa coaliţie" în ansamblu şi grupările politice din jurul domnitorului, deşi foarte violente, nu reprezentau în ultimă instanţă decît expresia luptei desfăşurată în rîndul claselor dominante vizînd bazele dezvoltării ulterioare a ţării. „Monstruoasa coaliţie" nu a apărut din senin. În literatura noastră istorică din ultimele două decenii s-au adus nenumărate dovezi ce relevă compromisurile, concesiunile pe care vîrfurile claselor dominante şi le făcuseră reciproc dintr-un motiv ori altul încă din anii luptei pentru Unirea Principatelor. Momentul 1863 reprezenta doar o etapă a acestui proces. Ceea ce trebuie subliniat aici este faptul că împrejurările, cauzele care au determinat cele două grupări să se coalizeze nu erau identice [31].

Conservatorii erau dispuşi să accepte reformele administrative care, înzestrînd statul unit cu instituţii moderne, ar fi contribuit la întărirea lui. Cu o condiţie: să nu le stînjenească prea mult exercitarea dominaţiei lor economice şi politice [32]. În schimb, ei se opuneau cu dîrzenie oricărei tentative de extindere a drepturilor electorale şi, mai ales, reglementării problemei agrare în sensul împroprietăririi ţărănimii clăcaşe pe pămînturile legiuite. Dînd dovadă de un egoism feroce, marii proprietari căutau să-şi emancipeze latifundiile de servituţiile feudale prin transformarea ţăranilor clăcaşi în oameni liberi pe un lot de pămînt cu totul insuficient acoperirii nevoilor lor de existenţă. În acest fel ei încercau să-şi menţină aproape intacte proprietăţile şi, totodată, să-şi asigure forţa de muncă necesară cultivării lor [33]. Deşi încercarea din 1862 de soluţionare a chestiunii agrare în interesul lor exclusiv eşuase, totuşi marii proprietari nu abandonaseră lupta. În faţa perspectivei apropiate

---

[29] *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 347 (capitol elaborat de Dan Berindei).

[30] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*, Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 253.

[31] Vezi şi V. Russu, *loc. cit.*, p. 522—538.

[32] *Istoria României*, vol. IV, p. 341.

[33] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 113—159.

de a-și pierde o parte însemnată a moșiilor, ceea ce ar fi semnificat îngustarea bazei lor economice și diminuarea puterii lor politice, conservatorii de toate nuanțele — pentru a bloca soluționarea problemei agrare — s-au ridicat ca să răstoarne guvernul de la putere și, eventual, să-l înlăture din domnie pe Cuza Vodă. În acest scop, trecînd peste deosebirile ideologice și programatice care-i despărțea, ei s-au aliat cu liberalii radicali care urmăreau și ei îndepărtarea guvernului prezidat de N.Kretulescu din cu totul alte motive.

Încheierea ,,monstruoasei coaliții'' a fost posibilă datorită faptului că radicalii, deși nu împărtășeau punctul de vedere al conservatorilor în problema rurală, se declarau totuși pentru amînarea rezolvării ei pe o perioadă nedeterminată. Opoziția sporadică, pe probleme secundare, a radicalilor față de Cuza începuse să devină tot mai sistematică după unirea administrativă, cînd, contrar speranțelor lor, se văzuseră din nou ținuți departe de putere. După 1862, cea mai vie dorință a lor era să participe la conducerea statului, să contribuie la realizarea programului de reforme ale liberalilor moderați (care, în domeniile social-economic era apropiat de a lor, deosebindu-se însă sub raportul ordinii prioritare), pentru a-și întări astfel pozițiile și a-și lărgi baza de masă. Obiectivul politic spre care ei năzuiau pînă la fetișizare, supra-apreciindu-i rostul și însemnătatea practică, era instaurarea grabnică a unui larg și corect sistem de guvernare constituțională, aidoma celui belgian, în cadrul căruia fiecare factor (domnitor, guvern, Adunare) să se mențină într-un perfect echilibru în limitele prerogativelor stabilite. De asemenea, fruntașii radicali militau pentru dobîndirea și exercitarea neîngrădită a celor mai întinse drepturi cetățenești (electorale, de presă, întrunire ș.a.), asigurarea libertăților individuale. În privința politicii externe, ei încercau să antreneze forțele țării alături de elemente revoluționar-democratice europene pe căile ce întrețineau speranța cuceririi independenței de stat și a desăvîrșirii unității naționale. Cei mai reprezentativi dintre ei continuau încă să creadă (e adevărat, fiecare într-o măsură diferită) în posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții europene simfone și sincrone — după vechiul crez al lui G. Mazzini — căutînd să se integreze acelei perspective, între altele, prin menținerea legăturilor cu revoluționarii din alte țări. Spirit practic, lucid, domnitorul, la fel ca și ceilalți liberali moderați, nu împărtășea ideile lor, nu găsea potrivite metodele lor de acțiune. Prudent, pentru a nu periclita consolidarea statului național, el le refuza statornic colaborarea [34]. Alăturîndu-se conservatorilor, radicalii sperau că, intimidîndu-l pe domnitor, îi vor forța mîna pentru a-i aduce la putere.

Atacurile ,,monstruoasei coaliții'' s-au concentrat în ianuarie—februarie 1863 în Adunare unde s-au pronunțat discursuri violente, s-au adus acuzații grave privind îndeosebi nerespectarea constituției, starea dezordonată și precară a finanțelor țării etc. [35]. Formal și în parte învinuirile erau adevărate, provenind însă — și aici este esențialul care era escamotat cu bună știință — din limitele constitutive și racilele sistemului politic

[34] Mai ales lui Ion C. Brătianu care era indezirabil lui Napoleon III fiindcă fusese implicat în complotul din 1854 (P. Henry ,*op. cit.*, p. 110)

[35] *Istoria României* vol. IV, p. 354—356; Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 260—261; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 172—177.

în vigoare, din acţiunea guvernelor (formate chiar dintre opozanţi !) ce se succedaseră la cîrma ţării. Depăşind guvernul, criticile se îndreptau împotriva domnitorului. Mai mult decît atît, conservatori ca Gr. Sturdza şi Gr. Bibescu Brîncoveanu nu ezitau să exprime făţiş, încă o dată, dorinţa lor ca domnitorul să se coboare de pe tron în favoarea unui principe străin (în cercurile conservatorilor se agitau candidaturile ducelui de Leuchtenberg [36], nepot al ţarului, ori prinţului Napoleon [37]), atrăgîndu-şi protestele unor deputaţi şi indignarea maselor [38]. În această chestiune se pare că radicalii nu erau de acord cu conservatorii. Este adevărat că şi ei începuseră să-şi însuşească ideea că persoana domnitorului, după înfăptuirea unirii administrative, nu mai era absolut necesară [39], trecînd cu uşurinţă peste hotărîrea Puterilor garante care acceptaseră unirea doar sub Cuza şi numai pe timpul vieţii acestuia. Dar, spre deosebire de conservatori, ei considerau inoportună răsturnarea domnitorului, fie şi numai pe motivul că terenul pentru noua combinaţie politică nu era pregătit[40]. În acest scop încă de pe atunci ei au simţit nevoia trimiterii unui emisar în apus — acesta va fi găsit în 1864 în persoana lui Anastase Panu — cu dubla misiune: de a sonda cercurile conducătoare europene în chestiunea prinţului străin şi a influenţa presa democratică franceză împotriva lui Cuza Vodă [41].

După închiderea Camerei la 2/14 martie 1863 opoziţia a continuat să se împotrivească guvernului N. Kreţulescu prin alte mijloace, însă fără vigoarea de pînă atunci. Aducerea la 11/23 octombrie 1863 la putere a

---

[36] Ţarul declarase că niciodată nu va consimţi ca un membru al familiei sale să devină vasalul sultanului (E.E. Чертан, *Релацииле русо-ромыне ын аний 1859—1866, Едиция традусэ, ревэзутэ ши комплектатэ*, Кишинэу 1969, p. 13, 16; G. Hilke, *Russlands Haltung zur rumänischen Frage (1864—1866)*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität", Halle-Wittenberg" (Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reine, XIV (1965), Heft 4, p. 204.

[37] Potrivit versiunii lui M. Theodorian-Carada, neconfirmată de alte surse, de abia în primăvara anului 1864 prinţul Napoleon ar fi fost dispus, cu anumite condiţii, să primească domnia (*Eugeniu Carada (1836—1910)*, Bucureşti, 1922, p. 33). Pentru ambele candidaturi indicate mai sus vezi şi R.V. Bossy, *Candidaţi străini la tronurile României în secolele XVIII şi XIX*, în „Convorbiri literare", Bucureşti, LVII (1925), p. 838—843 şi 844—845.

[38] Radu D. Rosetti, prefectul Poliţiei Capitalei, raporta la 7 februarie [st. v.] 1863 că oraşul era „indignat de ideia de prinţ străin" iar a doua zi că această idee nemulţumea „pe popor mai cu seamă" (Biblioteca Academiei, msse, arh. N. Kreţulescu, I, varia 34, nr. 23—24).

[39] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, partea II-a: *De la 1848 pînă la 1866*, Bucureşti, 1911, p. 442. Un punct de vedere similar îl întîlnim şi printre diplomaţii de la Constantinopol. Astfel, la 13 25 februarie 1861 Lobanof scria din Pera lui Giers că el, luînd cuvîntul la discuţiile dintre Poartă şi reprezentanţii Puterilor garante în problema desăvîrşirii Unirii, ar fi constatat: „Que raproche l'oposition de Couza? De n-avoir pas rempli la programme des unionistes? Mais, lorsqu'il aura consommé l'Union, ce programme sera-t-il rempli? Evidemment non, car ce programme c'est Union avec le *Prince étranger*. La double election de Couza ne devait être aux yeux des unionistes qu'une transition; le jour où l'Union sera consommé on ne voudra plus de Couza: on demandera le Prince étranger" (Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian National Cause 1858—1859*, Bloomington, *1959* („Slavic and East European series", vol. XVII , Indiana University), p. 154.

[40] Într-un discurs din 28 ianuarie 1869 ţinut în Cameră, Ion C. Brătianu declara că în 1863 cînd pentru prima oară s-a pus chestiunea detronării lui Cuza Vodă, „ne-am împotrivit şi am zis : pe cine să punem în loc?" Conservatorii au răspuns că „puterile străine vor face restul", propunere respinsă de radicali care socoteau că „numai cînd ţara va putea să dispună de deplina ei autonomie, numai atunci vom face un asemenea act" („Monitorul. Ziar oficial al României", nr. 37, 16/28 februarie 1869, p. 245).

[41] Olimpiu Boitoş, *Contribuţii la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864)*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, VI (1935), p. 3—4.

guvernului prezidat de M. Kogălniceanu, care își propusese o reconciliere între minister și Adunare, a fost primită cu bunăvoință de radicali. Renunțarea vremelnică la lovitura de stat proiectată de domnitor pentru 30 noiembrie/12 decembrie 1863, secularizarea averilor mănăstirești la 11/23 decembrie 1863 îmbunătățise relațiile dintre Adunare și guvern. În aceste condiții alianța conservatorilor cu radicalii se deteriora continuu din cauza ideilor diferite, a suspiciunilor ce domneau între cele două grupări [42]. În martie 1864 însă, cînd problema agrară a fost din nou luată în dezbatere, conservatorii au încercat iarăși să blocheze rezolvarea ei, dînd guvernului un vot de blam. S-a ajuns astfel la lovitura de stat din 2/14 mai 1864 care a avut urmări foarte importante pe multiple planuri.

Ea a creat cadrul favorabil realizării pe bază de decrete-legi a marilor reforme, în primul rînd a celor agrare și electorale, potrivit opiniilor domnitorului și a principalului său sfetnic M. Kogălniceanu. Majoritatea conservatorilor a întîmpinat legea rurală din 14/26 august cu un netăgăduit sentiment de ură și înverșunare [43]. Însă ea nu a avut posibilitatea să i se opună într-un chip organizat, ci numai prin acțiuni individuale și acestea doar în timpul aplicării ei. Pe de altă parte, substanțiala coborîre a censului prevăzut în noile prevederi electorale încorporate statutului îi limita atotputernicia politică avută în Adunări. Conservatorii au primit, așadar, o dublă lovitură : economică și politică, de pe urma căreia dominația lor de clasă va fi serios zdruncinată. Acceptînd de nevoie reformele agrară și electorală, ei vor căuta de acum încolo, pe de o parte, să le atenueze efectele, iar pe de alta să înlăture din domnie pe domnitorul care avusese îndrăzneala să se atingă de bunurile lor materiale și de privilegiile lor politice. Aceste două obiective, strîns împletite, conjugate cu vechi ranchiune personale, se vor găsi mereu la temelia acțiunilor pe care ei le vor desfășura pînă la 11 februarie 1866.

Prin înfăptuirea celor două reforme, slăbindu-se pozițiile moșierimii conservatoare, s-au întărit, implicit, cele ale liberalilor, ale păturilor mijlocii. Se realizau astfel două din punctele esențiale ce figurau, într-o formă sau alta, în programul radicalilor. Acordul lor cu principiile cuprinse în aceste legi era neîndoielnic. Ei condamnau doar procedeul întrebuințat, considerînd greșită impunerea reformelor prin lovitura de stat căci aceasta ar fi „falsificat" conștiința poporului asupra dreptății cauzei sale [44]. Obiecțiunea era nefondată, pentru că în decurs de cîțiva ani se vădise că pe căile legalității — cărora radicalii le supraestimau rolul — nu se putuse ajunge la vreun rezultat. Lăsînd la o parte această rezervă, radicalii aveau deci motive de satisfacție pe care C. A. Rosetti nu întîrzia să și le manifeste atunci cînd scria lui A. Panu că lovitura de stat a dat „în cap boierilor" [45]. Simțămintele lor au fost însă repede întunecate de faptul că statutul, subordonînd puterea legislativă celei executive și persoanei domnitorului,

---

[42] *Istoria României*, vol. IV, p. 364; Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, București, Edit. științifică, 1973, p. 276—277.

[43] Tipică este atitudinea lui N. Suțu, reprezentant de frunte al moșierimii reacționare (*Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798—1871*, publiés par Panaioti Rizos, Vienne, 1899, p. 395—401).

[44] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XIV, București, 1930, p. 21.

[45] O. Boitoș, *op. cit.*, p. 24.

încălca principiile fundamentale ale constituţionalismului reprezentativ atît de îndrăgit de radicalii ce adoptaseră ideile liberale ale Apusului. Exagerînd lucrurile în sens negativ, ei nu vedeau în noul statut decît o tentativă de desfiinţare a vieţii constituţionale, o încercare de readucere a ţării sub cadrul politic de care abia se emancipase [46]. Previziunile, excesiv de sumbre, păreau a se confirma în vara anului 1864 cînd înăsprirea nejustificată a regimului autoritar al domnitorului nemulţumise chiar pe unii dintre miniştrii săi (D. Bolintineau, P. Orbescu) care şi-au prezentat demisiile [47]. Tendinţa spre guvernarea autoritară şi-a găsit, între altele, expresia cea mai concludentă în regimul dur aplicat presei. Astfel, după trei avertismente, la 9/21 iulie 1864, „Românul" era suprimat, iar C. A. Rosetti ruinat. Aceeaşi soartă o vor avea şi celelalte publicaţii pe care el le va iniţia în 1864 şi 1865. Lovit în interesele sale materiale [48], împiedicat să-şi desfăşoare activitatea publicistică la care ţinea enorm, C. A. Rosetti se va înverşuna şi mai mult împotriva domnitorului, în care începuse să vadă un adversar personal [49]. De acum înainte C. A Rosetti, Ion C. Brătianu şi ceilalţi fruntaşi radicali, îşi vor canaliza întreaga energie, cunoscuta lor dibăcie conspirativă spre înlăturarea de la conducerea statului a lui Cuza Vodă.

Decretarea marilor reforme contribuise mult la consolidarea poziţiilor domnitorului în ţară, la întărirea prestigiului său peste hotare. În schimb, opoziţia, lipsită de coeziune, era neputincioasă. După suprimarea organelor de presă, „monstruoasa coaliţie" a primit o altă grea lovitură prin îndepărtarea conducătorilor ei din Parlament. Prevalîndu-se de stipulaţiile legii electorale care ofereau autorităţilor posibilitatea influenţării alegătorilor, guvernul condus de M. Kogălniceanu a organizat şi dirijat astfel alegerile încît în noua Adunare, deschisă în decembrie 1864, nu a pătruns nici un reprezentant de prestigiu al radicalilor sau al vechilor familii boiereşti. Moşierimea conservatoare se găsea acum, după îngustarea bazei ei economice, înlăturată şi din sînul unui corp politic pe care îl manevrase în trecut în funcţie de dorinţele şi interesele ei. Fiindu-i barate căile de manifestare publică (presă, Parlament) „monstruoasa coaliţie" nu putea întreprinde nimic. Redusă la tăcere, ea părea înfrîntă pentru o bună perioadă de timp. Această impresie era întărită şi de eşecul pe care-l înregistrase misiunea lui A. Panu în apus.

4. În realitate, lucrurile nu stăteau aşa. Despărţirea în ianuarie 1865 de M. Kogălniceanu — din cauza intrigilor adversarilor săi pe lîngă domnitor — constituia fără îndoială o greşeală. Lipsindu-se de sprijinul cel mai energic şi inteligent pe care-l avusese, Cuza Vodă şi-a îngustat considerabil baza sa politică, şi aşa destul de precară. În opera de guvernare el nu mai putea conta decît pe gruparea liberal-moderată din preajma lui N. Kreţulescu, pe elemente izolate conservator-moderate (gen. I. Em. Florescu,

---

[46] Al. Lapedatu, *11 Februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice", seria III, XXIII (1940—1941), p. 319.

[47] D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 107.

[48] Odată cu suprimarea „Românului" a fost dizolvată şi societatea comercială purtînd acelaşi nume, confiscîndu-i-se acţiunile (O. Boitoş, *loc. cit.*, p. 17). Cînd, la 13/25 februarie 1866, Rosetti învinuia pe Cuza Vodă că nu respecta proprietatea, el se referea la situaţia lui de întreprinzător capitalist şi nu la latifundiile marilor proprietari ce fuseseră atinse de reforma agrară.

[49] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 274—276.

Al. Papadopol-Calimah, D. Cariagdi, S. Manu ş.a.), precum şi pe un număr de avocaţi şi funcţionari superiori. Strînşi în jurul guvernelor Bosianu şi, apoi, a lui N. Kreţulescu, aceştia se vor dovedi incapabili nu să rezolve ci măcar să stăvilească efectele negative ale unor fenomene mai vechi ce se agravau necontenit. Între acestea pe primul plan se situa dezordinea din finanţe (provocată de întocmirea unor bugete nerealiste, generalizarea sistemului de credite extraordinare neacoperite, imposibilitatea perceperii regulate a impozitelor directe etc.), penuria cronică de numerar (statul efectua plăţi prin mandate ce erau onorate de intermediari la 70 şi chiar la 60% din valoarea lor, slujbaşii şi ofiţerii îşi primeau salariile cu întîrzieri de cîteva luni etc.) care ameninţau să ducă statul la ruină. Administraţia, mai ales cea judeţeană şi comunală, încăpută în mare măsură pe mîinile unor funcţionari corupţi[50] şi ignoranţi, era în multe părţi indolentă, concesivă faţă de cei puternici şi necruţătoare cu cei nevoiaşi. Lucrul acesta a ieşit pregnant în evidenţă în primăvara anului 1865 cînd în lumea satelor s-a înstăpînit o încordată tensiune între ţărani şi marii proprietari. Ea se datora fie încercărilor de sabotare a aplicării corecte a legii rurale venite din partea marilor proprietari cu ocazia delimitării moşiilor, fie pentru că ţăranii refuzau să efectueze arături pe pămînturile primite (însă de care nu erau siguri) ca şi pe moşiile boiereşti potrivit vechilor reglementări ale învoielilor agricole[51]. Influenţa nefastă a camarilei care, acaparînd funcţii importante în aparatul de stat, începuse să-l folosească aproape pe faţă în beneficiul ei, a accentuat şi mai mult slăbiciunile puterii executive. În atari condiţii s-au ivit, generalizîndu-se treptat, nemulţumiri din partea moşierimii şi arendăşimii afectate de lipsa braţelor de muncă necesare cultivării moşiilor; a ţărănimii ce avea de suportat povara impozitelor, brutalităţile şi incorectitudinile administraţiei, precum şi samavolniciile marilor proprietari în aplicarea legii rurale; a burgheziei care, din cauza stării finanţelor, îşi vedea paralizate afacerile; a funcţionarilor ce nu-şi puteau duce traiul, nefiind plătiţi cu lunile. Nu încape îndoială că domnitorul cunoştea această situaţie îngrijorătoare. Chiar dacă ar fi avut energia şi obişnuinţa unei activităţi metodice — calităţi pe care contemporanii i le contestă — el nu ar fi putut-o schimba, lipsindu-i oamenii leali, corecţi şi întreprinzători care să-i execute dispoziţiile.

Din punct de vedere politic în 1865 se continua guvernarea autoritară. Activitatea presei era din nou limitată, foile „Opiniunea naţională" şi „Epoca", adversare ale regimului instaurat la 2 mai, fiind suprimate iar cenzura menţinută. Pînă şi în Adunare, foarte docilă pînă în acel moment, răsărise timid germenii unor atitudini opozante. Mai gravă, prin implicaţiile ei, era agitaţia total nefondată din jurul presupusei intenţii a domnito-

---

[50] Într-un „ordin" al lui Cuza Vodă, fără destinatar şi dată, citim următoarele: Veştile din Moldova pun guvernul „la serioase gînduri". Astfel sînt „tînguirile obşteşti despre furtişagurile de care se fac culpabili funcţionarii publici de toate treptele în cererile ce li se înfăţişează, fie de caracter privat sau public. S-au luat bune încredinţări cum că toţi amploiaţii nu încep nici o lucrare pînă nu mai întîi sfîrşesc tîrgul...". Domnitorul cerea să se facă cercetări tainice spre a lua măsuri severe de îndreptare a situaţiei („Revista Istorică", IX (1923), nr. 10—12, p. 180; documentul a fost publicat de I. Bianu).

[51] Astfel, în tot anul 1865 fuseseră însămînţate cu diverse culturi numai 3 156 635 pogoane, faţă de 5 047 062 pogoane în 1864 şi 4 467 714 pogoane în 1863 („Monitorul oficial" nr. 178, 14/26 august 1866, p. 790). Diferenţa provine în special din cauza neefectuării lucrărilor de primăvară.

rului de a institui dinastia ereditară în familia sa. În 1864, „Buciumul" lui Cezar Boliac (foaia era subvenţionată de guvern aşa că opinia publică o considera oficioasă) apăruse între 21 mai/2 iunie — 5/17 decembrie cu motto-ul „Ereditatea tronului". După înfierea la 11/23 mai 1865 a lui Alexandru [52], „Trompeta Carpaţilor", continuatoarea „Buciumului", pleda pentru împlinirea acestui deziderat [53]. Tolerînd această campanie, guvernul comitea o mare greşeală fiindcă punea la îndemîna adversarilor lui Cuza o armă pe care aceştia nici nu au ezitat, nici nu au întîrziat să o folosească, acuzîndu-l de nerespectarea făgăduielii făcute la urcarea sa pe tron.

Înrăutăţirea situaţiei interne a creat premise favorabile relansării activităţii grupărilor politice ostile domnitorului. Temperînd vechile suspiciuni, lăsînd în umbră concepţiile ce provocau disensiuni, liberalii radicali au căutat să reanime coaliţia lor cu conservatorii, de astă dată pe baza platformei principelui străin. Reuşita încercării a fost uşurată în mare măsură de soluţionarea problemelor agrară şi electorală care făcuse să dispară pentru moment sursa principală a vechilor neînţelegeri. După multe tratative s-a ajuns la un acord de principiu asupra ţelului urmărit (detronarea domnitorului şi aducerea unui principe străin) şi, probabil, asupra bazelor programului social-politic ce trebuia ulterior transpus în practică. Prima parte a lui a fost exprimată în angajamentul din iunie 1865 subscris de radicalii C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, A. Panu, liberalul-moderat Ion Ghica, şi conservatorii Gr. Bibescu-Brîncoveanu (în casa acestuia s-a semnat), Dimitrie Ghica, George B. Ştirbei, C. N. Brăiloiu. Semnatarii se angajau, avînd în vedere situaţia politică şi geografică a ţării, dorinţele Adunărilor ad-hoc şi votul Adunării de la Iaşi din 5 ianuarie 1859 ca „la caz de vacanţă a tronului să susţinem prin toate mijloacele alegerea unui principe dintr-una din familiile domnitoare în Occident... şi să stăruim... pînă-l vom dobîndi" [54]. De ce era nevoie de acest angajament? Dacă ar fi fost destinat publicării, el ar fi avut menirea să-i acopere formal prin invocarea hotărîrii Adunărilor ad-hoc. Se ştie însă că timp de cîteva decenii el a fost ţinut secret. Adevărata lui semnificaţie trebuie pusă în legătură cu faptul că între fruntaşii stîngii şi cei ai dreptei nu exista încă suficientă încredere, persistînd încă bănuieli. Prudenţi, radicalii, temîndu-se ca după răsturnarea domnitorului să nu se ajungă iarăşi la o domnie pămînteană, au vrut să înlăture acest risc legîndu-i pe cîţiva dintre virtualii pretendenţi la tron din rîndurile „monstruoasei coaliţii" printr-un act formal că vor sprijini înscăunarea unui principe străin. În ce măsură l-au respectat s-a văzut în 1866. La fel trebuie interpretate — de astădată ca un „angajament" al radicalilor — declaraţiile publice ale lui C. A. Rosetti din decembrie 1865 că în condiţiile externe date nu era pentru republică [55].

---

[52] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 346.

[53] Din provincie soseau şi se publicau adrese de felicitare pentru „tînărul principe Alexandru, moştenitorul tronului" (N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Enache Ionescu, vol. IV, partea II-a, 1928, p. 19).

[54] Textul original al angajamentului, caligrafiat de C. A. Rostti, cu semnăturile autografe, la Biblioteca Academiei, msse, mss. rom., 5314, f. 1 (dosar provenind din arhiva D. A. Sturdza, II/1866); pentru datarea lui vezi D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*, p. 790.

[55] „Revista Dunării", an. I, nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 1—3.

Se înțelege de la sine că conducătorii „monstruoasei coaliții" nu intenționau să aștepte în pasivitate acea „vacanță a tronului", ci aveau să caute s-o provoace. În vederea îndeplinirii planurilor lor, ei s-au decis să acționeze numai prin forțele interne, repudiind practicele nenorocite de odinioară ale boierimii reacționare care pentru a scoate din scaun pe un domnitor recurgeau la ajutorul Porții ori a marilor puteri vecine. De altfel, ei nici nu puteau conta pe vreun sprijin din afară deoarece Curtea suzerană și puterile garante, pe deasupra nemulțumirii unora dintre ele față de domnitor, preferau totuși să-l sprijine pe Cuza de teama complicațiilor internaționale ce aveau să se producă negreșit în cazul detronării lui și aducerii unui principe străin [56]. Se căuta în acest fel să se pună țara la adăpost de eventualele ingerințe externe [57], să se salveze autonomia ce fusese consolidată prin actul adițional din 16/28 iunie 1864.

Neavînd posibilitatea de a acționa legal, liderii coalizați ai celor două fracțiuni politice s-au afundat pe căile luptei conspirative. Printr-o ingenioasă țesătură de intrigi ei s-au lansat într-o violentă campanie de presă întreținută în țară de fițuicile clandestine [58] iar în străinătate de publicații subvenționate. Hotărîți să speculeze orice prilej, ei au încercat la 3/15 august 1865 să exploateze în interesul lor nemulțumirile negustorilor mărunți din București care se ridicaseră împotriva unor decizii ale municipalității. Răzmerița lor, caracterizată, pe drept cuvînt, ca o „încăerare de piață" [59], fiind prompt înăbușită de armată, nu a dat în vileag adevăratele intenții ale conspiratorilor (după unii martori, se urmărea înlăturarea din domnie a lui Cuza care se afla în străinătate, la Ems, pentru a-și căuta sănătatea) și nu a lăsat — din cauza dibăciei cu care se lucrase — nici urme ale vinovăției lor. De aceea, C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu și alți suspecți arestați în ziua răscoalei au fost eliberați peste trei săptămîni de domnitor.

Dar dacă în țară „falsa revoluție populară" — cum a denumit-o atît de potrivit N. Iorga [60] — a rămas fără efecte imediate, în schimb peste hotare ea a avut consecințe importante ce vor influența decisiv evoluția ulterioară a evenimentelor. Astfel, la insistențele reprezentanților Rusiei și Angliei de la Constantinopol, marele vizir Fuad pașa a trimis lui Cuza Vodă la 2/14 septembrie 1865 o scrisoare care, încălcînd uzanțele diplomatice și nesocotind autonomia noastră internă, caracteriza eronat cele întîmplate la București ca fiind „expresiunea brutală a unei nemulțumiri generale" [61]. Fără a se grăbi, domnitorul a respins categoric toate alegațiile, apărînd cu multă demnitate drepturile țării.

O profundă îngrijorare a produs asupra domnitorului nu atît faptul că o parte a presei franceze — înrîurită ori stipendiată de adversarii săi —

---

[56] P. Henry, *op. cit.*, p. 40—41.

[57] Din întrevederile și discuțiile avute în Apus, A. Panu trăsese concluzia că cei nemulțumiți de guvernarea lui Cuza nu trebuiau să se adreseze străinătății pentru că „dacă ne plîngem, se va trimite o comisie în țară și atunci rămas bun autonomiei" (A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, vol. XIV, p. 20).

[58] Vezi, de pildă, articolele publicate în numerele din 1 și 15 august 1865 ale „Clopotului" ce aveau imprimate ca loc de apariție Craiova, respectiv București (Arh. St. Buc., Fond P. P. Carp, dos. 78/1865, f. 1—5, unde se păstrează ambele numere).

[59] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București, [1944], p. 582.

[60] N. Iorga, *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă*, p. 54.

[61] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 353.

critica aspru situaţia din Principate şi chiar persoana sa, cît mai ales convingerea ce începuse să şi-o formeze că oficialităţile franceze care-l susţinuseră în toate momentele grele nu mai erau dispuse să-i acorde în continuare acelaşi sprijin. Aceste reflecţii îi erau întărite de articolul apărut la 22 august (st. n.) în oficiosul guvernului francez „Moniteur du soir" unde se scria că tulburările de la Bucureşti „erau cu siguranţă, simptomul unei boli regretabile. Numeroase sînt criticile îndreptate împotriva domniei lui Cuza. Ele nu sînt lipsite de temei" [62]. Impresiile lui erau confirmate de un alt articol publicat în acelaşi oficios, precum şi de cererile ministrului afacerilor străine francez expuse agentului român la Paris ca domnitorul, bizuindu-se numai pe propriile mijloace, să ia măsurile necesare pentru a lichida nemulţumirile din ţară [63]. Dezamăgit de schimbarea survenită în atitudinea Franţei şi oarecum dezorientat, Cuza Vodă a scris la 1 octombrie 1865 o dramatică scrisoare protectorului său, lui Napoleon al III-lea, în care, după ce enumera realizările din timpul domniei sale, recunoscîndu-şi lipsa de experienţă şi atribuindu-şi unele greşeli, îi solicita pe mai departe pentru România înalta sa protecţie. În ceea ce-l privea, el adăuga că dacă se considera că n-ar mai putea stăpîni situaţia, iar soarta ţării trebuia încredinţată „fără pericol pentru autonomia ei unor mîini mai dibace decît ale mele", el era gata să coboare de pe tron. În încheiere, domnitorul declara limpede : „Voi reintra bucuros în viaţa privată părăsind un tron pe care nici nu l-am visat, nici nu l-am căutat, pe care nu l-am datorat decît stimei compatrioţilor mei şi pe care nu l-am acceptat din prima zi decît ca o grea sarcină" [64]. Trimisă imediat printr-un om de încredere, scrisoarea nu a putut fi înmînată Împăratului decît la 2/14 februarie 1866, domnitorul văzînd în tergiversarea acceptării ei un semn al răcelii ce cuprinsese Franţa oficială faţă de persoana sa.

În toamna anului 1865 situaţia din ţară se agravase mult. Încurajată de scrisoarea marelui vizir şi, mai ales, de noua atitudine a Franţei, „monstruoasa coaliţie" şi-a strîns rîndurile, şi-a intensificat activitatea. În octombrie-noiembrie între membrii ei şi cei ai societăţii opoziţioniste „Progresul" înfiinţată înaintea lui 2 mai s-a produs o fuziune, constituindu-se comitete şi strîngîndu-se fonduri [65]. C. A Rosetti şi Ion Ghica au preluat conducerea întregii activităţi interne, în timp ce Ion C. Brătianu a fost trimis în apus mai ales spre a vedea dacă marile puteri şi îndeosebi Franţa vor accepta noul fapt împlinit al detronării lui Cuza fără pericolul unei intervenţii armate. Concomitent cu pregătirile conspirative, ţinute în cel mai strict secret, ei şi-au intensificat campania de critică şi ponegrire a domnitorului. Astfel, i se imputa starea gravă a finanţelor, slăbiciunile administraţiei, influenţa detestabilă a camarilei, apropierea de politica ţaristă, nesusţinerea popoarelor vecine ce luptau împotriva imperiilor autocrate, intenţia de a fonda în familia sa dinastia autohtonă, legăturile cu Maria Obrenovici [66] şi încă multe altele. După cum se vede, în această

[62] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 595.
[63] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 354—355.
[64] R. V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 386.
[65] Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremberg. Omul şi faptele lui*, Brăila, 1894, p. 108—116.
[66] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 365—380 ; „Calendarul Românului pe anul 1866", editat de C. A. Rosetti, Bucureşti, 1866, p. 123—127.

luptă nimic nu era lăsat la o parte, nici chiar viaţa particulară a domnitorului. Caracteristica acestei campanii dusă cu o rară violenţă, consta în aceea că se amestecau deliberat cîteva adevăruri ce erau ele înşile răstălmăcite cu calomnii, ţesîndu-se abil în jurul domnitorului o atmosferă care nu putea rămîne fără efecte. Ea nu dezvăluia însă decît o parte — şi încă nu aceea esenţială — a lucrurilor, fiindcă, în realitate, după cum am văzut, cauzele profunde ale nemulţumirii faţă de Cuza Vodă erau altele.

Pe de altă parte, tot în acea perioadă statul nu mai găsea credite pentru a efectua plăţile absolut necesare, în timp ce abuzurile se înmulţeau. Domnia personală, din cauza destrămării bazei sale politice, îşi pierduse energia şi autoritatea; ea „nu mai putea face faţă situaţiei" [67]. Obosit, hărţuit neîncetat de opoziţia care unise împotriva lui, exceptîndu-l pe M. Kogălniceanu, toate personalităţile proeminente, rău sfătuit şi servit de oamenii care-l înconjurau, fără un sprijin ferm în exterior, Cuza Vodă a intuit că domnia sa nu mai putea continua multă vreme. Avînd sănătatea serios zdruncinată, el era profund îngrijorat de viitorul ţării, de „luptele şi poftele ce se pot întîmpla după moartea sa" [68]. În cugetul său şi-a făcut astfel loc ideea că sosise momentul retragerii de la cîrma statului. După înfăptuirea unirii, secularizarea averilor mănăstireşti, decretarea reformei agrare, reorganizarea statului pe baze moderne, nu mai rămăsese de îndeplinit din programul Adunărilor ad-hoc decît punctul privitor la aducerea pe tronul ţării a unui principe străin. În vederea realizării acestui ultim deziderat domnitorul vrea să se ştie clar că era hotărît să-şi ţină promisiunea făcută la urcarea sa pe tronul Principatelor. În acest scop, din proprie iniţiativă [69], s-au intercalat la sfîrşitul mesajului de deschidere a Camerei din 5/17 decembrie 1865 următoarele fraze: „Împrejurarea aducînd a vorbi despre persoana mea, eu vă declar în această ocasiune solemnă că singura mea ambiţiune este de a păstra dragostea poporului român, este în adevăr de a fi folositor patriei mele, de a menţine drepturile ei neatinse. Fiţi convinşi că eu n-aş vrea o putere care nu s-ar întemeia decît pe forţă. Fie în capul ţării, fie alăturea cu D-voastră, eu voi fi totdeauna cu ţara pentru ţară, fără altă ţintă decît voinţa naţională şi marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine ştiut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit a contribui" [70].

Dacă din punct de vedere politic se pot formula obiecţii asupra oportunităţii, rostului şi eficienţei acestei declaraţii, făcute într-un moment cînd nu se întrevedea perspectiva obţinerii unui principe străin printr-un acord cu Puterile garante — aşa cum năzuia Cuza Vodă —, în schimb, sub raportul convingerilor sale intime, ea ne arată cît erau de neîntemeiate imputările aduse în privinţa intenţiilor sale viitoare, dîndu-ne întreaga măsură a patriotismului său.

---

[67] *Istoria României*, vol. IV, p. 393.

[68] Alexandru Papadopol Calimah, *Amintiri şi istorie. 1853—1888*, la Biblioteca Academiei, msse, mss. rom. 864, f. 438. Într-o seară domnitorul „se găsea în mijlocul Consiliului (de Miniştri) atît de rău încît crezusem că se sfîrşeşte şi consemnasem armata" (Ibidem).

[69] În şedinţa Consiliului de Miniştri din 2/14 decembrie 1865 Cuza Vodă însuşi a adus o schiţă a pasajului din mesajul ce urma a fi adresat Camerei (Ibidem, f. 436—437).

[70] „Monitorul oficial" nr. 270, 5/17 decembrie 1865, p. 1179.

Trebuie observat că nu pentru prima oară Cuza Vodă amenințase Puterile garante cu retragerea sa din fruntea statului; o făcuse de mai multe ori cu intenția de a obține anumite concesii [71]. De data aceasta însă, decizia lui era irevocabilă: la 10/22 ianuarie 1866 el telegrafia la Paris cerînd să se asigure Împăratul că ultima parte a mesajului adresat Camerei constituia „expresia unei hotărîri nestrămutate" [72]. Poetul Vasile Alecsandri cunoștea, probabil din gura domnitorului, că „era decis să abdice la 8 mart" [73]. Chiar și adversarii săi, care între timp aflaseră despre eșecul demersului întreprins pe lîngă Napoleon al III-lea [74], nu aveau nici un motiv să pună la îndoială adevărul celor cuprinse în mesajul din 5/17 decembrie, știind că domnitorul nu se încleșta cu orice preț de domnie [75].

După toate cîte se întîmplaseră nu mai putea fi vorba ca în atîtea rînduri pînă atunci despre o acțiune concertantă a tuturor oamenilor politici, inclusiv ai opoziției, avîndu-l în frunte ori alături pe domnitor în vederea înlăturării provizoratului de la cîrma statului prin înscăunarea unui principe străin ereditar. Prea erau mari divergențele de opinii, prea erau înrădăcinate deosebirile de interese sociale și prea erau adînci resentimentele personale pentru a se trece peste ele. Problema urma, deci, să fie soluționată de una din cele două părți aflate în conflict, între ele existînd — după cum va aprecia mai tîrziu însuși Cuza — diferențe doar în privința alegerii momentului și a metodei de înfăptuire.

Din moment ce știau că domnitorul intenționa să se coboare singur de pe tron, de ce conducătorii „monstruoasei coaliții" n-au așteptat ca el să-și încheie misiunea și să abdice benevol? În atmosfera vindicativă a epocii au existat numeroase motive personale, adversarii lui Cuza Vodă nutrind de mult timp planuri de răzbunare împotriva celui care-i ținuse departe de putere sau îi lovise în interesele lor individuale ori de clasă. Deși puternice, ele nu au avut totuși o pondere determinantă în precipitarea evenimentelor. Hotărîtor era faptul că ei se temeau, și pe drept cuvînt, că dacă domnitorul ar fi avut răgazul ca, prin tratative cu puterile garante, duse în noua conjunctură internațională ce părea a oferi oarecari șanse de reușită, să-și îndeplinească și făgăduiala privind prințul străin, el ar fi părăsit domnia (însă nici într-un caz țara) cu un mare prestigiu, cu o popularitate imensă. În plus, ar fi exercitat timp îndelungat o înrîurire considerabilă asupra destinelor țării prin intermediul noului domnitor. Or, tocmai acest lucru nu convenea celor din opoziție. De aceea eforturile lor s-au îndreptat în două direcții aflate în strînsă corelație: 1) continuarea criticării și ponegririi domnitorului printr-o susținută campanie propagandistică menită să-l compromită în ochii compatrioților săi și pe lîngă cabinetele europene; 2) înlăturarea lui cît mai curînd posibil din fruntea statului pentru a pune încă odată „concertul" european în fața unui nou fapt împlinit prin aducerea în țară a unui principe străin care, îndatorat,

---

[71] Al. Lapedatu, *loc. cit.*, p. 324.

[72] Al. Papadopol Calimah, *op. cit.*, p. 440.

[73] Bibl. Academiei, msse, mss. rom. 3349, f. 30 v. (scrisoare din 20 martie 1866 adresată lui Al. Hurmuzachi; publicată, cu greșeli de Il. Chendi, *Corespondența lui V. Alecsandri cu bucovinenii*, în „Convorbiri literare", XL (1906), p. 955—959).

[74] Generalul Th. Văcărescu, *Venirea în țară a regelui Carol*, în „Convorbiri literare", XLVIII (1914), p. 962.

[75] Al. Lapedatu, *loc. cit.*, p. 325.

ar fi apelat la sfaturile și la serviciile lor în opera de guvernare. Așadar, problema majoră care apăruse la ordinea zilei : cine, cînd și cum va rezolva dezideratul ultim al Adunărilor ad-hoc? căpătase o acuitate deosebită. În ultimă instanță ea era o expresie nouă a luptei dintre diverse fracțiuni ale claselor dominante pentru a-și asigura rolul preponderent în conducerea afacerilor publice, a consolida pe plan intern și extern edificiul național.

Liderii „monstruoasei coaliții" și-au făcut cunoscute public intențiile prin intermediul „Revistei Dunării". În primul număr al publicației se scria că programul redactorilor, colaboratorilor și susținătorilor foii (numele lor figurau pe prima pagină) era „realizarea pe deplin a voturilor Divanurilor ad-hoc" [76], adică, cu alte cuvinte, înlocuirea domnitorului cu un principe străin. În același timp ei au trecut, în cel mai mare secret, la desăvîrșirea pregătirii conspirației. Pentru a paraliza o eventuală ridicare a maselor populare în apărarea domnitorului și a anihila o reacțiune din partea armatei care-i dovedise fidelitatea în toate împrejurările (înăbușirea promptă a răsmeriței din 3/15 august 1865 era un avertisment) conjurații au căutat să atragă de partea lor un pumn de ofițeri ce îndeplineau misiuni importante la Palat și dețineau posturi conducătoare în garnizoana București, cu ajutorul cărora să dea lovitura. Tentativa, temerară numai în aparență, a fost repede încununată de succes, fiindcă ofițerii vizați de ei fie că proveneau din rîndurile moșierimii nemulțumite de reforma agrară, fie că erau rude ori simpatizanți ai radicalilor (căpitanul C. Pilat pe spatele căruia domnitorul a semnat actul de abdicare era ginerele lui C. A. Rosetti) [77]. Starea materială grea a oștirii (din lipsa de fonduri, trupa era prost îmbrăcată și hrănită iar soldele nu se plăteau cu lunile), sentimentele ostile ale ofițerilor față de C. Librecht [78], au fost speculate abil de Ion Ghica și C. A. Rosetti. Ca să-i determine să le dea concursul, ei le-au făcut unor ofițeri promisiuni ademenitoare în privința carierei militare (nu au fost însă cumpărați cu bani așa cum li se imputa în 1866 [79]), iar altora le-a măgulit vanitatea arătîndu-le că fără ei nu se putea înfăptui ultima dorință a națiunii, inducîndu-i în eroare asupra situației politice externe a țării și asupra voinței maselor populare. Printr-o asemenea urzeală ei au reușit să tempereze scrupulele cîtorva ofițeri (mai ales ale col. N. Haralambie de care se temea pentru că avea popularitate în armată) și să-i decidă să ia parte la complot, călcîndu-și astfel jurămîntul militar și trădînd pe domnitorul ce era și comandantul lor suprem. Din acel moment, pregătirile fiind încheiate, nu se mai aștepta decît clipa prielnică pentru a se trece la acțiune.

Împrejurările interne le erau favorabile. După ce aflase cu consternare despre intențiile domnitorului, oamenii politici devotați lui — și cercul lor era foarte restrîns — „crezură a se compromite mai ținînd cu o domnie osîndită la moarte de ea însăși și înturnară ochii în acea parte

---

[76] „Foaia Dunării", nr. 1, 19 decembrie 1865, p. 1.

[77] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 284.

[78] Gen. Th. Văcărescu afirma că C. Librecht era „urît de toți ofițerii demni și serioși" pentru că abuza de încrederea domnitorului (*Discursurile generalului Th. Văcărescu* (*1868—1906*), colecționate și cu o introducere biografică de B. Mangîru, București, 1915, p. 394). La rîndul său, col. N. Haralambie, confesîndu-se tatălui său, scria în 1866, avînd în vedere camarila, despre țara „sugrumată de valeți" (Arh. St. Craiova, arh. gen. Gh. Magheru, pachet LV/2 bis, nr. 7).

[79] „Românul", an XVII, 6 mai 1873, p. 400.

de unde putea veni noa viaţă. Puţini nu îl trădară" [80]. În Corpurile Legiuitoare — atît de docile pînă atunci — se formase sub imboldul „monstruoasei coaliţii" şi creştea pe zi ce trecea o opoziţie care, ne-luînd în dezbatere proiectele de legi şi atacînd guvernul, sporea dificultăţile puterii executive. Credite nu mai puteau fi procurate, în timp ce în multe locuri administraţia lîncezea. Atmosfera politică confuză, înveninată de patimi, apăsătoare, împiedica o activitate cît de cît normală. Domnitorul însuşi, profund deprimat de vehemenţa campaniei îndreptate împotriva sa şi nemulţumit de starea grea a ţării căreia nu-i întrevedea posibilităţi de îndreptare, îşi pierduse energia cu care lucrase altădată. Asigurările oficiale ale Franţei şi Angliei că îl vor sprijini în vederea menţinerii şi consolidării domniei, au avut asupra lui un efect contrariu, din ele desprinzînd cu îndreptăţire concluzia că aceste puteri nu aveau de gînd să-l ajute, aşa cum sperase, să rezolve chestiunea prinţului străin [81]. Din luarea în considerare a acestor elemente a derivat hotărîrea sa de a nu se opune celor ce ar fi încercat să-l facă să părăsească tronul, deşi continua să subaprecieze capacitatea de acţiune a adversarilor săi pe care îi considera „mai mult tulburenţi decît periculoşi" [82]. Lucrul se vădise public la sfîrşitul lunii ianuarie 1866 cînd el a scos din guvern pe generalii I. Em. Florescu şi Savel Manu ce deţineau ministerele de interne şi de război, adică elementele cele mai hotărîte şi devotate lui [83]. Mai mult decît atît : cu toate că încă de pe la jumătatea lunii ianuarie 1866 se zvonise că va fi detronat şi chiar în seara zilei de 10/22 februarie fusese înştiinţat de cele ce aveau să se petreacă în acea noapte, domnitorul nu a luat măsuri suplimentare de siguranţă.

Complotiştii s-au decis să acţioneze în noaptea de 10/11—22/23 februarie cînd batalionul de vînători comandat de maiorul D. Lecca — cel mai activ agent al „monstruoasei coaliţii" printre militari — era de gardă la Palat. Către orele 4, pe o vreme cu lapoviţă şi vînt puternic, sub pretextul unui exerciţiu de noapte, trupele regimentului 7 de linie şi două baterii de artilerie au fost masate în preajma Palatului de pe Calea Victoriei. Un grup de ofiţeri, forţînd uşa încăperii unde dormea domnitorul, l-au somat să abdice. Acesta nu s-a opus şi a semnat următorul „act de abdicare" adus de militari : „Noi Alexandru Ioan I, conform dorinţei naţiunii întregi şi angajamentului ce am luat la suirea mea pe tron, depun astăzi 11/23 februarie 1866 cîrma guvernului în mîna unei Locotenenţe Domneşti şi a ministerului ales de popor" [84]. Expresia „ministerul ales de popor" era, de bună seamă, o mistificare, căci poporul, masele populare de la sate şi oraşe îşi manifestaseră în repetate rînduri simpatia faţă de domnitor.

În acest fel s-a pus capăt domniei lui Alexandru Ioan Cuza care, timp de şapte ani, lucrase cu multă energie şi patriotism la crearea şi consolidarea României moderne. Se încheie astfel una din cele mai reprezentative etape de transformări naţionale, politice şi sociale din istoria noastră. În acelaşi timp, se inaugura o altă perioadă, cu alte probleme şi cu alte

---

[80] D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 144.

[81] Arh. St. Buc., microfilme Franţa, rola 12 (Turquie, vol. 27), c. 20 (raport din 9/21 ianuarie 1866 al consulului Tillos).

[82] *Ibidem.*

[83] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 384.

[84] Actul original se păstrează la Arh. St. Buc. mss. 1363, f. 7.

nevoi care-și cereau rezolvarea. Ele erau impuse de legile progresului social și național, avîndu-și fundamentul în existența trainică, definitivă a statului român unificat pe baze moderne pe care nici o forță nu va putea să-l destrame în vîltoarea evenimentelor din 1866 și nici să-l abată, odată cu trecerea timpului, de la lupta pentru dobîndirea neatîrnării și desăvîrșirea unității sale.

LES PRÉLUDES ET LES CAUSES DE L'ÉVICTION DU TRÔNE D'ALEXANDRU IOAN CUZA

RÉSUMÉ

Le règne d'Alexandru Ioan Cuza — pendant lequel fut constitué l'Etat national moderne comme suite de l'Union des Principautés et de l'accomplissement de réformes qui ont remplacé les vieilles structures économiques et politiques — se situe parmi les plus importants de l'histoire de la Roumanie. Les profondes mutations enregistrés durant celle période sur le plan national, politique et économique avaient profondément pénétré dans la conscience nationale, réunissant l'adhésion des plus larges catégories sociales. Néanmoins, le prince Cuza, élu en 1859 par le vote des assemblées électives, au milieu de l'enthousiasme du peuple tout entier, fut obligé d'abdiquer six ans plus tard et de passer en exil ses dernières années d'existence. Comment fut-ce possible qu'il soit évincé de la direction de l'Etat? Et, surtout, au nom de quelles idées, de quelles forces sociales? Dans l'intérêt de qui? Ce sont là des questions auxquelles l'auteur, synthétisant les résultats de toutes les investigations effectuées jusqu'à présent, ce a qui il a ajouté des informations moins connues ou inédites, a essayé de repondre.

Prenant pour point de départ les nécessités de l'époque et tenant compte des possibilités de réalisation de celles-ci, il a insisté notamment dans son étude sur les positions et les intérêts des classes sociales, sur l'évolution des rapports entre le prince et ses adversaires.

Un ample espace est consacré à l'examen de l'origine et des implications de l'idée de l'avènement au trône d'un prince appartenant à l'une des maisons princières d'Europe Occidentale (idée embrassée par tous les hommes politiques roumains de l'époque qui précéda l'Union des Principautés) ; on visait de la sorte, d'une part, à renforcer la stabilité et la continuité de la vie politique intérieure conformément aux principes de la monarchie constitutionnelle, et d'autre part, à assurer une sécurité accrue en ce qui concerne l'existence libre de la nation roumaine, à mettre un terme aux essais réitérés des grandes puissances d'impiéter sur l'autonomie du pays.

Dans les conditions de l'aggravation des divergences d'intérêts et de conceptions entre les diverses fractions des classes dominantes au sujet de l'accomplissement des principales réformes internes (agraire, électorale etc.), de l'intensification des mécontentements envers le règne autoritaire du prince Cuza — les deux aspects étant amplement présentés dans l'article — à l'automne 1865, le problème de la succession au trône

de la Roumanie se posa avec acuité. Déjà malade, constamment harcelé par l'opposition qui avait réuni contre lui, exception faite de M. Kogălniceanu, toutes les personnalités marquantes du pays, mal conseillé et servi par des hommes inférieurs, sans la possibilité d'améliorer la situation précaire des finances de l'Etat; Al. I. Cuza était décidé à tenir sa promesse, notamment à transmettre le pouvoir à un prince étranger. Les différences de vues existant entre le prince Cuza et ses adversaires portaient uniquement sur le moment et la voie pratique à suivre, le but poursuivi étant le même : l'instauration de la dynastie étrangère. Privé d'un appui extérieur ferme (dans l'attitude de la France qui l'avait soutenu jusqu'alors étant intervenue une certaine froideur), sachant bien que les négociations avec les Puissances garantes n'allaient aboutir à aucun résultat, le prince Cuza n'avait pas l'intention de s'opposer à ceux qui, poursuivant le même objectif que lui, auraient essayé de le faire abandonner le trône. Ainsi s'explique la facilité avec laquelle le 11/23 février 1866 il fut évincé de la direction de l'Etat. Certes, le moment 1866 a été difficile et empreint de graves responsabilités tant pour Cuza que pour le pays. Ce moment marque le passage à une autre période historique comportant d'autres problèmes et nécessités (la conquête de l'indépendance d'Etat, le parachèvement de l'unité nationale) dont la solution constituait un impératif.

RĂSCOALA ANTIOTOMANĂ BULGARĂ DIN APRILIE 1876

DE

CONSTANTIN N. VELICHI

Răscoala din aprilie 1876 reprezintă culmea mişcării revoluţionare bulgare de eliberare naţională. Ea a pus problema bulgară în faţa opiniei publice şi diplomaţiei europene şi a dus, un an mai tîrziu, prin ecoul şi urmările ei, la eliberarea parţială a ţării în urma războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Nici un alt eveniment din istoria Bulgariei nu a avut un ecou mai larg în opinia publică din Europa şi din afara ei. Este de ajuns să menţionăm că în perioada lunilor aprilie—decembrie 1876, circa 200 de ziare şi reviste europene au publicat aproximativ 3 000 de materiale — de la simple telegrame la corespondenţe şi articole de fond — legate într-un fel sau altul de această răscoală. La ele trebuie să adăugăm şi presa turcă, precum şi cea bulgară din Imperiul otoman şi din afara lui, aici fiind vorba de cele cinci ziare bulgare care apăreau în România. Gazetele bulgare din Imperiul otoman şi din România — 12 la număr — au publicat în acelaşi interval (aprilie—decembrie) peste 400 de materiale referitoare la răscoala din aprilie.

Cea dintîi lucrare de mari proporţii asupra acestei răscoale a fost aceea a istoricului bulgar I. D. Straşimirov, *Istoria na aprilskoto văstanie*, Plovdiv, 1907, monografie considerată şi azi ca una din marile realizări ale istoriografiei bulgare în primul rînd prin bogata ei documentare. Ea a servit şi va servi mereu drept bază pentru lucrările ulterioare, în ciuda unor interpretări ideologice şi lipsuri metodologice, proprii istoriografiei burgheze [1]. Desigur de atunci şi pînă azi au apărut o serie întreagă de memorii, amintiri, documente şi materiale şi, ceea ce este mai important, numeroase studii care au dat interpretarea ştiinţifică cuvenită acestui important eveniment.

Dintre publicaţiile documentare amintim aici cele trei volume de documente intitulate *Aprilscoto văstanie 1876*, Sbornic ot documenti, care au apărut la Sofia între 1951—1955, sub redacţia lui Al. Burmov, documentele turceşti din volumul al III-lea fiind publicate în traducere bulgară de Boris Nedkov. Amintim apoi culegerea de studii publicată de Academia Bulgară de Ştiinţe cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la răscoală — *Aprilscoto văstanie 1876—1966*, Sofia 1966. Lucrările cele mai

[1] Hristo Gandev, *Aprilscoto văstanie, 1876*, Sofia, 1974. Vezi aici şi analiza lucrării lui I. D. Straşimirov (p. 181—184). Vezi de asemenea principala bibliografie a izvoarelor şi lucrărilor referitoare la răscoală de la p. 208—213.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 29, nr. 3, p. 373—394, 1976.

noi în acest domeniu sînt cea a lui Hristo Gandev, citată aici, şi monumentala monografie semnată de Ivan Ungiev şi Ţveta Ungieva, *Hristo Botev, Jivot i delo,* Sofia 1975. Nu insistăm asupra altor lucrări trimiţînd cititorul la întinsa bibliografie publicată în 1966 de Biblioteca Naţională din Sofia (sub redacţia lui K. Văzvăzova-Karateodorova şi A. Vălceva) şi intitulată *Aprilsco văstanie 1866 god. Preporăcitelna bibliografia po sluciai 90 godişninata na văstanieto.*

Deşi răscoala a fost pregătită în România de către Comitetul de la Giurgiu, deşi un mare număr de cetaşi au trecut îndată la sud de Dunăre şi cu tot ajutorul moral şi material acordat de guvernul şi poporul român, în limba română s-a scris foarte puţin despre această mişcare. Despre *Răscoala din aprilie 1876 şi ecoul ei în România* a scris pentru prima oară un studiu de proporţii mai mari acad. Petru Constantinescu-Iaşi în culegerea sa de *Studii istorice româno-bulgare,* Bucureşti, 1956, p. 137—170. Lucrarea sa se referă însă aproape exclusiv la ecourile ei în opinia publică românească. Acest gol urmăreşte să-l umple articolul de faţă, alcătuit în primul rînd pe baza documentelor epocii şi, acolo unde a fost cazul, pe studii şi materiale de presă.

Din primii ani de la căderea lui sub stăpînirea otomană poporul bulgar n-a încetat să lupte pentru redobîndirea libertăţii şi refacerea statului său. Dintre diferitele forme pe care le-a îmbrăcat această luptă în secolele XV—XVIII, haiducia, răscoala şi emigrarea au fost dintre cele mai cunoscute. Desigur, locul cel mai accesibil pentru aceasta din urmă a fost Ţara Românească. Cum poporul român a militat necontenit pentru păstrarea independenţei sale, iar după căderea sa sub suzeranitatea otomană, pentru limitarea şi înlăturarea ei, a fost foarte firesc ca deseori cele două popoare vecine să lupte împreună. Aşa s-a întîmplat de pildă în 1404, în timpul răscoalei lui Constantin şi Frujin, răscoală ajutată de Mircea cel Bătrîn, pe vremea expediţiilor conduse de Ioan de Hunedoara ş.a. În acest sens culmea a fost atinsă de eroica luptă a lui Mihai Viteazul, care a dat speranţe tuturor popoarelor balcanice, dar cînd bulgarii nu s-au putut ridica în masă şi fuziona cu forţele voievodului român în încercarea lor de răscoală de la Tîrnovo din 1598. Importante au fost planurile făcute de bulgarii catolici cu speranţe în ajutorul Austriei, Poloniei şi Veneţiei, dar care îl vedeau pe Matei Basarab drept adevăratul „principe del'Oriente" şi „il primo capo" în lupta antiotomană, ca şi cele ale bulgarilor ortodoxi ce aşteptau ajutorul, pe atunci foarte depărtat, al Rusiei, încercări soldate cu cele două răscoale nereuşite — Tîrnovo 1686 şi Ciproveţ 1688. Noi speranţe şi noi visuri, concretizate în diferite planuri, s-au făcut în legătură cu voievozii români Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu, iar mai tîrziu cu războaiele ruso-turce de la finele secolului al XVIII-lea. În ciuda tuturor acestor încercări poporul bulgar nu şi-a putut îmbunătăţi soarta, asuprirea otomană a sporit peste măsură şi una din consecinţele cele mai importante a fost emigrarea bulgarilor în Ţara Românească [2] şi în sudul

[2] Pentru emigrarea bulgarilor în Ţara Românească vezi Constantin N. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la Renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850),* Bucarest, 1970, p. 19—89.

Rusiei [3], unde au putut duce o viață mai bună și unde s-au bucurat de numeroase privilegii. Se poate spune că în prima jumătate a secolului al XIX-lea a început să se pună capăt acestei lupte spontane și că poporul bulgar, pentru care exploatarea otomană a fost mai grea decît pentru toate celelalte popoare balcanice, a făcut o nouă încercare legînd lupta sa de eliberare de aceea a tuturor popoarelor din sud-estul Europei, atașîndu-se și luînd parte la unele dintre aceste mișcări. Dar dacă răscoalele sîrbilor, Eteria și războiul ruso-turc din 1828—1829 au dus la crearea statului sîrb autonom, iar mai tîrziu a celui grec independent, bulgarii nu au obținut nimic în urma tratatului de la Adrianopol.

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis în timpul și după războiul Crimeii, lupta de eliberare a poporului bulgar a luat o formă organizată și a ajuns la o ideologie proprie, ambele merite revenind democratului revoluționar Gheorghi Stoikov Rakovski. Desigur această ideologie a evoluat, fiecare dintre marii democrați revoluționari bulgari de mai tîrziu — Liuben Karavelov, Vasil Levski și Hristo Botev adăugînd elemente prețioase atît în strategia cît și în tactica luptei. Dacă Rakovski a fost autorul primului „Plan de eliberare al Bulgariei", inițiind acele societăți secrete și așteptînd ca răscoala generală să izbucnească odată cu speratul conflict sîrbo-turc din 1861, dacă Ivan Kasabov, Liuben Karavelov ș.a. au încercat formarea unor comitete cu caracter burghezo-liberal sau revoluționar, Levski a fost acela care a creat organizația revoluționară internă în Bulgaria. Scopul acesteia se vede clar în statutul său în care se prevedea : „Transformarea radicală printr-o revoluție generală a actualului sistem de stat despotic și tiranic și înlocuirea lui printr-o republică democratică... făcînd loc înțelegerii, frăției și desăvîrșitei egalități"...

Se recunoaște astăzi în mod unanim că în deceniile șapte și opt ale secolului trecut centrul mișcării bulgare de eliberare națională a fost România. Aici au luat ființă cele mai numeroase organizații ale emigrației bulgare, aici au apărut cele mai importante cărți și periodice și în special ziarele lui Karavelov și Botev și tot de aici au trecut cele mai multe cete înarmate pentru a declanșa o răscoală generală în Bulgaria. Aceasta deși prin firmanul din 11/23 octombrie 1866, prin care Poarta îl recunoscuse pe principele Carol, se prevedea clar ca teritoriul țării noastre să nu servească drept „punct de întrunire urzitorilor de tulburări de natură a aduce atingerea liniștii în Imperiul otoman", aluzie clară la mișcarea de eliberare bulgară [4].

Desigur emigrația bulgară neavînd un caracter omogen, nici ideologia, strategia și tactica diferitelor organizații nu a fost comună, chiar dacă toate urmăreau același scop — eliberarea țării și refacerea statului bulgar liber sau măcar autonom.

Astfel, spre deosebire de curentul revoluționar al „tinerilor", cel al „bătrînilor" și organizația lor cunoscută sub numele de Societatea de binefacere (Dobrodetelna drujina) grupînd marea burghezie conservatoare era împotriva eliberării țării printr-o revoluție, deoarece aceasta ar fi adus la

---

[3] *Ibidem*, p. 21, unde se află bibliografia referitoare la emigrarea bulgarilor în sudul Rusiei.

[4] Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenței României*, în „Studii", XX, 1967, nr. 3, p. 428—429.

conducere pe reprezentanţii maselor populare. Ţara trebuia eliberată pe cale diplomatică sau prin război de către Rusia, care ar fi creat aici un stat în care puterea avea să aparţină marii burghezii. Răscoala putea fi admisă numai in extremis, ca un ajutor dat armatelor ruseşti prezente în Bulgaria gata să impună, la nevoie prin forţă, organizarea noului stat. Alte organizaţii militau pentru un stat dualist turco-bulgar [5] sau serbo-bulgar [6] ş.a.

Urmînd în mod permanent politica sa de limitare şi la momentul oportun de înlăturare a suzeranităţii otomane, România a ajutat în mod constant mişcarea de eliberare bulgară sub diferite forme: făcîndu-se a nu vedea înarmarea unor cete, înfiinţarea sau dezvoltarea unor organizaţii cu caracter radical sau revoluţionar ş.a. Ea a acordat azil unor fruntaşi revoluţionari şi a admis tipărirea ziarelor lor, dintre care unele considerau că răsturnarea regimului sultanului era singura cale de rezolvare a problemei bulgare. Deoarece România se declarase neutră şi faptele menţionate mai sus contraveneau acestei politici, guvernele ţării au făcut uneori cu greu faţă protestelor ce li s-au adresat nu numai de către puterea suzerană ci şi de altele [7]. În ciuda acestor presiuni, România nu a desfiinţat nici o organizaţie bulgară şi nu a predat autorităţilor turceşti pe nici un fruntaş revoluţionar bulgar, chiar dacă aceasta i s-a cerut în mod expres de către sultan.

Deşi toate organizaţiile bulgare de la Bucureşti şi-au avut în mişcarea de eliberare naţională locul şi rolul lor, mai mult sau mai puţin însemnat, importanţa cea mai mare în organizarea, conducerea şi coordonarea ei revine Comitetului central revoluţionar bulgar, din care au făcut parte Levski, Karavelov şi Botev, ziarele celor doi din urmă fiind cele mai de seamă organe de presă ale mişcării. Din nefericire moartea lui Levski (1873), neînţelegerile dintre Hristo Botev şi Liuben Karavelov şi abandonarea de către ultimul a publicisticii revoluţionare (oct. 1874) au rupt unitatea partidului revoluţionar din emigraţie, ceea ce, printre altele, a dus şi la slăbirea organizaţiei interne din Bulgaria. Aşa se explică faptul că în 1875, după izbucnirea şi extinderea răscoalei din Bosnia şi Herţegovina, eveniment care a redeschis criza orientală, poporul bulgar nu s-a găsit pregătit de a ridica steagul de luptă în măsura în care îl socotea a fi Comitetul central revoluţionar de la Bucureşti de sub conducerea lui Hristo Botev. În ceea ce-l priveşte pe acesta din urmă el a conceput toate măsurile necesare pentru reuşita mişcării. Dar de la hotărîrile luate pe hîrtie şi pînă la traducerea lor în practică, distanţa a fost prea mare. Zadarnic susţinea Botev în ziarul „Zname" ca bulgarii să se răscoale imediat arătînd, mai ales în numerele din iulie şi august 1875, că dacă se va scăpa şi acest prilej forţele celor de sub robia otomană vor rămîne mereu dezbi-

---

[5] Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării independenţei României*, Bucureşti, 1955, p. 22; Constantin N. Velichi, *Relaţiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866, înfiinţarea Comitetului central secret bulgar de la Bucureşti şi legăturile acestuia cu guvernul român*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 4, p. 843–867.

[6] Mihail Dimitrov, *Comitetăt na starite*, în *Bălgaria 1000 godini*, Sofia, 1930. Vezi în special p. 762 şi urm.

[7] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 24–25. Dealtfel în nota adresată de fruntaşii bulgari Conferinţei de la Paris din 1869 se afirma: „Guvernul român nu poate face nimic, dat fiind că aproape toată populaţia de pe malul Dunării este complice acestor cete"... (*La Nation bulgare devant la Conférence de Paris* (Rusciuk f.a.), 1869, p. 8).

nate. Pregătirea insuficientă a făcut ca răscoala ce urma să izbucnească la Stara Zagora în septembrie 1875 sub conducerea lui St. Stambolov, Nikola Obretenov ş.a. trimişi de Botev la faţa locului, să nu reuşească. Conducătorii ei au izbutit însă „să scape peste Dunăre în sfînta şi binecuvîntată Românie liberă, leagănul renaşterii noastre politice'', după cum scria Zahari Stoianov, cunoscutul memorialist bulgar care a închinat o carte, rămasă clasică, răscoalelor poporului său [8].

Situaţia deosebit de grea prin care trecea Imperiul otoman — datoriile Porţii se ridicau în 1875 la cinci miliarde franci şi mai bine de jumătate din bugetul său mergea la amortizarea împrumuturilor, creşterea impozitelor, iernile grele şi anii secetoşi consecutivi 1874 şi 1875 — acest tragic tablou al sărăciei oglindit în presa vremii (pînă şi unele ziare străine considerau răscoalele ţărăneşti ca inevitabile) toate acestea nu puteau scăpa unor observatori politici destul de abili ca aceia din Societatea de binefacere. De aceea, cu o lună înainte de încercarea de răscoală de la Stara Zagora, reprezentanţii marii burghezii conservatoare de la Bucureşti au înfiinţat „Societatea filantropică bulgară'' (Bălgarsko celovekoliubivo nastoiatelstvo) cu scopul afişat de a ajuta pe cei ce suferiseră în răscoala din Bosnia şi Herţegovina. Cel real era însă folosirea tuturor forţelor emigraţiei şi mai ales a celor revoluţionare pentru interesele lor de clasă. Din noua organizaţie făceau parte Evloghie Gheorghiev, M. Koloni, Dr. Atanasovici, Dr. Protici ş.a., adică fruntaşii cunoscuţi ai vechii Societăţi de binefacere, dar şi personalităţi cu prestigiu revoluţionar ca Liuben Karavelov şi cei din jurul său, Kiriak Ţankov ş.a. [9] Într-adevăr răscoalele din Bosnia şi Herţegovina, ca şi încercarea de răscoală de la Stara Zagora confirmau ideea că momentul decisiv se apropia. În consecinţă Serbia şi Muntenegru, sigure de un ajutor rusesc, au început a se pregăti pe faţă de război în ciuda avertismentelor diplomaţiei ţariste. La rîndul lor membrii Comitetului revoluţionar bulgar în frunte cu Botev începură să analizeze cauzele nereuşitei de la Stara Zagora, pentru a nu scăpa un moment atît de propice şi a pregăti o a doua încercare. Din nefericire analiza dădu loc şi unor acuzaţii reciproce, ceea ce a dus la dezbinare. Era tocmai momentul pe care-l aştepta partidul „bătrînilor'' condus de Evloghie Gheorghiev. Profitînd de neînţelegerile din partida revoluţionară, de insuccesul de la Stara Zagora şi hotărît să ia în mîna sa conducerea tuturor acţiunilor, el atrase o serie de fruntaşi ai emigraţiei citaţi mai sus, la care se alăturară Dumitru Ţenovici ş.a., ca şi cei mai renumiţi căpitani de cete ca Panaiot Hitov şi Filip Totiu, reuşind să compromită prestigiul Comitetului central revoluţionar. În faţa acestei situaţii Botev îşi dădu demisia şi cum el era sufletul Comitetului, acesta se descompuse. Atunci Evloghie Gheorghiev începu să explice unora din partida revoluţionară că, potrivit instrucţiunilor Rusiei, răscoala trebuia organizată de gruparea sa, altora că această răscoală va începe cînd Serbia va declara război Porţii, forţele emigraţiei urmînd să fie grupate acolo. Pe acei fruntaşi care nu numai că nu puteau fi convinşi, dar protestau împotriva acestor înşelătorii, Gheorghiev, a cărui influenţă în cercurile politice româneşti era cunoscută şi care lucra mînă în mînă cu consulatul rusesc, îi ameninţa cu expulzarea din România.

---

[8] Zahari Stoianov, *Iz Zapiski po bălgarskite văstaniia*, Sofia, 1972, p. 41.
[9] Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 95—96.

Din această cauză unii revoluţionari părăsiră Bucureştii stabilindu-se la Giurgiu. Pe de o parte de aici puteau fi informaţi mai bine asupra a tot ce se petrecea în Bulgaria, iar pe de alta scăpau de intrigile şi vrajba pe care le semănau în mijlocul lor „bătrînii". În acest fel se poate spune că la Bucureşti ultimii deveniră stăpîni pe situaţie.

Foştii membri ai Comitetului central de la Bucureşti stabiliţi acum la Giurgiu, militau şi mai puternic pentru o nouă răscoală. Cel dintîi a sosit aici Nikola Obretenov, care era originar din Rusciuk. Îndată după el veniră Stoian Zaimov, Panaiot Volov, Gheorghi Benkovski, Gheorghi Ikonomov, Gheorghi Obretenov ş.a. aşa încît pînă la 11 noiembrie 1875, cînd a avut loc şi prima consfătuire [10], se aflau aici acei fruntaşi care au pus bazele *Comitetului de la Giurgiu*, căruia i-au zis tot central şi revoluţionar. Preşedinte a fost ales St. Stambolov, iar secretar St. Zaimov [11]. Sarcina era pregătirea şi dezlănţuirea unei răscoale generale în Bulgaria. Aceasta se vede şi din scrisoarea pe care Nikola Obretenov a scris-o din Giurgiu mamei sale la Rusciuk : ... „spuneţi ţăranilor să-şi pună deoparte hainele şi armele ce le mai au, căci le vor trebui la primăvară ; oricum ar fi, noi nu vom lăsa Turcia în pace : ori vom muri toţi, ori vom elibera Bulgaria" [12].

Deoarece adunarea, seară de seară în odăiţa lui N. Obretenov a celor 12 oameni şi lungile lor discuţii băteau la ochi, doi negustori giurgiuveni D. Gorov şi Ivan Stoianov găsiră şi închiriară cu banii lor o casă la marginea oraşului, unde se mutară toţi revoluţionarii, fapt pentru care o numiră „cazarma" [13]. Aici s-au făcut planurile răscoalei, care după părerea tuturor urma să izbucnească în Bulgaria în primăvară şi care trebuia pregătită în amănunt [14]. Cei 12 membri care au înfiinţat Comitetul de la Giurgiu şi la care s-au mai adăugat şi alţii au lucrat în mare taină, deoarece se temeau în primul rînd chiar de conaţionalii lor şi anume de oamenii lui Ev. Gheorghiev, iar în al doilea rînd de spionii lui Asîm bei, guvernatorul vilaietului cu reşedinţa la Rusciuk, care mişunau prin porturile dunărene. Ambele temeri s-au dovedit a fi întemeiate. Astfel s-a stabilit documentar spionajul întreprins de Evloghie Gheorghiev prin Dr. Ciobanov şi temporar prin D. Ţenovici, ca şi încercarea turcilor de a-i prinde pe revoluţionari, în decembrie 1875 şi a-i duce noaptea, pe furiş, la Rusciuk pe Dunărea îngheţată. De această ultimă primejdie i-a scăpat procurorul oraşului Giurgiu în împrejurări dramatice pe care Nikola Obretenov însuşi le-a evocat mai tîrziu, după eliberarea Bulgariei, arătînd ajutorul dat de autorităţile româneşti [15]. Avînd concursul acestora din urmă, revoluţionarii au lucrat în linişte. Singura precauţie luată a fost aceea

[10] N. Obretenov, *Spomeni za bălgarskite văstaniia*, Sofia, 1942, p. 246.

[11] St. Zaimov, *Minaloto, Etiudi vărhu „Zapiskite" na Zahari Stoianov*, Sofia 1895, p. 73, apud Ivan Ungiev, *op. cit.*, p. 676.

[12] Ivan Ungiev şi Ţveta Ungieva, *Hristo Botev, Jivot i delo*, Sofia, 1975, p. 673 (în continuare se va cita Ungiev, Hr. Botev).

[13] Totuşi lipsa de bani era atît de mare încît uneori membrii Comitetului răbdau de foame. Vezi *Aprilsco văstanie 1876*. Sbornic ot documenti, sub redacţia prof. A. Burmov, vol. I—III, Sofia, 1951—1955. În continuare se va cita *Ap. văst., Documenti*. Citatul de mai sus se află în vol. I, p. 53.

[14] Cea mai bună lucrare asupra Comitetului de la Giurgiu este articolul lui Al. Burmov, *Crizata v Bălgarskiia revoliuţionen ţentralen comitet prez esenta na 1875 i săzdavaneto na Ghiurghevskiia ţentralen comitet*, în revista *„Istoriceski Pregled"*, XIII, Sofia, 1957, fasc. 3, p. 40—64.

[15] N. Obretenov, *op. cit.*, p. 249—250.

de a nu alcătui nici un fel de hotărîri, instrucţiuni sau alte documente scrise. De aceea aceste planuri au fost restabilite mai tîrziu prin mărturiile celor care au scăpat din crîncena răscoală. Dealtfel hotărîri prea amănunţite nu s-au luat şi nici nu se puteau lua, deoarece accentul cădea pe pregătirea pe care revoluţionarii urmau s-o facă la faţa locului în cele patru luni pe care le aveau la dispoziţie. Bulgaria a fost împărţită în patru regiuni revoluţionare : Tîrnovo, Sliven, Vraţa şi Plovdiv. Fiecare din ele trebuia organizată de cîte un „apostol", (cum îşi ziceau revoluţionarii după numele sub care fusese cunoscut Levski), ajutat de alţi doi sau mai mulţi adjuncţi. Acţiunea se ducea *exclusiv în numele Comitetului de la Giurgiu* şi trebuia să constituie o ridicare în masă a întregii populaţii bulgare, pentru a nu se mai putea susţine că ar fi opera unor agenţi străini. Nu se prevedeau lupte în cîmp deschis cu armata otomană, care dispunea de efective numeroase şi armament modern. Dealtfel în sînul Comitetului de la Giurgiu numai Gh. Obretenov şi Gh. Izmirliev — iuncheri în armata rusă, ca şi N. Slavkov subofiţer în aceeaşi armată — aveau o pregătire militară. Ei fuseseră chemaţi de Botev să ia parte la răscoala de la Stara-Zagora, ajunseseră prea tîrziu şi erau de mare folos acum.

Conducătorii fiecărei regiuni urmau să ia legătură cu vechile comitete întemeiate încă de Levski. Răsculaţii şi, după posibilităţi populaţia, trebuiau să se concentreze în locuri sau tabere bine întărite spre care urmau să se îndrepte bătrînii, femeile şi copiii, pentru a se sublinia caracterul de masă al mişcării. Din munţi, detaşamente armate aveau să acţioneze rapid dezarmînd populaţia otomană, a cărei viaţă, avere şi onoare trebuia respectată în caz de supunere. În aceste regiuni muntoase se prevedeau şi acţiuni ofensive. Linia ferată dintre Adrianopol şi Belovo urma să fie întreruptă în mai multe locuri pentru a împiedica deplasarea trupelor. La fel comunicaţiile telegrafice [16]. Conducătorii regiunilor urmau să ţină o strînsă legătură între ei, după cum cîţiva membri ai Comitetului trebuiau să rămînă în România în primul rînd pentru a furniza arme — ceea ce s-a şi făcut [17] —, pentru a-l reprezenta, după începerea răscoalei, în faţa emigraţiei, a autorităţilor româneşti şi a agenţilor diplomatici. De asemenea tot ei urmau să pregătească şi să trimită peste Dunăre în ajutorul răsculaţilor cîteva cete formate şi înarmate de numeroasa emigraţie din ţara noastră.

Hotărîrile Comitetului de la Giurgiu fiind ţinute în secret, emigraţia bulgară a aflat de pregătirile ce se făceau în Bulgaria pentru o nouă răscoală, abia la începutul primăverii anului următor (1876) cu excepţia lui Botev care a fost mereu în legătură cu acest Comitet şi mai ales cu St.

---

[16] Toate aceste probleme au fost analizate pe larg de B. Ciolpanov, *Văstaniceska strateghia i tactica prez april 1876 godina*, în culegerea citată *Aprilskoto văstanie 1876—1966*, Sofia, 1966, p. 87—116. În continuare această culegere de articole va fi citată *Sbornik A. V.*

[17] Vezi contractul semnat între 14—19 ianuarie 1876 dintre negustorul giurgiuvean D. Gerov, amintit mai sus şi negustorul Rosenfeld, prin care ultimul se obligă să-i predea primului „500 puşti sistemul „Spahis", cu baionete, luate de la arsenalul românesc, cu cîte 200 gloanţe fiecare şi 1 000 capsule de fiecare puşcă, contra sumei de 500 lire turceşti din care am primit acont 200 napoleoni"... *Ap. Văst.*, *Documenti* I, p. 70. Pentru alte arme cumpărate din România vezi I, p. 79—80, 87, 131, 133, 145, 149) (revolvere şi cartuşe) 157, 159, 160, 161, 163, 169, 176—177, 179—180 ş.a. Şi ţăranii din părţile Rusciukului au trecut la Giurgiu pentru a cumpăra arme, I, p. 88.

Stambolov şi St. Zaimov [18]. Bineînţeles nu este vorba aici de marii negustori şi bogătaşi din partida „bătrînilor", ci de o parte a intelectualităţii — cîtă era — de meseriaşi şi muncitori, de negustorii mărunţi şi de sărăcimea oraşelor. Unii dintre aceştia participaseră la diferitele cete de haiduci şi ardeau de dorinţa de a lupta din nou. Este cazul celor aproape de 100 de muncitori bulgari, care lucrau la construcţia liniei ferate Ploieşti—Predeal [19] şi care printr-o scrisoare comună căutau acea organizaţie care să-i ajute să formeze o nouă ceată. Bulgarii din diferite oraşe ale ţării cereau să se convoace o adunare generală a emigranţilor, cu delegaţi din fiecare oraş, în vederea luării unor măsuri corespunzătoare. Ea a şi avut loc la Brăila la 6 martie 1876 [20], hotărîndu-se ca fiecare din comunităţile de la Galaţi, Brăila, Bucureşti, Ploieşti, Giurgiu, Alexandria, Zimnicea ş.a. să strîngă bani [21], să organizeze şi să trimită în Bulgaria cîte o ceată bine înarmată. Doi vestiţi căpitani de haiduci, preotul Hariton şi Nikola Haincenin au şi fost puşi, fiind chemaţi de tîrnoveni [22], la dispoziţia Comitetului revoluţionar din Tîrnovo. De asemenea alţi bulgari, agitatori sau simpli cetaşi au trecut Dunărea, singuri sau în grupuri mici, îndreptîndu-se fie spre regiunile Tîrnovo şi Sliven sau spre satele şi oraşele din celelalte regiuni. Documentele turceşti confirmă multe asemenea treceri [23]. Marea majoritate a celor ce voiau să lupte a fost însă înşelată de conducerea organizaţiei lui Evloghie Gheorghiev. Pretextele au fost numeroase. Unora li s-a spus că România nu admitea deocamdată trecerea cetelor, altora că se aşteptau directive din Rusia. În sfîrşit, cei mai stăruitori au fost grupaţi şi trimişi dintr-un oraş într-altul sub diferite pretexte. S-a ajuns pînă acolo încît cetaşii, în disperarea lor, au făcut o plîngere în scris, reclamînd la Ministerul de interne pe Evloghie Gheorghiev, Dr. Protici, Dr. Atanasovici ş.a., cerînd ca să li se ia din mînă fondurile emigraţiei [24]. În sfîrşit Ev. Gheorghiev a ventilat ideea că este mai bine să se acţioneze prin Serbia, iar cei doi voievozi (căpitani de haiduci) cu mare experienţă şi prestigiu, Panaiot Hitov şi Filip Totiu, au fost aduşi la Bucureşti. Aceasta voia să arate emigraţiei că în sfîrşit se va acţiona. Pregătirile au început, dar în primele zile ale lunii mai, cînd răscoala era încă în toiul ei şi cînd trebuia să se facă trecerea „ambii voievozi, după ce au primit sume importante de la „bătrîni" şi de la „Societatea" lor (în orig. Nastoiatelstvo) au renunţat dintr-o dată să mai conducă cetele pregătite şi au plecat în Serbia" [25]. Într-un cuvînt marea burghezie bulgară din România a împiedicat majoritatea emigranţilor care voiau să lupte cu

---

[18] Ungiev, *Hr. Botev*, p. 680—684. Unii revoluţionari aflaseră totuşi de la finele lui ianuarie 1876 că mai mulţi dintre foştii membri ai C.C. R.B. din Bucureşti erau la Giurgiu, unde pregăteau o nouă acţiune. *Ap. văst., Documenti*, I, p. 78.

[19] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, Vol. I partea a II-a, Bucureşti, 1954, p. 216; Hristo Gandev, *op. cit.*, p. 103. În continuare culegerea va fi citată *D.I.R., Războ. independenţei*.

[20] *Ap. văst., Documenti*, I. p. 130, 138, 165.

[21] Pentru banii colectaţi la Brăila, *Ibidem*, I, p. 78.

[22] *Ibidem*, I, p. 134—135.

[23] Vezi documentele turceşti privitoare la răscoala din aprilie publicate în vol. III al colecţiei amintite, de către Boris Nedkov la p. 29, 30, 39, 40, 100 (venit de la Galaţi) p. 111, 128, 142, 165 ş.a. În continuare Vol. III al colecţiei va fi citat *Documente turceşti*.

[24] Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 98.

[25] *Ibidem*, p. 103. Citatul dat mai sus se află la p. 98.

arma în mînă să participe la răscoală. Abia tîrziu cînd ea a fost înăbuşită „bătrînii" au început să recruteze voluntari pentru a-i trimite în Serbia, care la 19/30 iunie a declarat război Turciei fiind însă repede înfrîntă. Pe drept cuvînt afirma D. Ţenovici contelui Ignatiev în februarie 1877, că dacă voluntarii bulgari care au mers în Serbia ar fi trecut din România în Bulgaria, azi ţara ar fi fost aproape liberă [26]. Singurele cete care au trecut peste Dunăre şi de care va fi vorba mai jos au fost acelea conduse de Taniu Stoianov şi Hristo Botev.

La fel, ba săvîrşind o trădare şi mai mare, a acţionat marea burghezie bulgară de la Constantinopol. Pe de o parte, prin ziarele ei, dădea pe faţă acţiunea comitetelor din Bulgaria, iar pe de alta a cerut partidului bătrînilor de la Bucureşti, printr-un trimis special care a intrat în ţară prin Turnu Măgurele, să împiedice formarea şi trecerea cetelor [27]. Marea burghezie bulgară de la Constantinopol „lupta" prin redactarea şi înaintarea unor memorii către sultan, memorii pe care, la îndemnul ei, le-au trimis şi unele oraşe bulgare, deşi inutilitatea lor era dinainte cunoscută.

La mijlocul lui ianuarie 1876, „apostolii" plecară fiecare în regiunea lor pentru a face pregătirile. Vremea de iarnă, lipsa de bani, dezorganizarea unor comitete, pe alocuri neînţelegerea între fruntaşi, lipsa de arme, atitudinea negativă sau chiar trădarea unor ciorbagii, vigilenţa şi arestările făcute de poliţia otomană ş.a. au împiedicat o adevărată pregătire în regiunile Vraţa, Tîrnovo şi Sliven. În regiunea Tîrnovo, Stambolov reuşi totuşi să formeze cîteva cete conduse de preotul Hariton, trimis de brăileni, de învăţătorul Bacio Chiro Petrov, fie de alţi căpitani. Deşi tîrnovenii la cererea lui Stambolov, încă pe cînd acesta se afla la Giurgiu [28], însărcinaseră un om special să meargă la Bucureşti ca să cumpere un număr mai mare de arme, acesta nu reuşi decît parţial. Totuşi, în cantităţi mici ele s-au adus, aşa cum o atestă documentele turceşti [29]. Alte arme urmau să fie trecute pe la Siştov [30], după cum documentele atestă trimiterea unor cartuşe de la Giurgiu [31].

În regiunea Sliven, „apostolul" Ilarion Dragostinov nu s-a înţeles cu voievodul Stoil, care conducea o ceată de haiduci şi pînă la urmă s-a făcut în munţi o tabără întărită. Dar de o pregătire pentru o ridicare în masă a populaţiei, aşa cum se hotărîse la Giurgiu, nici nu putea fi vorba.

Cea mai slabă pregătire a fost aceea din regiunea Vraţa [32], care era şi cea mai întinsă ca suprafaţă cuprinzînd aproape tot vestul Bulgariei. Încă de la început N. Slavkov, ajutorul lui St. Zaimov a fost arestat [33], autorităţile începură să cerceteze pretutindeni şi stăruitor pe orice nelocalnic, aşa încît alte patru ajutoare ale lui Zaimov fură silite să fugă în România unde, după cum se va vedea mai jos, s-au înrolat mai tîrziu în ceata lui Botev. Astfel la începutul lui aprilie N. Obretenov şi Gh. Apostolov

---

[26] *Arhivele Bibliotecii Naţionale Kiril şi Metodie* din Sofia, II, A, 7375 (scrisoarea lui D. Ţenovici către Ignatiev din 9 februarie 1877).

[27] Hr. Gandev., *op. cit.*, p. 101—102.

[28] *Ap. văst.*, *Documenti*, I, p. 79 (21 ianuarie 1876)

[29] *Documente turceşti*, III, p. 41, 44, 101.

[30] *Ap. văst.*, *Documenti*, I, p. 140.

[31] *Ibidem*, p. 76

[32] Ţvetana Pavlovska, *Voennata podgotovka za văstanie prez 1876 god. văv Vracianskia ocrăg*, in „*Voennoistoriceski sbornik*", XLI, Sofia fasc. 3, p. 105 şi urm.

[33] *Ap. văst.*, *Documenti*, I, p. 123

au trecut Dunărea la Bechet [34]. Deşi comitetul din Vraţa transportase şi vînduse în România o cantitate destul de mare de seu cumpărînd cu aceşti bani arme, ele nu puteau fi trecute decît prin intermediul unei numeroase cete, pe care, după multe promisiuni, Panaiot Hitov ar fi venit s-o conducă.

Comparativ cu pregătirile făcute în aceste trei regiuni, cele din regiunea revoluţionară Plovdiv au fost cu mult mai consistente, deşi, luate izolat, nici aici nu se poate spune că au fost suficiente. Oricum le-am aprecia, fapt este că aici s-a lucrat cel mai mult şi cel mai bine şi că de aici a şi pornit răscoala din aprilie 1876, care poartă şi numele de răscoala de la Panaghiurişte. Într-adevăr, faţă de cele hotărîte la Giurgiu s-au făcut unele schimbări. În primul rînd „apostolul" regiunii, Panaiot Volov, îşi dădu repede seama de marile calităţi ale primului său adjunct Gheorghi Benkovski şi-i cedă locul. Este adevărat că acesta poseda ca organizator, şi nu numai din acest punct de vedere, aproape toate însuşirile lui Levski. Capabil să ridice masele şi să se înconjoare de luptători cu aceleaşi calităţi, el întemeie principalul comitet revoluţionar la Panaghiurişte, mutînd aici centrul regiunii. Oraşul, aşezat în munţi, era locuit numai de bulgari, avînd vechi tradiţii revoluţionare, faţă de Plovdiv mare punct administrativ cu numeroasă populaţie grecească şi turcească şi cu un puternic aparat poliţienesc. S-a făcut o oarecare instruire militară a ţăranilor, dar dintre cei 73 000 de bărbaţi care, în cel mai bun caz, ar fi putut lupta, nu aveau arme decît vreo 7-8 000, iar în realitate numai 4-5 000, deoarece nu toate satele s-au ridicat. Multe arme erau cu cremene, cumpărate de la populaţia turcească ce le poseda din abundenţă ca şi praful de puşcă, pe care tot aceasta îl făcea. Cînd cantităţile cerute au fost prea mari, turcii au început să-l falsifice. S-a cumpărat însă şi din cel bun de la Constantinopol. În schimb, un transport de arme adus din România a fost descoperit de poliţia turcească [35]. Pentru cunoaşterea tuturor pregătirilor şi pentru unele măsuri comune, ca şi pentru a şti ce s-a făcut în celelalte regiuni, Benkovski i-a convocat pe toţi la 14 aprilie la o adunare într-o pădure cu totul izolată şi cunoscută numai de localnici sub numele de „Oborişte". Cei 300 de participanţi s-au intitulat „Marea adunare Naţională", au trecut în revistă pregătirile făcute, au discutat tactica aleasă şi au hotărît ca răscoala să izbucnească la 1 mai. Deoarece în privinţa planului tactic nu s-a ajuns la o înţelegere deplină, s-a însărcinat cu alcătuirea lui o comisie, care trebuia să-l comunice la Panaghiurişte. El este astăzi bine cunoscut, deoarece a căzut pînă la urmă în mîinile turcilor. Se prevedeau aici pentru fiecare sat acţiunile ce-i reveneau : concentrarea în anumite locuri, tăierea unor căi de comunicaţie, incendierea unor oraşe etc. Tot la Oborişte s-a hotărît ca în cazul cînd pregătirile şi data izbucnirii vor fi descoperite de autorităţile turceşti sau vor fi trădate, mişcarea să pornească imediat, anunţîndu-se în grabă şi celelalte regiuni. Într-adevăr acesta a fost şi cazul, un trădător strecurat la Oborişte dezvăluind totul poliţiei din Pazargik. Imediat două unităţi de poliţie călare au fost trimise una la

---

[34] *Ibidem*. De altfel pe la Bechet, prin bulgarul Andrei Matev, trecea toată corespondenţa răsculaţilor spre România sau invers.

[35] Pentru înarmarea acestei regiuni vezi Tvetana Pavlovska, *Văorajavaneto na IV Panaghiurski revoliuţionen ocrăg za Aprilskoto văstanie 1876* în „*Izvestia na Voennoistoriceski naucino drujestvo*", XV, Sofia, 1973, p. 120.

Panaghiurişte, alta la Koprivştiţa, socotite drept principalele centre ale răscoalei. Aici, în această din urmă localitate a izbucnit focul [36]. S-a crezut la început că totul nu ar fi decît simple răzmeriţe provocate de abuzurile poliţiei. Negep aga, trimis la Koprivştiţa, a sosit aici la 20 aprilie şi a încercat să aresteze pe membrii comitetului revoluţionar. În faţa acestei situaţii Todor Kableşkov, preşedintele comitetului, după o scurtă consfătuire deslănţui răscoala prin semnalul convenit — tragerea clopotelor bisericilor. În cîteva ore răsculaţii au fost stăpîni pe orăşel, Negep aga scăpînd cu fuga. S-a anunţat îndată totul la Panaghiurişte, unde Ahmed aga cu trupa lui nu mai îndrăzni să ajungă. Se alcătui aici un guvern provizoriu sub conducerea lui Benkovski. Imediat ultimul porni cu o ceată de călăreţi să răscoale satele de la vestul oraşului, după cum Panaiot Volov porni spre cele dinspre răsărit. În cîteva zile zeci de localităţi, între care Batak, Braţigovo, Peruştiţa şi altele erau eliberate. Dar totul a fost de scurtă durată. Volov nu a reuşit să ridice decît cîteva sate, căile de comunicaţie nu au fost tăiate, iar cetele înarmate de başibuzuci şi circazieni s-au năpustit asupra localităţilor bulgare, jefuind şi ucigînd, fără deosebire dacă acestea se răsculaseră sau nu [37]. În acelaşi timp o armată turcească cu trupe de infanterie, cavalerie şi artilerie, comandată de Hafăz paşa atacă Panaghiurişte, pe care Benkovski, chemat în grabă, nu l-a mai putut apăra. La 30 aprilie, după două zile de lupte grele, oraşul a fost cucerit şi ars. În bătăliile din munţi îşi găsiră moartea Benkovski şi alţi conducători, iar Kableşkov se sinucise în închisoare. Cele mai crîncene lupte s-au dat la Peruştiţa, la mînăstirea Dreanovo [38], la Batak ş.a. Pretutindeni ciorbagiii au trecut de partea turcilor ducînd tratative şi înlesnindu-le ocuparea unor poziţii favorabile sau chiar înconjurarea satelor şi taberelor răsculaţilor, aşa cum s-a întîmplat mai ales la Peruştiţa şi Batak. La Peruştiţa [39] în ultima fază, fiind înconjuraţi de turci, au luptat cot la cot bărbaţii, femeile şi copiii. Cînd au terminat muniţia ultimii apărători şi-au ucis ei înşişi soţiile şi copiii, după care s-au sinucis. La Batak unde ciorbagiii au uşurat pătrunderea armatei lui Ahmed paşa, care promisese cruţarea locuitorilor, întreaga populaţie — 3 000 de bărbaţi, femei şi copii — a fost decapitată.

În regiunea Sliven arestările fiind masive, lupta a fost dusă mai ales de ceata voievodului Stoil, care a rezistat pînă la 10—12 mai. Nici mica ceată condusă de Taniu Stoianov, formată în România şi care a trecut peste Dunăre, nu a reuşit să ajungă la Sliven fiind descoperită şi nimicită la Osman Pazar.

În regiunea Tîrnovo, Stefan Stambolov, în loc să conducă răscoala a stat ascuns pînă în august în satul Samovedene, care nu se ridică, izbutind apoi să treacă în România. Lupta a fost condusă aici mai ales de preotul Hariton care a murit eroic la mînăstirea Dreanovo, de Bacio Kiro Petrov [40] ş.a. Din Gabrovo se formă o ceată de peste 100 de inşi, care

---

[36] Vezi raportul lui Naiden Gherov, consulul rus de la Plovdiv, din 22 aprilie în *Ap. văs.*, *Documenti*, I, p. 248—249. Imediat însă, la 23 şi 24 aprilie, afirma printr-o telegramă că este vorba de o adevărată răscoală. *Ibidem*, p. 256—259.

[37] *Ibidem*, I., p. 268—269, 274—275.

[38] *Ibidem*, I, p. 363,

[39] *Ibidem*, I, p. 288, 295—296, 329—335.

[40] *Ibidem*, I, p. 376—379.

ajunsă în munți s-a dublat. Împărțită în grupe, ea a luptat pînă la 16 mai cînd principalul ei conducător T. Diustabanov fu prins și ucis. Lupte și frămîntări izolate s-au dus și în alte părți ale Bulgariei. La mijlocul lunii mai răscoala era înăbușită pretutindeni, dar cetele de bașibuzuci, tătari și cerchezi continuau jafurile și uciderile.

Așa cum s-a arătat mai sus, emigrația bulgară din România hotărîse prin adunarea de la Brăila ca fiecare comunitate bulgară să înarmeze o ceată. Aceasta cerea însă destulă vreme și nici toți oamenii nu se grăbeau, deoarece nu se știa cînd se va declanșa răscoala. Cum aceasta izbucni înainte de vreme și fu înăbușită în mai puțin de o lună, multe din comitetele din interiorul țării nu au putut traduce în faptă hotărîrea luată. Cu totul alta a fost situația în orașele de la Dunăre, unde zilnic soseau refugiați. Astfel comunitatea de la Bechet făcuse unele pregătiri și alesese chiar locul trecerii — între Rahova și Lom, după cum la 27 aprilie 200 de cetași îl așteptau zadarnic pe Panaiot Hitov. În acest stadiu au găsit lucrurile la începutul lui aprilie N. Obretenov și G. Apostolov, cele două ajutoare ale lui St. Zaimov, conducătorul regiunii Vrața, care fuseseră trimiși să organizeze o ceată și să cumpere arme. Deocamdată însă armele nu se puteau trece și nici nu erau suficiente, căci sumele din vînzarea seului erau mici — 4 000 de franci față de circa 18 000 cît ar fi trebuit. Ca urmare banii au fost completați de cei din Craiova (circa 4 500 franci) și din alte orașe. Printre donatori găsim și un român anume Petrescu, care a dat 1 710 franci [41]. În acest scop Obretenov și Apostolov au plecat la Craiova. Aici l-au găsit pe Taniu Stoianov care era decis să treacă singur cu ceata sa, deoarece Panaiot Hitov refuzase și plecase în Serbia. Obretenov și Apostolov au venit atunci la București și i-au propus lui Botev să le fie conducător. Independent de aceasta Botev începuse să alcătuiască el însuși o ceată pe care urma s-o conducă Filip Totiu. Trecerea ei în Bulgaria ar fi dat un nou impuls răscoalei [42], iar pe de altă parte ar fi prelungit rezistența poporului. Cum și acest experimentat căpitan a refuzat s-o facă, Botev și-a asumat întreaga răspundere [43].

Toate aceste frămîntări nu puteau rămîne necunoscute autorităților românești și nici spionilor turci. A fost nevoie ca la 28 aprilie, Mihail Kogălniceanu, noul ministru de Externe al României (în guvernul adus la putere la 27 aprilie și condus de Em. Costake Epureanu) să sublinieze politica de neutralitate a țării [44], iar la 29 aprilie să asigure Turcia de dorința României „de a dezvolta legăturile existente în cadrul celei mai perfecte armonii și a celei mai desăvîrșite înțelegeri" [45].

Încă de la 28 aprilie Apostolov plecase după bani la Craiova [46] și de acolo la Bechet. Aici armele s-au dat pe față, iar spionii lui Asîm bei au raportat totul la Rusciuk. Deși Kogălniceanu dăduse o circulară către

---

[41] Nu știm cine este acest Petrescu. Pentru lista tuturor celor ce au dat bani, vezi Zahari Stoianov, *Hristo Botev*, Ruse, 1888, p. 344—345.

[42] Al. Burmov, *Formiraneto na Botevata ceta*, în „Istoriceski Pregled", XII, Sofia, 1956, fasc. 4, p. 41.

[43] Vezi detalii la Ungiev, *Hr. Botev*, p. 685—687.

[44] *D.I.R.*, *Răzb. independenței*, I, partea a II-a, p. 144.

[45] Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, p. 39 și urm.

[46] Despre armele și munițiile necesare cetei lui Botev vezi Z. Stoianov, *op. cit.*, p. 308. Amănunte și date suplimentare la Ungiev, *Hr. Botev*, p. 700

căpitanii de porturi ca să împiedice înarmarea şi trecerea oricăror cete, aceştia ca şi celelalte autorităţi au închis ochii, după cum au afirmat mai tîrziu, după răscoală, chiar cetaşii bulgari [47]. Nu intrăm în detalii asupra pregătirii şi trecerii cetei lui Botev, amintind aici doar elementele esenţiale. La 4 mai Botev îl anunţa pe agentul diplomatic al Serbiei că va trece în Bulgaria cu ceata sa pe la Rahova (Oreahovo [48]), iar la 11 mai consulul rus de la Rusciuk anunţa la Petersburg că în Bulgaria vor trece două cete dintre care una condusă de Botev [49]. Cetaşii mişunau prin porturi [50], aşa încît spionii turci aflaseră că la noi se înarma o ceată. Astfel la 3 mai valiul Rusciukului anunţa Poarta de pregătirea unei cete în România, iar comandanţii de porturi de pe malul drept al Dunării cereau întăriri. Mai mult, la 9 mai, acelaşi valiu scria la Tîrnovo despre o ceată condusă de „dascal Hristo" (Hr. Botev) care are oameni înarmaţi cu carabine Winchester, susţin că sînt grădinari şi pleacă în Serbia, dar în realitate vor trece în Bulgaria [51]. La 10 mai acelaşi valiu se plîngea lui Mihail Kogălniceanu că la hotelul Basarab din Giurgiu se recrutează cetaşi şi că 7-800 inşi ar fi adunaţi în satul Petroşani, lîngă Zimnicea, gata să treacă Dunărea. Kogălniceanu ordonă o anchetă sumară la Giurgiu şi în trei zile Asîm bei şi Poarta erau asiguraţi că nu există nici un fel de cete. Nu mai vorbim de „severele" instrucţiuni date de Kogălniceanu autorităţilor şi căpitanilor de porturi. Cît de stricte au fost măsurile o arată mărturiile cetaşilor şi bulgarilor înşişi, martori oculari ai îmbarcării cetei lui Botev la Giurgiu şi în alte porturi româneşti [52]. Acesta, care plecase la 13 mai din Bucureşti la Giurgiu (la gara Filaret a fost condus de Gherea, Doctorul Russel [53] ş.a.) s-a îmbarcat la 16 mai neoprit de nimeni, împreună cu o parte din cetaşi, consideraţi ca „grădinari" care pleacă în Serbia cu lăzile lor de unelte (în realitate lăzi cu arme pe care poliţia vamală de la Giurgiu nu le-a controlat — faptul repetîndu-se în toate porturile româneşti în care s-au urcat pe rînd alţi cetaşi [54]) debarcînd cum se ştie, la 17 mai la Kozlodui. Deşi am arătat într-o altă lucrare citată mai sus toate amănuntele mai importante legate de trecerea cetei, vom aminti aici doar cele scrise de Zahari Stoianov după spusele unui martor ocular (Andreolu): „Cetaşii adunîndu-şi una-alta de pe la hanuri sau din port la schelă, din cîţiva saci se iveau întîmplător fie ţeava unei puşti, fie tocul altei arme. Comisarii de poliţie atrăgeau atenţia cîte unui bulgar,

---

[47] Vezi date amănunţite asupra acestor afirmaţii la Constantin N. Velichi, *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorităţi româneşti din porturile dunărene şi a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev (27 aprilie—15 iunie 1876)* (în continuare se va cita *Atitudinea ...*) în „Romanoslavica" IV, Bucureşti 1960, p. 251—265 (în special p. 260—264).

[48] Ungiev, *op. cit.*, p. 690.

[49] *Ibidem*, p. 695. Vezi şi alte numeroase amănunte în acest volum şi în bogata sa bibliografie din aparatul critic. Vezi de asemenea teza lui Ungiev asupra rolului pe care l-a avut o mică parte a burgheziei bulgare la trecerea cetei lui Botev, ca şi atitudinea lui Filip Totiu şi Panaiot Hitov, precum şi părerile celor mai de seamă istorici bulgari care s-au ocupat cu problema formării şi trecerii cetei lui Hristo Botev, *op. cit.*, p. 683 şi urm.

[50] La 11 mai Sava Mladenov scria de la Turnu Măgurele unor prieteni că pleacă curînd cu ceata lui Botev *Ap. văs., Documenti*, I. p. 368.

[51] Vezi *Documentele turceşti* citate, III, p. 176, 181 şi Ungiev, *op. cit.*, p. 716.

[52] Constantin N. Velichi, *Atitudinea ...*, p. 251—265. Vezi şi Al. Burmov *Hristo Botev, prez pogleda na săvremennitite si*, Sofia, 1945.

[53] Ungiev, *op. cit.*, p. 722.

[54] *Documente turceşti*, III, p. 219.

dar puneau degetul la gură, adică voiau să spună că văd totul, dar sînt gata să-i ajute" [55]. Iar Ivan Vazov, care se afla atunci la Bucureşti scria mai tîrziu : „Toţi emigranţii din Bucureşti şi din alte oraşe se făceau că nu ştiu nimic (despre ceata lui Botev — C.V.) pentru ca să nu afle şi autorităţile româneşti şi să-i împiedice. Dar acestea ştiau totul mai bine decît oricine. Ordine secrete fuseseră trimise prefecţilor (Brătianu conducea treburile politice atunci) ca să se prefacă a nu vedea nimic" [56].

Trecerea cetei lui Botev nu a putut duce la răscularea regiunii Vraţa din cauza nepregătirii ei de către St. Zaimov. Ţăranii nu s-au alăturat cetei — cu excepţia a 9-10 inşi. În schimb turcii au adus repede numeroase potere şi după cîteva lupte ceata a fost risipită, Botev însuşi căzînd vitejeşte în fruntea ei. Dar încă de pe vasul Radetzki adresase telegrame ziarului francez „La Republique Française" şi celui elveţian „Journal de Géneve" [57], voind să se ştie şi în apus că răscoala era departe de a fi înăbuşită. Dealtfel autorităţile turceşti din porturile dunărene s-au temut că şi alte cete bulgare vor trece Dunărea. La 21 mai se aşteptau ca 200 de inşi să treacă pe la Islaz [58] sau la 25 mai pe la Turnu Severin [59].

Desigur debarcarea cetei lui Botev la 17 mai, adică tocmai în momentul cînd Savfet paşa, ministrul de Externe al Turciei primea prin generalul Ghica, agentul nostru diplomatic la Poartă, asigurarea că s-au luat cele mai energice măsuri etc. [60] a pus guvernul român într-o situaţie mai mult decît dificilă. Nu insistăm aici asupra ei [61], dar menţionăm că Botev şi-a dat seama de aceasta şi a făcut totul pentru a nu-l compromite. Aşa se explică şi afirmaţia cuprinsă în scrisoarea sa înmînată lui Dagobert Englender căpitanul vasului Radetzki, scrisoare de care poetul era sigur că avea să ajungă la cunoştinţa autorităţilor austriece şi apoi otomane. În ea se preciza în mod categoric că trecerea s-a făcut „fără ştirea autorităţilor din România şi în ciuda vigilenţei acestei ţări, a cărei neutralitate o respectăm" [62]. Din fericire Poarta nu a putut acţiona imediat şi energic, deoarece tocmai cînd Botev şi ceata sa au debarcat la Kozlodui (17 mai), în aceeaşi noapte — 17 spre 18 mai, sultanul Abdul Aziz a fost detronat şi înlocuit cu Murad V.

Ultimele episoade ale răscoalei le-au format răzmeriţele din sud-vestul ţării — regiunea Bansko-Razlog, care au încheiat această inegală ciocnire de forţe.

Gîndindu-ne la cei ce au pregătit şi au declanşat răscoala, aceştia nu au fost alţii decît tinerii intelectuali, învăţători, preoţi proveniţi din mediul orăşenesc şi sătesc, ba uneori şi din rîndurile marii burghezii, dirijaţi însă de revoluţionari de profesie ca aceia care au format comitetul

---

[55] Zahari Stoianov, *op. cit.*, p. 331.

[56] Ivan Vazov, *Odinioară*, trad. de Constantin N. Velichi, în culegerea Ivan Vazov, *Apostolul în primejdie*, Bucureşti, 1970, p. 245.

[57] Ungiev, *Hr. Botev* , p. 726.

[58] *Documente turceşti*, III, p. 215; *D.I.R. Războ. independenţei*, Vol. I. p. II-a p. 161, 180, 181.

[59] *Documente turceşti*, III, p. 234, 237; Şi mai tîrziu se semnalează asemenea grupe de cetaşi, dar de fapt aceştia erau voluntari bulgari ce se îndreptau spre Serbia.

[60] *D.I.R. Războ. independenţei*, Vol. I partea a II-a, p. 155—157.

[61] Constantin N. Velichi, *Atitudinea* . . . p. 257 şi urm. Vezi mai ales părerea contemporanului K. Ţankov, bazată pe documente (p. 258—259). Vezi şi Ungiev, *op. cit.*, p. 714—715.

[62] *Ap. văst.*, *Documenti*, I, p. 390—400.

de la Giurgiu, aproape toţi emigranţi şi foşti căpitani de haiduci. Bineînţeles şi de astă dată circa două-treimi din numărul celor ce s-au răsculat au fost ţăranii [63], mai ales cei săraci, dar şi unii mai înstăriţi. Lor li s-au alăturat burghezia mică, meseriaşii, micii negustori ca şi sărăcimea oraşelor. Pe alocuri şi mai ales în perioada de pregătire şi la auzul primelor victorii s-au alăturat răscoalei elemente ale burgheziei mici, ba chiar şi ale celei mari. Este adevărat că la primele insuccese şi mai ales în momentele hotărîtoare, aceasta din urmă, ca şi înaltul cler [64] au trădat, au capitulat şi au silit şi pe alţii să capituleze. Privind situaţia în totalitatea ei se poate spune că răscoala a urmărit scopurile unei revoluţii burghezo-democratice formînd cea de-a doua etapă a revoluţiei naţionale bulgare. Dacă prima etapă — lupta pentru o cultură şi o autodeterminare naţională, la care a luat parte întregul popor a fost condusă de burghezie, cea de a doua etapă a început cu organizarea mişcării naţional-revoluţionare de către Rakovski şi a atins punctul culminant cu răscoala din aprilie. Desfăşurarea ei a fost întîrziată de sistemul feudal otoman. El a influenţat şi ideologia şi atitudinea burgheziei bulgare, care a rămas pînă în ajunul eliberării ţării nu prea puternică din punct de vedere economic, limitată din punct de vedere politic şi gata de compromis cu puterea otomană. Am arătat la începutul acestui articol de ce ea a fost împotriva unei răscoale, fapt care a determinat-o să nu ajute cu fondurile ei pregătirea unei asemenea mişcări. Or fără banii, legăturile şi posibilităţile burgheziei nu s-au putut procura armele necesare şi nici nu s-a reuşit a se face o adevărată pregătire a răscoalei. Acestea sînt de altfel şi cele două principale cauze care au dus la înfrîngerea ei. În faţa celor care luptau înarmaţi mai ales cu puşti cu cremene şi cu tunuri de cireş s-au aflat trupele turceşti, de zeci de ori mai numeroase, bine instruite şi echipate cu armament modern. Răsculaţii au înlocuit lipsa acestui armament cu patriotismul lor, cu eroismul celor de la Peruştiţa, Panaghiurişte ş.a. şi în aceasta constă latura cea mai luminoasă a răscoalei [65].

Deşi înfrîntă, răscoala din aprilie a avut o mare importanţă nu numai prin faptul că a zdruncinat bazele sistemului feudal otoman din Bulgaria, ci şi pentru că a pregătit calea eliberării ei şi a pus această problemă în faţa Europei. Chiar dacă a durat numai o lună (20 aprilie — 20 mai), represiunile s-au prelungit aproape toată vara anului 1876. Ele au fost mai crunte decît oricînd şi au fost ordonate de Poartă, care a răsplătit pe cei mai sîngeroşi călăi şi a pedepsit pe cei care au dat dovadă de o oarecare omenie. Această sălbatică represiune şi ecoul răscoalei în întreaga Europă a silit guvernul otoman şi pe susţinătorii lui să admită cercetările unei comisii de anchetă. Ea a fost formată de doi funcţionari ai ambasadei engleze dintre care unul (Baring) o şi conducea, de consulul american E. Schuyler căruia i s-au alăturat ziaristul Mac Gahan şi consulul Rusiei la Plovdiv, contele Ţeretelev. În special Schuyler şi Mac Gahan, fiind conduşi de bulgarul P. Dimitrov, au reuşit să vadă totul. Baring primise

[63] Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 176.

[64] Vezi circulara mitropolitului de Plovdiv din 24 aprilie 1876, care califică răscoala drept opera unor nebuni şi îndeamnă populaţia să rămînă credincioasă sultanului. *Ap. văst.*, *Documenti*, I. p. 265—266. Pentru cazuri similare în alte eparhii, *Ibidem*, p. 289—290, 315—318.

[65] D. Kosev, *Aprilskoto văstanie — vrăhna tocika na naţionalnata revoliuţiia*, în *Sbornik A.V.*, p. 14—17.

ordin să acopere pe cît posibil realitatea, ambasadorul englez de la Constantinopol Henri Elliot declarînd textual : „Pentru Anglia nu contează dacă numărul bulgarilor uciși este de 10 000 sau de 20 000, importanță are doar apărarea intereselor engleze prin menținerea integrității Turciei" [66]. După calculele comisiei Baring, ca și după altele, pînă în septembrie 1876 au fost uciși circa 30 000 de bărbați, femei și copii, 10 000 de inși au fost arestați și trimiși în surghiun, 80 de sate au fost total arse, altele 200 jefuite luîndu-se din ele peste 300 000 de capete de vite [67]. Pe baza acestor date W. Gladstone a scris două broșuri, una din ele fiind intitulată „Bulgarian Horrors and the Question of the East" (London 1876) care a fost tradusă în același an și în franțuzește și publicată la Paris [68].

Așa cum am afirmat mai sus ecoul răscoalei din aprilie a fost uriaș și aceasta în primul rînd în Rusia [69]. Se poate spune că niciodată opinia publică rusească nu s-a ridicat mai masiv în apărarea cauzei drepte a poporului bulgar, toate ziarele, de la cele mai conservatoare ca „Moskovskie vedomosti" sau „Grajdanin" la cele panslaviste ca „Ruskii mir" și pînă la cele mai progresiste publicînd corespondențe și articole. Menționăm pe cele din „Vestnik Evropî", „Novoe vremia" ș.a. Democrații revoluționari și întreaga intelectualitate rusă în frunte cu scriitorii Lew Tolstoi, F. Dostoievski, Ivan Turgheniev, chimistul D. Mendeleev, pictorii Veresciaghin și Makovski și mulți alții și-au ridicat glasul lor de protest. Celebră a rămas poezia lui Turgheniev „Croket la Windsor", puternic act de acuzare împotriva guvernului englez și a reginei Victoria. S-au colectat de asemenea ajutoare în bani pentru victimele răscoalei [70].

În Anglia, sub influența lui Marx și Engels au avut loc numeroase mitinguri în principalele orașe ca Londra, Manchester, Glasgow ș.a. la unele din ele luînd parte personalități de seamă ca Darwin sau Eleonor Marx. S-au constituit comitete muncitorești și studențești pentru ajutorarea victimelor, iar lady Strandford a vizitat locul masacrelor de la Batak. Apărarea cauzei bulgare au luat-o nu numai ziarele conservatoare ca „Daily Telegraph", „Globe" ș.a. dar mai ales cele liberale „Spectator", „Daily News", „Times" ș.a. ca și periodicele din provincie („Edinburgh daily Review", „Birmingham Daily post" ș.a.) [71].

Ca și în Anglia, guvernul francez a păstrat la început o strictă neutralitate față de evenimentele din 1876. Totuși sub presiunea opiniei publice și după asasinarea celor doi consuli de la Salonic, ca și după uciderea a doi negustori francezi la Peruștița, o serie de ziare au luat apărarea poporului bulgar. Oameni politici și publiciști ca Emil Girardin prin ziarul său „La France" și Auguste Vacquerie, fondatorul ziarului „Le Rapel" ca și alte ziare ca „Le Figaro" au informat obiectiv publicul, pe cînd ziarele reacționare, fie că erau ale monarhiștilor („Journal des Debats", „La

---

[66] Idem, *Lecții po nova bălgarska istoriia*, Sofia, 1951, p. 253.

[67] Hr. Gandev, *op. cit.*, p. 169 ; *Ap. văst.*, *Documenti*, I, p. 463—464, 509, 521, 533.

[68] Dr. Nikola Mihov, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe s.*, II, Sofia, 1924, p. 319.

[69] G. D. Todorov, *Soțialno-politiceskaia obuslovenost na Aprilskoto văstanie. Otzvuk na Aprilskoto văstanie v Rusia*, în *Sbornik A. V.* p. 117—30.

[70] Kirila Văzvăzova-Karateodorova, *Bălgarskiiat i ciujdia peceat ot 1876 godina i Aprilskoto văstanie*, în *Sbornik V. A.*, p. 191—192.

[71] *Ibidem*, p. 194—195. Pentru ceea ce au scris ziarele românești în legătură cu ecourile răscoalei în Anglia, vezi P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 156—160.

Presse" ş.a.) sau ale republicanilor moderaţi, căutau să scuze Turcia. Ziarul de dreapta „Le Soir" susţinea chiar că este vorba de exagerări ce întreceau orice măsură. La 8 iunie Emil Girardin scria în ziarul său că „trebuie să se termine odată cu integritatea Imperiului otoman". Victor Hugo însuşi a luat apărarea răsculaţilor printr-o remarcabilă cuvîntare în parlamentul francez [72].

Şi în Belgia peste 25 de periodice şi mai ales „Le Nord", „L'independance belge", din care se reproduceau texte şi în ziarele noastre, dar şi altele ca „La Belgique", „Gazette de Liège" şi multe altele au publicat în lunile mai şi iunie 1876 aproape 100 de corespondenţe şi telegrame despre evenimentele din Bulgaria [73].

Foarte puternic a fost ecoul răscoalei în Italia. Mitinguri de protest au avut loc în marile oraşe italiene : Roma, Milano, Florenţa, Bologna, Torino ş.a. În ultimul oraş în prezidiul de onoare a fost şi Garibaldi. Mai tîrziu declaraţiile lui au fost reproduse şi de unele ziare străine ca „Daily News". Comitetul central revoluţionar din Bucureşti i-a adresat o scrisoare de mulţumire la care Garibaldi a răspuns la 10 octombrie [74]. Numeroase ziare ca „Il Cittadino", „Il Diritto", „Gazzetta d'Italia" ş.a., dar mai ales ziarul muncitoresc „La Libertà", din Neapole, au redat pe larg evenimentele din Bulgaria.

În Germania numeroase ziare au scris pe larg despre răscoală. Din „Kölnische Zeitung", care a trimis în Bulgaria un corespondent special în persoana Dr. Schneider, aflăm de ceata lui Hariton, venit de la Brăila, şi de trecerea cetei lui Botev. Cele mai multe ziare au scris însă despre represiunile din Bulgaria. Aşa au fost „National Zeitung", „Europa", „Frankfurter Zeitung", „Allgemeine Zeitung", „Neue Social-Democrat" ş. a. [75].

Desigur puternic a fost ecoul în ziarele ţărilor şi popoarelor slave. Ziarele sîrbeşti — oficiosul „Srpske novine" ca şi „Zastava" din Novisad au scris mult despre ceata lui Botev. Toate celelalte ziare sîrbeşti („Istok", „Granicear" ş.a.) au deschis rubrici speciale cu titluri ca „Din Bulgaria", „Răscoala din Bulgaria" [76], „Glasuri din Bulgaria", sub care publicau desfăşurarea evenimentelor informîndu-se şi din presa germană. Cehii, care se găseau sub stăpînirea Austro-Ungariei, au privit cu deosebită simpatie cauza bulgară. În primul rînd unii cehi stabiliţi în Bulgaria au devenit corespondenţi, dînd informaţii de primă mînă unor ziare şi reviste ca : „Narodni listy", „Slovanske listy", „Pražsky denik" ş.a.

Un mare rol l-au jucat aici articolele tînărului învăţat Constantin Jireček, care a publicat numeroase articole în ziare ca „Politik" marea şi influenta gazetă din Praga, „Obzor", „Svétozor" ş.a. Poeţi şi scriitori cehi, sloveni ş.a. ca : Ian Neruda, Anton Aşkerţ, Elişka Krasnogorska ş.a. şi-au ridicat glasul în apărarea poporului bulgar.

---

[72] Simeon Damianov, *Otnoşenieto na frenskata diplomaţiia i obştestvenost căm Aprilskoto văstanie prez 1876 g.*, în „Istoriceski Pregled", XXII, Sofia, 1966, fasc. 2, p. 36—64. Vezi mai ales p. 50 şi urm.

[73] Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 196.

[74] Amănunte şi textul scrisorii lui Garibaldi la Iono Mitev, *Otrajenieto na Aprilskoto văstanie v. Italia*, în *Sbornik A. V.*, p. 161—180.

[75] Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 196, 197.

[76] Krumka Şarova, *Aprilskoto văstanie v borbata za osvobojdenie na drughite iujnoslaveanski narodi*, în *Sbornic A.V.* p. 131—150.

Alte ecouri le găsim în Grecia în ziare ca „Palighenesia”, „Neologos Atinon” ş.a. Ultimul dădea amănunte asupra răscoalei şi considera că politica Greciei faţă de bulgari trebuia revizuită. Alte ziare ca „Stoa” exagera afirmînd la 20 iulie 1876, cînd răscoala era de mult înăbuşită, că 40 000 de bulgari s-ar fi retras în munţi aşteptînd primele victorii ale sîrbilor [77].

Deşi Austro-Ungaria era interesată şi ea în parte în menţinerea Imperiului otoman şi clasa dominantă a privit cu adversitate răscoala bulgarilor, ziarele austriece şi maghiare au publicat date despre ea, menţinîndu-se însă pe poziţii pur informative şi căutînd să minimalizeze şi să subaprecieze evenimentele, considerînd totul ca o răzmeriţă obişnuită. Uneori cele maghiare au luat chiar deschis partea Turciei. Fiind însă bine informate şi dînd numeroase amănunte, ziarele din Austro-Ungaria ca : „Die Presse”, „Wiener Tagblatt”, „Fremdenblatt”, „Neue Freie Presse” ş.a. au servit drept izvor de informaţii pentru presa din alte ţări. Discutînd pe larg cazul vasului Radetzki, ele au furnizat, fără voia lor, material pentru presa occidentală şi au popularizat evenimentele din Bulgaria [78].

Este interesant de semnalat că presa românească [79] de pretutindeni a sesizat din vreme situaţia încordată din Balcani şi mai ales iminenta izbucnire a unei răscoale în Bulgaria. Astfel în ziare ca „Stindardul” din 14 aprilie 1876, deci înainte de declanşarea răscoalei se scria că poporul bulgar, care se află în aceeaşi situaţie cu bosniacii şi herţegovinenii este în frămîntare şi că în Bulgaria „există elementele unei insurecţiuni mai favorabilă încă decît aceea care a izbucnit în anul trecut” (adică la Stara Zagora — C.V.). Ziarul încheia afirmînd că în cazul în care situaţia ar rămîne aceeaşi, Bulgaria „nu ar întîrzia de a fi în foc”. La fel „Albina” din 16 aprilie publica o telegramă din Rusciuk potrivit căreia situaţia din Orient devenea tot mai încordată afirmîndu-se printre altele „Bulgaria este peste tot subminată de comitete revoluţionare şi izbucnirea răscoalei va să urmeze cît ce Serbia va păşi în acţiune”.

Cele dintîi ziare româneşti care au anunţat izbucnirea răscoalei au fost „Românul” şi „Telegraful din Bucureşti” ca şi „Telegraful român” din Sibiu, toate purtînd data de 29 aprilie (stil vechi). „Ştiri particulare şi directe ale noastre ne spun că Bulgaria s-a răsculat... insurgenţii sînt numeroşi, bine înarmaţi, bine comandaţi şi ocupă un punct strategic important” — scria „Românul” după cum „Telegraful” vorbea despre tulburările şi ciocnirile de la Tatar Pazargik. A doua zi, la 30 aprilie, şi alte numeroase ziare anunţau declanşarea răscoalei („Timpul”, „Stindardul”, „Alegătorul Liber” ş.a.). Bineînţeles ştirile erau luate din gazetele străine

---

[77] N. Todorov, *Aprilskoto văstanie i grăjcata obştestvenost*, în *Sbornik A. V.* p. 151—158.

[78] Văzvăzova Karateodorova, *op. cit.*, p. 195.

[79] Despre ecoul răscoalei din aprilie în România, în afară de lucrarea citată mai sus a acad. Petru Constantinescu-Iaşi, au scris în limba bulgară K. Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 198, care citează şi un articol al lui V. Hristu publicat într-o foaie jubiliară la Sofia la 24 aprilie 1966. Vezi de asemenea E. Bantea şi C. Căzănişteanu, *Otrajenieto na Aprilskoto văstanie 1876 g. v Rumăniia*, în „Voennoistoriceski sbornik”, XLII, Sofia, 1973, fasc. III, p. 36—54.

— engleze, austro-ungare, cehe ş.a. Din acest moment şi pînă în toamnă, întreaga presă românească va ţine la curent publicul cu cele mai variate ştiri despre desfăşurarea răscoalei. Mai mult, unele ziare nu s-au mulţumit încă de la început cu ceea ce se putea culege din presa străină, ci au căutat pe parcurs şi alte mijloace, mai directe şi mai autorizate. Unele din ele ca „Românul", „Telegraful", „Stindardul", „Constituţionalul" ş.a. afirmau că au trimis la faţa locului corespondenţi speciali şi aceasta a fost aproape totdeauna adevărat. Destule au fost şi ziarele care îşi culegeau informaţiile de la bulgarii care se refugiau la noi — şi aceştia nu erau puţini şi nici neinformaţi — după cum altele le obţineau de la fruntaşii emigraţiei bulgare. Mai mult, spre finele perioadei, „Telegraful" a publicat o serie de corespondenţe speciale ca din partea unor trimişi ai săi, dar în realitate măcar unele din ele au fost scrise de către Kiriak Ţankov la Bucureşti, fost membru al Comitetului central revoluţionar bulgar de la Bucureşti şi apoi al Comunităţii bulgare de binefacere.

Materialele publicate aveau un conţinut complex. Pornind de la simple ştiri, ziarele au insistat, aşa cum era şi firesc asupra extinderii răscoalei, „Albina" din 8 mai scria de pildă că „întreaga regiune de la Filipopol la Tatar Pazargik, toate ridicăturile cu munţii Rodopi şi Balcani în centru" erau în mîinile răsculaţilor [79a], şi asupra ciocnirilor cu trupele turceşti. Astfel în multe ziare româneşti găsim menţiuni sau descrieri succinte, iar altele foarte întinse despre luptele de la Panaghiurişte şi Peruştiţa („Telegraful" din 20 şi 21 mai), de la Batak („Românul" din 6 august), de la mînăstirea Dreanovo („Albina" din 16 mai). Gazetele româneşti au arătat apoi cauzele răscoalei, au făcut aprecieri elogioase asupra eroismului celor ce luptau pentru eliberarea lor subliniind în acest fel scopul urmărit. În acest sens unele ziare ca „Telegraful" din 12 mai afirma că răsculaţii voiau autonomia Bulgariei, după cum mai tîrziu „Telegraful român" scria clar la 1 iulie că scopul răscoalei a fost obţinerea „independenţei Bulgariei". Toate ziarele au protestat împotriva atrocităţilor comise de trupele de cerchezi şi başibuzuci cu prilejul înăbuşirii răscoalei şi mult după aceea [80]. În sfîrşit multe ziare au dezvăluit cauzele mai adînci ale răscoalelor din Balcani prezentînd în culori reale regimul otoman şi condamnînd pe susţinătorii săi apuseni. Desigur, la început s-a dat cea mai mare atenţie desfăşurării răscoalei, luptelor propriu zise şi numai în lipsa acestor date se făceau celelalte comentarii menţionate. Parcurgînd astăzi aceste ziare observăm uşor tendinţa lor generală care nu s-a redus la simpla informare a cititorului. Cauza pentru care lupta poporul bulgar nu era numai a lui şi nici numai a noastră, ci a tuturor popoarelor care se aflau sub stăpînire străină. De aceea ea a fost susţinută cu căldură şi în mod permanent. Foarte curînd multe ziare şi-au format rubrici speciale „Tulburările din Bulgaria" în „Românul", „Insurecţia bulgară" sau „Cruzimile din Bulgaria" în „Telegraful", „Răscoala din Bulgaria" în „Albina" ş.a.

Apărarea cea mai caldă a răscoalei au luat-o ziarele liberale în frunte cu „Românul" şi „Telegraful", ca şi ziarele şi revistele românilor din Transilvania („Albina", „Gazeta Transilvaniei", „Transilvania" ş.a.), ziarele mai mult sau mai puţin independente şi în sfîrşit cele conservatoare

[79a] P. Constantinescu Iaşi, *op. cit.*, p. 142—144.

[80] „Românul" din 29 mai 1876, „Telegraful" din 30 mai 1876.

„Timpul", „Pressa" ş.a.), care au avut un ton mai moderat. Printre ziarele româneşti în afară de cele menţionate mai sus au apărut materiale referitoare la răscoala din aprilie în „Trompeta Carpaţilor", „Le journal de Bucarest", „Imparţialul", „Fanalul lui Diogen", ca şi gazetele provinciale : „Curierul" şi „Apărătorul legii" din Iaşi, „Curierul de Galaţi" şi „Vocea Covurluiului" din Galaţi, „Semănătorul" şi „Provincialul" din Bîrlad, „Corespondenţa provincială" din Piatra Neamţ, „Vocea Prahovei" din Ploieşti, „Mititelu" din Craiova, „Prezentul" din Călăraşi ş.a.

La 26 iunie, cînd răscoala era de mult înăbuşită, ziarul „Timpul" publica un „Apel din partea luptătorilor bulgari din Balcani" datat „În Balcani luna iunie 1876" şi semnat de Hristo Botev (care era de mult mort la aceea dată) St. Stambolov şi alţi membri ai Comitetului de la Giurgiu, apel redactat în România probabil de Kiriak Ţankov, cerînd tuturor popoarelor : „Ridicaţi vocea şi braţul vostru în apărarea intereselor celor mai sacre ale umanităţii" [81].

Gazetele româneşti au înţeles că amplificarea succeselor răscoalei, a duratei şi menţinerii ei în atenţia opiniei publice şi diplomaţiei europene şi mai ales apusene constituia un mare serviciu adus poporului bulgar. Aşa se explică unele exagerări, ca cea de mai sus şi ca altele care apar în numeroase ziare referitor la extinderea răscoalei, la numărul insurgenţilor, la înarmarea lor etc. Astfel „Albina" din 8 mai exagera scriind la acea dată că numărul insurgenţilor „trece deja peste 10 000, bine înarmaţi şi cu toate cele de lipsă prevăzuţi". Acelaşi ziar scria de prima ciocnire a bulgarilor „la 8 mai cu Hafăz paşa carele comanda un corp de 2 600 turci şi fu mai de tot nimicit"... „la 10 şi 11 mai repurtară alte două victorii asupra aceluiaşi", că „răsculaţii bulgari au nu numai destule arme şi muniţiuni şi bani"... „că toţi călugării sînt înarmaţi nu numai cu crucea ci şi cu puşca şi hangeru" sau că armata otomană de 15 000 de oameni pe care o aveau atunci în Bulgaria „nici pe departe nu ajunge pentru a înfrînge răscoala". La rîndul său „Telegraful român" din 16 mai afirma că răsculaţii dispuneau de „o mulţime de arme de sistem nou, puşti care dau 25 împuşcături pe minut", deşi se ştie că tocmai ce a lipsit insurgenţilor au fost armele moderne. De asemenea, deşi răscoala era de mult înfrîntă ziarele continuau să vorbească de diferite lupte. În schimb ele nu au exagerat deloc atunci cînd au descris atrocităţile săvîrşite cu prilejul reprimării şi după aceea [82]. În acest sens ziarele noastre au reprodus ştiri din presa progresistă apuseană. Afirmaţiile, discursurile, scrisorile etc., ale unor mari personalităţi europene ca V. Hugo („Constituţionalul" din 22 aug.), Gladstone („Trompeta Carpaţilor", „Curierul" ş.a.) interpelările din Camera Comunelor („Românul" din 2,4 şi 6 iulie) pasaje din publicaţiile comisiei de anchetă Baring au apărut în mare măsură şi în ziarele noastre. Altele au publicat expuneri generale asupra mişcării de eliberare din Bulgaria („Telegraful român" din 20 mai, şi „Constituţionalul" din 19 august). Semnificativă este grija ziarului „Telegraful român" (16 mai) ca şi a altora de a ascunde două adevăruri şi anume faptul că răscoala a fost iniţiată în România şi că de la noi proveneau şi armele moderne — fapte ce ar fi compromis

[81] P. Constantinescu Iaşi, *op. cit.*, p. 164.

[82] Pentru cele petrecute la Batak şi Peruştiţa, vezi largi extrase din ziarele „Românul" şi „Telegraful" la P. Constantinescu Iaşi, *op. cit.*, p. 149—152.

neutralitatea României. Ziarul citat afirma că acest rol ar fi revenit Rusiei şi că armele ar fi fost „sîrbeşti şi ruseşti". În sfîrşit cele din Transilvania au făcut deseori paralele cu revoluţia românilor de la 1848 şi nu s-au sfiit, în ciuda cenzurii, să condamne atitudinea binevoitoare a guvernanţilor maghiari faţă de Imperiul otoman.

Foarte multe ziare au arătat adevărata cauză a răscoalei şi au criticat aspru politica de menţinere a integrităţii Imperiului otoman. Din numeroasele exemple reproducem unul singur din ziarul „Albina" (1 august). Arătînd atrocităţile comise şi susţinînd că ele formează pentru sultan nu ceva extraordinar, ci un sistem politic, ziarul se întreba cum de se mai puteau petrece asemenea lucruri în Europa şi dădea singur răspunsul : „Domnii amici ai barbarilor turci ne spun că susţinerea Turciei este o necesitate europeană ; deci oricine este împotriva dominaţiei turceşti este duşmanul acelui mare interes, al echilibrului european, şi Europa trebuie să admită Turciei a-şi apăra existenţa şi dominaţia acolo unde se cere şi prin cruzimi !

Aţi auzit vorbă de diavol şi logică de Satană? !

Şi ce aţi crede, stimabili cititori, în ce se cuprinde acea necesitate europeană, acel echilibru al puterilor pentru care neapărat cu orice preţ trebuie să susţinem Turcia în Europa în cîrca popoarelor? În nimic altceva decît ca nu cumva prin trîntirea turcului să se înceapă procesul de trîntire în contra „turcilor", adică a jefuitorilor şi impilatorilor popoarelor de jur împrejur ! Va să zică, pentru ca domnii despoţi şi tirani din lume să-şi poată mînca în pace, cu ticneală jaful, pentru ca popoarele creştine din Orient să rămînă turme de vite date turcului pentru junghiere ! Iată la aceasta a ajuns cultura umanistică în bătrîna noastră Europă".

Nu mai insistăm asupra celor cinci ziare bulgare ce apăreau în România. Dintre ele „Nova Bălgaria" redactat de Hr. Botev, şi „Bălgarski glas" au apărut pe vremea răscoalei şi au exprimat chiar ideile emigraţiei revoluţionare care a pregătit-o. În special articolele lui Botev constituie tot ce poate fi mai valoros din publicistica poetului. Ziarele bulgare care au apărut în România au fost poate cele mai bine informate [83].

Dar atitudinea României faţă de răscoală nu s-a redus doar la cele scrise în presă. În primul rînd s-a dat adăpost numeroşilor refugiaţi [84]. Ziarul „Telegraful" aprecia la 11 august cifra de circa 20 000 de familii care-şi găsiseră adăpost la noi. Arătînd ajutorul oferit de stat şi de comunităţile bulgare din ţară se cita cazul lui D. Anghel, mare proprietar din Iaşi, care oferea cîte 40 de prăjini de pămînt, o vacă cu viţel sau patru galbeni, pentru un număr de 300 de familii. Dr. Davila, în colaborare cu unele ziare a distribuit în ţară liste de subscripţii [85].

Cunoscută este apoi atitudinea oficială a guvernului român, precizată în circulara [86] trimisă la 20 iulie 1876 de către Mihail Kogălniceanu,

---

[83] Amănunte la Văzvăzova-Karateodorova, *op. cit.*, p. 187—189.

[84] *D.I.R., Războiul Independenţei*, I, partea a II-a, p. 305. Printre refugiaţi sînt nu numai bulgari, ci şi români. Ei trec în judeţele Ialomiţa, Romanaţi ş.a. Aceşti refugiaţi nu au fost extrădaţi. Pentru refuzarea extrădării celor ceruţi de turci vezi Arh. St. Buc., fond M.A.I. Divizia administraţiei centrale, Dos. 72/1876 f. 184, 216—217. Pentru refugieri vezi şi dosarele 73 — 75.

[85] Arh. St. Buc., microfilme Bulgaria, rola 9/717, 716, 714 ş.a.

[86] *D.I.R., Războiul Independenţei*, I, partea a II-a, p. 294. Vezi şi comentariile la P. Constantinescu-Iaşi, *op. cit.*, p. 161 şi urm., Vasile Maciu, *Condiţiile interne ale proclamării Independenţei României*, p. 42—43.

ministrul de Externe al ţării, agenţilor diplomatici acreditaţi pe lîngă marile puteri, în favoarea cauzei drepte a poporului bulgar, document reprodus de ziarele româneşti.

Se poate spune în concluzie că România a sprijinit puternic şi multilateral răscoala din aprilie din Bulgaria — preludiul războiului care a dus la eliberarea ultimei şi la independenţa celei dintîi. Bulgarii au fost siguri de acest ajutor şi de aceea în „Apelul luptătorilor din Balcani", citat mai sus, se spune clar despre români : „De voi ne-au legat totdeauna simpatiile cele mai vii şi niciodată aceste simpatii nu au fost tulburate prin neînţelegere. De la voi, ca de la nişte vecini buni aşteptăm un ajutor eficace şi frăţesc" [87]. Într-adevăr răscoala din aprilie reprezintă pe drept cuvînt una din paginile cele mai elocvente ale colaborării şi prieteniei românobulgare.

L'INSURRECTION ANTIOTTOMANE DES BULGARES (AVRIL 1876)

RÉSUMÉ

Dans la première partie de son article, l'auteur présente les causes et le déroulement de l'insurrection d'avril 1876 de Bulgarie, conséquence de l'essai échoué de Stara-Zagora de septembre 1875. Analysant l'idéologie des divers courants et organisations des émigrés bulgares en Roumanie dans la question touchant la libération de la Bulgarie, ainsi que leurs actions politiques, on insiste sur le Comité de Giurgiu qui a initié et organisé l'insurrection d'avril et on relève l'appui accordé par les autorités roumaines.

Dans la seconde partie de l'article on présente les causes de l'insuccès et l'importance de la révolte, point culminant du mouvement révolutionnaire bulgare avant la libération du pays. Précisant les forces motrices de l'insurrection ainsi que l'attitude des différentes classes et couches sociales de Bulgarie pendant la préparation et le déroulement de celle-ci on souligne qu'elle a poursuivi les buts d'une révolution bourgeoise-démocratique, représentant le deuxième étape de la révolution nationale bulgare.

Dans la partie finale de l'article on traite de l'écho suscité par l'insurrection dans les principaux pays européens, étant relevés l'attitude de la Roumanie et l'appui qu'elle a accordé à ses voisins du sud du Danube dans leur lutte de libération, la Roumanie poursuivant elle aussi la liquidation de la suzeraineté ottomane, si formelle qu'elle fût.

L'article s'appuie sur les documents bulgares, turcs et roumains publiés ces deux dernières décennies, sur des matériaux d'archive et de presse ainsi que sur les dernières études de spécialité.

---

[87] Reprodus după Timpul din 26 iunie 1876 la P. Constantinescu-Iaşi, *op. cit.*, p. 164—165.

FRĂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI RADU PAISIE

DE

ŞTEFAN ANDREESCU

Într-o notă publicată acum cîţiva ani ne-am ocupat de două personaje boiereşti, un bărbat şi o femeie, zugrăvite în naosul bisericii fostei mănăstiri Stăneşti, din apropiere de Drăgăşani (jud. Vîlcea)[1]. Cu ace prilej am căutat să completăm descifrarea inscripţiei care însoţeşte portretele. Ceea ce lipsea era numele boierului, pe care şi alţi cercetători ai monumentului încercaseră a-l citi, fără succes, înaintea noastră [2]. Am reuşit să stabilim că este vorba de *Tudor* fost logofăt şi de — lucrul acesta era cunoscut din lecturile anterioare, împreună, dealtfel, şi cu funcţia ce deţinuse bărbatul — jupaniţa lui, Dimitra. Ulterior am aflat de o lectură veche de un secol a inscripţiei tabloului din naosul de la Stăneşti, datorată lui Al. I. Odobescu, în care figura numele „Tudor” [3]. Ea a fost „uitată” sau mai bine zis a rămas neutilizată de toţi cei ce mai tîrziu au studiat frescele de la Stăneşti. Ne-am numărat şi noi printre aceştia.

Oricum, dincolo de confirmarea — inversă în timp ! — concluziei noastre, însemnările despre Stăneşti ale lui Al. I. Odobescu nu mai aduc nimic nou în problema portretelor amintite. În schimb însă, în ce ne priveşte, în aceeaşi notă din 1968 am izbutit, în plus faţă de Odobescu, să identificăm cele două personaje. Boierul este Tudor din Drăgoieşti, mare logofăt al Ţării Româneşti, stăpîn al unui întins domeniu, cu o carieră foarte bine cunoscută pentru perioada 1523—1536, cînd este prezent aproape continuu în sfatul domnesc [4]. Uneori, în ultimii ani ai acestui

[1] Ştefan Andreescu, *Identificarea portretelor din naosul bisericii de la Stăneşti* (*Vîlcea*), în „Mitropolia Olteniei”, an. XX (1968), nr. 1—2, p. 77—80 (cu 4 ilustraţii în afară de text). Anterior, în revista „Amfiteatru”, an. II, nr. 20, august 1967, p. 331, sub titlul *Portrete laice necunoscute din veacul al XVI-lea*, am publicat un rezumat al concluziilor analizei efectuate asupra portretelor de la Stăneşti.

[2] Bibliografia completă a aşezămîntului de la Stăneşti, la N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România*, I— *Ţara Românească*, vol. II, edit. de Mitropolia Olteniei, 1970, p. 594—595.

[3] Al. I. Odobescu, *Monastirile închinate din districtele Argeşul şi Vîlcea*, III, *Stănescii*, în „Columna lui Traian”, an. IV (1873), nr. 11, p. 207.

[4] Pentru biografia lui Tudor din Drăgoieşti, vezi Ion-Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni* : *Boerii Drăgoieşti*, Craiova, 1944 (extras din „Revista de istorie bisericească”, 1943, nr. 3), p. 6—13 ; mai nou, Ştefan Andreescu, *Observaţii asupra pomelnicului mănăstirii Argeşului*, în „Glasul Bisericii”, an. XXVI (1967), nr. 7—8, p. 819—820 şi Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova* (*sec. XIV—XVII*), Edit. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 98—99.

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 29, nr. 3 p. 395—412, 1976

răstimp, el primeşte în hrisoave epitetul „cel Bătrîn", ceea ce ne arată că avem de-a face cu un om în vîrstă, cu mare experienţă politică [5]. Numai aşa se explică de fapt cum s-a menţinut în sfatul domnesc, cu sau fără dregătorie, atîta vreme, sub nu mai puţin de şapte domni (Vladislav III, Radu Bădica, Radu de la Afumaţi, Moise, Vlad Inecatul, Vlad Vintilă de la Slatina şi Radu Paisie). A fost deci un reprezentant de frunte al marii boierimi din Ţara Românească în prima jumătate a veacului XVI.

În sfîrşit, cu acelaşi prilej am oferit şi un început de interpretare a semnificaţiei pictării portretelor lui Tudor din Drăgoieşti şi soţiei sale pe pereţii ctitoriei de la Stăneşti. Într-adevăr, ceea ce ne-a atras atenţia a fost dispoziţia lor specială, pe zidul vestic al naosului, care poate fi considerată drept privilegiată în raport cu celelalte portrete laice din biserică, ale înseşi familiei ctitorilor (pentru care nu s-a găsit loc decît în colţul nord-vestic al pronaosului). O asemenea aşezare nu putea fi dictată meşterului zugrav decît, cu un motiv temeinic, chiar de către ctitori, Giura logofătul şi soţia lui, Vilaia. Pe de altă parte, data isprăvirii lucrărilor de pictare a bisericii este 28 octombrie 1536, iar cea a celui din urmă act cunoscut care-l atestă pe Tudor din Drăgoieşti în viaţă este din 4 ianuarie 1536 [6]. Documente posterioare anului 1536 şi cronica Ţării Româneşti arată că voievodul Radu Paisie (1535—1545) a poruncit să fie ucişi doi mari boieri, Tudor logofătul şi Toma banul, fără a indica însă şi momentul execuţiei. Ori, prin faptul că Toma banul din Pietroşani [7] dispare şi el din acte la începutul lui 1536, este vădit că moartea celor doi s-a întîmplat concomitent, în prima jumătate a acestui an. Portretele de la Stăneşti au fost aşadar zugrăvite după pieirea lui Tudor din Drăgoieşti sub securea călăului, sub impresia pe care evenimentul a produs-o asupra boierului Giura şi jupaniţei Vilaia. Realizarea lor a avut neîndoielnic înainte de toate sensul unui protest tăcut faţă de gestul domnului.

Consemnarea imediată în această formă neobişnuită a unui fapt de natură evident politică are caracterul de unicat în istoria artei medievale din ţările române. Nicăieri altundeva nu mai întîlnim ceva similar. Reamintim totodată că inscripţia tabloului de la Stăneşti, „Dumnezeule, miluieşte pe robul tău Tudor fost logofăt şi jupaniţa lui Dimitra", nu lasă să se întrevadă în nici un fel motivul pictării lui. Mai mult, în pisania bisericii se pomeneşte, după formula curentă, numele domnului, adică tocmai al celui vinovat de moartea boierului, lăcaşul fiind zugrăvit „în zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului" voievod Radu Paisie ... Numai poziţia excepţională a portretelor dă de bănuit, arătînd că este vorba de un gînd, de un mesaj. Ne găsim astfel în prezenţa unui model de mentalitate medievală care merită a fi examinat în profunzime.

---

[5] Vezi, de pildă, hrisovul din 3 aprilie 1534 (*Documenta Romaniae Historica*, *B. Ţara Românească*, vol. III (1526—1535), Bucureşti, 1975, nr. 176, p. 288 şi 289. Mai departe colecţia va fi citată prescurtat: *D.R.H.*, *B.*).

[6] Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tg. Jiu, 1904, p. 290 (data pisaniei); *Documente privind istoria României*, *B*, *Ţara Românească*, vol. II (1526—1550), Bucureşti, 1951, nr. 191, p. 198 (mai departe se va cita: *D.I.R.*, *B.*).

[7] Pentru biografia lui Toma din Pietroşani, vezi Ştefan Andreescu, *Observaţii* ..., p. 818—819; N. Stoicescu, *Dicţionar* ..., p. 97—98. Ultimul hrisov care-i menţionează numele printre membrii sfatului domnesc este tot cel din 4 ianuarie 1536 (vezi nota precedentă). Asupra identităţii momentului morţii celor doi boieri a atras mai întîi atenţia Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 10—11.

Singura cale spre a duce mai departe deslușirea semnificației tabloului de la Stănești constă, după părerea noastră, în determinarea cauzei ce a pricinuit executarea marelui logofăt Tudor din Drăgoiești. În acest scop vom transcrie mai întîi un fragment din lucrarea lui Nicolaus Olahus intitulată *Hungaria*, redactată chiar în 1536 : „Petru de la Argeș, unchiul meu . . ., mi-a scris zilele acestea din Ungaria că a fost pus domn în Transalpina, de către Mahumet, pașă al sultanului turc. Cînd era pe tron, după cîtva timp, a fost trimis cu armată de către turci, un alt domn din familia adversă ca să ia tronul, după ce-l va fi alungat pe el. Dar el, aflîndu-se între cele două armate, l-a provocat la duel pe adversarul său, l-a rănit și l-a dat jos de pe cal, însă, cînd voia să-l omoare, baronii (*barones*) munteni . . ., recurgînd la perfidie, au eliberat pe cel învins, l-au prins pe el însuși, i-au tăiat nasul și l-au izgonit. Totuși el speră în îndurarea lui Dumnezeu, că, alungînd pe uzurpator, va spăla rușinea cu armele și va pune iar mîna pe tron prin vitejia lui" [8]. Petru de la Argeș este Radu Paisie voievod, fiu al lui Radu cel Mare (1495—1508), care în perioada ce a precedat suirea sa în scaunul domnesc al Țării Românești a fost egumen al mănăstirii Argeșului, numele călugăresc „Paisie" înlocuind desigur pe cel mirean „Petru". În această calitate de egumen al Argeșului el este înregistrat într-un hrisov al lui Vlad Vintilă voievod din 10 aprilie 1535 [9]. Îndată ce a devenit domn, între 10 iunie—12 iulie 1535 [10], el a adoptat însă numele „domnesc" *Radu*. Cum ne spune cronica : „Apoi boiarii au venit la sfînta mănăstire Argeșul de au luat pre egumenul Paisie și l-au rădicat domn. Și i-au schimbat numele, de i-au zis Radu vodă" [11].

Ce credit se poate acorda totuși în continuare informației lui Nicolaus Olahus ? Fiindcă, dacă într-adevăr în cursul primului an de domnie al lui Radu Paisie a avut loc o tentativă de răsturnare — precizăm din nou că Olahus și-a scris lucrarea în 1536 — , atunci execuția celor doi mari boieri, Tudor logofătul din Drăgoiești și Toma banul din Pietroșani, ar putea să fie asociată acestui eveniment. La 24 septembrie 1545 și 20 septembrie 1547, Mircea Ciobanul întărea fiilor lui Tudor logofătul — Radu mare logofăt, Pîrvu pîrcălab și Vlad comis —, stăpînirea peste ocine în Voinigești și Golești, ocine pe care familia boierilor din Drăgoiești le pierduse „în zilele lui Radul voievod", „pentru că a tăiat Radul voievod pe părintele lor, Tudor logofăt" [12]. Asemenea tăieri de boieri, urmate de confiscarea posesiunilor, se întîmplau de obicei numai în cazuri de „rea hiclenie"

---

[8] Cea mai recentă ediție critică a acestui pasaj, în antologia *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1969, p. 258. Titlul complet al lucrării lui Olahus este: *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni, Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis*, ed. A. F. Kollar, Viena, 1763 (pasajul respectiv la p. 58). Epistola lui „Petru de la Argeș", după rezumatul întocmit de Nicolaus Olahus la Bruxelles, a fost inclusă, sub anul 1536, de Gh. Șincai, în a sa *Hronica românilor*. (reprodusă recent în Gh. Șincai, *Opere*, vol. II, ed. îngrijită de Fl. Fugariu și M. Neagoe, Edit. pentru Literatură, București, 1969, p. 228).

[9] *D.R.H.*, *B*, vol. III, nr. 195, p. 325 și 327.

[10] *Ibidem*, nr. 201, p. 336—338 (ultimul hrisov cunoscut emis de Vlad Vintilă de la Slatina) și nr. 202, p. 338—339 (cel dintîi hrisov datat al noului domn Radu Paisie, care se intitulează : „. . . Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul prea bunului și marelui Radul voievod").

[11] *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Edit. Acad., București, 1960, p. 48 și 207.

[12] *D.I.R.*, *B*, veac. XVI, vol. II, nr. 340, p. 331 și nr. 386, p. 368—369.

termen sinonim cu „înaltă trădare". Coincidenţa datei execuţiei lui Tudor logofătul şi Toma banul cu data informaţiei lui Nicolaus Olahus—1536 —, oferă în mod firesc posibilitatea conjugării celor două evenimente. Putem deci presupune, cu suficient temei, că după ce a revenit în ţară din Transilvania şi şi-a recăpătat tronul, Radu Paisie a pus să fie tăiat capul principalilor vinovaţi de trădare în lupta menţionată mai sus. Probabil că în ultimă instanţă Tudor logofătul şi Toma banul au fost cei ce au decis soarta luptei, prin trecerea lor de partea pretendentului sosit de la turci şi prin prinderea lui Radu Paisie.

Există însă în textul lui Olahus un element care stîrneşte nedumerire şi care ar putea pune sub semnul întrebării veracitatea tuturor afirmaţiilor lui. Ne referim la pomenirea faptului că si Radu Paisie „a fost pus domn" în Ţara Românească de turci, şi anume „de către Mahumet, paşă al sultanului". Se conturează astfel o enigmă, ce împiedică — cel puţin aparent — explicarea atitudinii politice a celor doi mari boieri : dacă amîndoi concurenţii la scaunul domnesc al Ţării Româneşti au fost numiţi de turci, care a mai fost oare sensul trădării lui Tudor logofătul din Drăgoieşti şi Toma banul din Pietroşani ? Şi apoi, în strînsă legătură cu această problemă, cum poate fi interpretată refugierea lui Radu Paisie în Transilvania, din moment ce el ocupase tronul cu acordul puterii suzerane ? Iată două întrebări de care depinde nu numai înţelegerea mesajului tabloului de la Stăneşti, ci şi a unei întregi faze din evoluţia mentalităţii politice a marii boierimi din Ţara Românească. Pentru găsirea unui răspuns mulţumitor este necesar să ne întoarcem la împrejurările în care, în iunie 1535, Radu Paisie a fost ales domn.

Cronica ţării arată că predecesorul lui Radu Paisie, Vlad Vintilă vodă de la Slatina (1532—1535), „cînd au fost al treilea an a domniei lui, s-au dus . . . la Craiova, să vîneze cerbi preste Jiiu, şi s-au sfătuit Vintilă vodă cu oamenii lui de taină, acolo să tae alţi boiari. Iar boiarii s-au gătit ei de au tăiat pre Vintilă vodă în malul Jiiului" [13]. Ultimul hrisov cunoscut de la Vlad Vintilă a fost într-adevăr emis, în 10 iunie 1535, din Craiova [14]. Iar la 14 iunie voievodul Transilvaniei Ştefan Mailat era înştiinţat că el a fost ucis [15]. Cronicarul sas contemporan Hieronymus Ostermayer adaugă amănuntul că Vintilă vodă — „un om viteaz, care pedepseşte pe boieri " — a pierit de mîna unui „cavaler (*Ritter*), cumpărat cu bani, care l-a lovit la vînătoare cu securea". Noul domn Radu „lasă pe boieri să facă tot ce vor" *(weil er die Boyeren nach seinem Wollen hat lassen regieren)* [16]. Altfel spus, un complot boieresc a pus capăt zilelor domnului prea autoritar, egumenul Paisie fiind ales în locul lui în speranţa că va fi o creatură supusă şi ascultătoare a marilor feudali. Dacă este să ne luăm după Olahus, acţiunea boierească a beneficiat de încuviinţarea autorităţilor turceşti de la Dunăre, în persoana lui Mehmet paşa de la Nicopole, acelaşi faimos dregător otoman care a intervenit în Ţara Românească îndată după moartea lui Neagoe

---

[13] *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690)* . . ., ed. cit., p. 47 şi 207.

[14] *D.R.H.*, *B*, vol. III, nr. 201, p. 336—338.

[15] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 409.

[16] Apud N. Iorga, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. XXVI (1933), p. 31. Pentru domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina, vezi şi Constantin C. Giurescu. *Istoria românilor*, vol. II, partea 1, Bucureşti, 1937, p. 156—157.

Basarab (toamna 1521), încercînd să introducă administraţia turcească în oraşele ţării [17]. Deosebit de important este faptul că Tudor logofătul şi Toma banul apar în componenţa sfatului domnesc atît în cele din urmă hrisoave de la Vlad Vintilă, din 5 iunie (Slatina) şi 10 iunie (Craiova) 1535 [18], cît şi în primul hrisov de la Radu Paisie, din 12 iulie 1535 (Tîrgovişte) [19]. Ei au fost fără doar şi poate nu numai martori pasivi ai evenimentelor, ci participanţi direct implicaţi în complotul boieresc.

Unul din cele dintîi acte politice majore ale lui Radu Paisie a constat în stabilirea unor bune relaţii cu Transilvania, mai exact cu voievodul Ştefan Mailat (1534—1540) şi, prin intermediul lui, cu regele Ioan Zápolya al Ungariei (1526—1540). Despre aceste relaţii, în cadrul cărora domnul Ţării Româneşti căuta prevăzător să-şi asigure dreptul de azil în Transilvania, mărturiseşte o scrisoare redactată de Radu Paisie în Tîrgovişte, la 20 iulie 1535 [20]. Dar cu mult mai gravă era problema recunoaşterii şi confirmării alegerii boierilor de către Poartă. Sîntem în plină domnie a sultanului Süleyman I „Kanunî" sau „Magnificul" (1520—1566), în etapa de maximă expansiune a Imperiului otoman, cînd toate statele vecine cu el erau supuse unei presiuni mereu crescînde, politice şi militare. Ţările române nu făceau excepţie. Este cunoscută o scrisoare a sultanului din 18 aprilie—15 mai 1531 — deci cu puţin anterioară momentului de care ne ocupăm —, destinată regelui Sigismund al Poloniei; ca atare se interzicea hotărît domnilor români să mai trimită ambasadori, orice contact diplomatic cu ei trebuind făcut numai prin mijlocirea Porţii [21]. Era o lezare deosebit de gravă a statutului de autonomie al ţărilor române, definit cu mare dificultate şi după lupte grele, în tot lungul secolului XV. Ea avea să fie succedată de o altă limitare, într-un domeniu şi mai însemnat, acela al dreptului fiecăreia din ţări — mai corect spus al marii boierimi — de a-şi alege singure domnii. Ne aflăm, de fapt, în anii imediat premergători instaurării aşa-numitului regim al dominaţiei otomane în Ţara Românească şi Moldova [22].

În aceste condiţii se vede limpede cît de pusă sub semnul întrebării era alegerea lui Radu Paisie, atîta vreme cît Poarta nu-şi dădea asentimentul. Există însă o scrisoare a lui în cuprinsul căreia făcea ştiute „steagul şi pacea ce mi-a dat-o împăratul de la Poartă, ca să mi-o aducă domniei mele". Vestea bună era adresată judeţului şi celor doisprezece pîrgari din

---

[17] *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690)* ..., ed. cit., p. 43—45 şi 206—207. Acest înalt dregător otoman avea în mod evident sarcina să supravegheze îndeaproape situaţia din Ţara Românească. În decembrie 1532 el este semnalat în Transilvania, unde a fost întovărăşit de Vlad Vintilă de la Slatina şi de vornicul Şerban din Izvorani (vezi N. Iorga, *loc. cit*).

[18] *D.R.H.*, *B.*, vol. III, nr. 199, p. 334 şi nr. 201, p. 337 şi 338.

[19] *Ibidem*, nr. 202, p. 338 şi 339.

[20] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I (1527—1572), Bucureşti, 1929, nr. 15, p. 13—14. La 14 iulie 1535 sosea în Transilvania un sol al noului domn (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 411).

[21] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I. supliment II, Bucureşti, 1893, nr. IX, p. 24—27.

[22] Vezi, recent, în această problemă, Ştefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominaţiei otomane în ţările române*, în „Revista de Istorie", t. 27 (1974), nr. 3, p. 399—412.

cetatea Brașovului la *29 noiembrie*, fără ca această dată de zi și lună să fie însoțită de specificarea anului. În consecință scrisoarea poate fi desigur din 1535, dar, tot atît de bine, și din *1536* [23]. A doua variantă de datare deschide însă o perspectivă neașteptată în legătură cu lămurirea tentativei de răsturnare istorisite de Nicolaus Olahus. Într-adevăr, dacă recunoașterea lui Radu Paisie a venit cu atîta întîrziere, abia către 29 noiembrie 1536, se explică ușor cum de pretendentul menționat de învățatul umanist „a fost trimis cu armată *de către turci*" (Subl. noastră — Șt. A.). Putem astfel bănui, cu suficientă îndreptățire, că într-o primă perioadă alegerea lui Radu Paisie nu a fost acceptată la Poartă. Cum am spus dealtfel, voievodul nu s-a bucurat inițial decît de sprijinul lui Mehmet pașa, de la Dunăre. Probabil că Poarta a numit un alt domn care, ajutat de un corp de oaste turcesc, la începutul anului 1536 a încercat să-l scoată din scaunul domnesc pe alesul boierilor. Și chiar a reușit o clipă să se impună, după mărturia lui Olahus Radu Paisie fiind silit să pribegească peste munți, în „Ungaria", de unde-i scria. Anticipînd puțin, interpretarea de ansamblu a episodului ne îndrumă spre același fenomen semnalat mai sus, anume contestarea tot mai accentuată de către turci — în al doilea sfert al secolului XVI — a dreptului străvechi de alegere liberă a domnilor.

Un document din arhivele turcești relativ recent publicat (în fotocopie), oferă un temei în plus ipotezei noastre. Este vorba de un *'arz*, de o jalbă a boierilor din Țara Românească adresată padișahului, prin care se solicită tocmai confirmarea lui Radu Paisie [24]. Actul acesta este de asemenea nedatat, dar — lucru foarte important pentru discuția noastră — se poate stabili un termen *post quem* al redactării lui, ținînd seamă de elementele pe care le conține textul. Boierii amintesc la început că sultanul „acordase Țara Românească" voievodului Vlad (Vintilă de la Slatina), „cînd măria sa marele padișah pornise expediția împărătească" și cînd „în toate părțile și împrejurimile a făcut pace cu beii și voievozii". Este o referire la campania sultanului Süleyman contra șahului Persiei Tahmasp, inițiată în 1533, însă preparată încă din 1532, care a dus la cucerirea Tabrizului (iulie 1534), a Bagdadului (30 noiembrie 1534), a Azerbaidjanului de sud și a Irakului persan. Mai departe boierii acuză fărădelegile lui Vlad Vintilă, care „nesfătuindu-se" cu ei, „făcea numai ceea ce singur știa, începînd unele acțiuni necugetate"; la refuzul boierilor de a i se asocia, el se mînia și poruncea să fie uciși, împreună cu copii, neamuri și prieteni, „încît de cînd există Țara Românească nimeni nu a vărsat atîta sînge și nu a ucis atîta lume". În continuare este povestită asasinarea voievodului la vînătoare, „pe țărmurile Dunării", la confluența Jiului cu fluviul, undeva în fața „zidului Islamului". Deci foarte aproape de Nicopolul pașei Mehmet, cu care probabil boierii erau înțeleși sau care, oricum, a fost vestit îndată ! În sfîrșit, autorii jalbei arată că văzînd „țara rămasă fără voievod", iar „măria sa padișahul găsindu-se în Irak", din care pricină nu a primit cere-

---

[23] Textul scrisorii, la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, nr. XXIV, p. 63—64. I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXII, p. 278, care a publicat-o doar în regest, a datat-o într-adevăr în *1536*, pe temeiul faptului că solul voievodului, pe nume Radul — menționat în scrisoare — este atestat la Brașov numai în aprilie și *decembrie* 1536.

[24] M. Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului otoman*, în „Revista Arhivelor", an XII (1969), nr. 1, p. 227 (comentariu scurt, la p. 226).

rea lor de a li se da un domn, s-au hotărît să-l roage pe sultan — fiindcă „s-a îngreunat stăpînirea ţării fără voievod" — să-l numească voievod pe Radu. Acesta este după ştirea lor „fiu de voievod" şi se vădeşte prielnic slujbei padişahului. El este acum „ispravnic" *(maslahat güzar)* al scaunului domnesc şi aşteaptă porunca padişahului, la fel cu prea supuşii boieri [25]. Este evident, în urma lecturii atente a actului, că textul a fost compus şi înaintat Porţii după revenirea sultanului din expediţia asiatică, menţionată dealtfel în două rînduri de boieri, cu scopul de a-şi justifica acţiunile prin absenţa factorului de decizie [26]. Ori sultanul Süleyman a fost reţinut pe frontul de răsărit în răstimpul iunie 1534—ianuarie 1536. El şi-a făcut intrarea în Istanbul numai la *8 ianuarie 1536*. *'Arzul* boierilor Ţării Româneşti în care cereau confirmarea ca domn a lui Radu Paisie a fost aşadar întocmit ulterior acestei din urmă date.

Pe de altă parte, se pare că în jurul datei de 15 iulie 1536 Radu Paisie se afla la Istanbul, unde neîndoielnic s-a dus să se închine sultanului şi să obţină mult aşteptata recunoaştere. Acolo el lua contact, cu multă prudenţă, cu un agent al împăratului Carol Quintul (1519—1556) de la care aştepta în viitor un mesager, pentru „a găsi o formă de a-şi elibera domnia şi persoana, şi sufletele credincioşilor săi creştini, care trăiesc în continuă servitute" [27]. Se vede însă că steagul domniei şi „pacea", nu i-au sosit de la turci decît pe la 29 noiembrie 1536, cînd le va anunţa Braşovului.

Bineînţeles că acum înlănţuirea de evenimente, printre care se înscrie şi trădarea boierilor Tudor din Drăgoieşti şi Toma din Pietroşani, răsare altfel în faţa ochilor noştri, într-o deplină lumină : la 8 ianuarie 1536 sultanul Süleyman I revenea în Istanbul din expediţia în Irak ; boierii Ţării Româneşti îi adresează o jalbă în care, după ce dau versiunea lor asupra asasinării lui Vlad Vintilă de la Slatina, îl roagă să numească domn pe Radu Paisie, alesul ţării ; sultanul însă numeşte un alt pretendent din familia domnească a Ţării Româneşti, care curînd, încă în cursul aceleiaşi ierni 1536, trece Dunărea însoţit de un corp de oaste turcesc ; Radu Paisie, înconjurat de boierii săi, în fruntea unui alt corp de oaste, de astă dată din

---

[25] Mulţumim şi pe această cale prof. M. Guboglu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie o traducere integrală a textului actului. De asemenea, ţinem să adresăm aceleaşi mulţumiri şi orientaliştilor A. Decei şi Mustafa A. Mehmet, pe care i-am consultat asupra nuanţelor ce le implică unele formulări turceşti în tălmăcire românească.

[26] Într-un sens identic s-a pronunţat şi prof. M. Guboglu, în nota critică pe care a alăturat-o traducerii ce ne-a comunicat.

[27] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, nr. VII, p. 15—16. Este locul să menţionăm că singura monografie dedicată pînă în prezent lui Radu Paisie, anume cea a lui St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie şi a fiului său Marcu Voievod (13 iunie 1535—17 martie 1545)*, Craiova, 1938 (extras din „Arhivele Olteniei", XVII (1938), p. 193—220), nu a beneficiat de elementele oferite de acest document, fiind publicată anterior culegerii lui Al. Ciorănescu. Pe de altă parte, subliniem că deşi actul în chestiune nu are dată, datarea lui de către editor în 1536 este deplin justificată. În text este amintit numele marelui vizir Ayas paşa, care a ocupat această dregătorie între martie 1536—iulie 1539. În plus, în fondul arhivistic din care provine documentul şi în care el poartă numărul de ordine 1312, actul următor (1313 Veneţia), este datat 8 iulie 1537 (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. VIII, p. 17). Aceste repere cronologice, coroborate, confirmă datarea propusă de editor pentru actul privitor la Radu Paisie.

Ţara Românească, iese în întîmpinarea pretendentului [28] şi trupei lui de turci; o luptă între cele două corpuri de oaste ar fi însemnat, practic, o declaraţie de război din partea Ţării Româneşti, ceea ce trebuia neapărat evitat; din acest motiv probabil că boierii, în acord cu reprezentanţii Porţii, au hotărît să aibă loc o luptă singulară, numai între cei doi rivali; sorţii luptei înclinau către Radu Paisie, care era gata să-şi răpună duşmanul, cînd cei doi boieri, Tudor logofătul şi Toma banul, au intervenit prinzîndu-l şi izgonindu-l; Radu Paisie s-a refugiat în Transilvania, în virtutea dreptului de azil pe care îl avea de la voievodul Ştefan Mailat, iar de acolo s-a întors repede cu ajutor şi a izbutit să-şi recapete tronul; boierii Tudor din Drăgoieşti şi Toma din Pietroşani, vinovaţi de „rea hiclenie" faţă de el, sînt la rîndul lor prinşi şi daţi pe mîna călăului; între timp la Poartă se petrecuse o importantă schimbare politică, înlocuirea marelui vizir Ibrahim paşa cu Ayas paşa [29], fapt ce nu va fi lipsit să influenţeze desfăşurările în legătură cu situaţia Ţării Româneşti; în vara anului 1536, în jurul datei de 15 iulie, Radu Paisie face un drum la Poartă, care urma să-i aducă recunoaşterea de către puterea suzerană; aceasta i-a fost într-adevăr conferită cu oarecare întîrziere, după înapoierea în ţară, pe la sfîrşitul toamnei (în preajma zilei de 29 noiembrie 1536). Se împlinea aproape un an şi jumătate de cînd complotul boierilor — în care, să nu uităm, au fost amestecaţi şi boierii noştri — îl înălţase în scaunul domnesc al Ţării Româneşti...

Odată limpezite cauzele concrete ale executării lui Tudor logofătul şi Toma banul la începutul anului 1536, ar fi poate nimerit să ne aplecăm mai insistent asupra sensului profund al actului lor de trădare. În felul acesta există şansa desluşirii pînă la capăt a semnificaţiei tabloului de la Stăneşti, care în fond nu este altceva decît un reflex artistic al confruntărilor ideologice din epocă. În mod firesc, calea de ales este aceea a studierii opţiunilor politice ale celor doi mari boieri — şi în primul rînd ale lui Tudor din Drăgoieşti — mai timpurii momentului alegerii ca domn a lui Radu Paisie. Iar acest lucru trebuie făcut, ca şi pînă acum, printr-o raportare permanentă la evoluţia în ansamblu a realităţilor politice interne şi externe ale Ţării Româneşti. Reperul cronologic la care ne oprim îl constituie sfîrşitul domniei lui Neagoe Basarab — 15 septembrie 1521.

---

[28] Semnalăm că scrisoarea lui Radu Paisie către Nicolaus Olahus asupra tentativei de răsturnare din 1536 a fost de mult cunoscută şi comentată în istoriografia noastră. Vreme îndelungată însă pretendentul venit de la Poartă a fost identificat în mod greşit cu Drăghici Gogoaşe, fiul lui Danciul Craiovescu (I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, f. a., p. 72—73, care totuşi are meritul de a fi pus primul în legătură tăierea lui Toma banul cu lovitura contra lui Radu Paisie; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158; St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu vodă Paisie...*, p. 201; G. D. Florescu, *Divanele domneşti din Ţara Românească*, I (1389—1495), Bucureşti, 1943, p. 256; în mod curios, această identificare a fost menţinută şi de către autorii recentei ediţii a *Hronicului* lui Gh. Şincai, vol. II, p. 228, nota, deşi plasarea cronologică a episodului Drăghici Gogoaşe a fost între timp definitiv schimbată). Încercarea lui Drăghici Gogoaşe de a pune mîna pe tron a fost de curînd fixată, cu argumente absolut convingătoare, cîţiva ani mai devreme, în domnia lui Vlad Înecatul, prin 1530 sau 1531 (Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 205—209). Prin urmare problema numelui pretendentului din 1536 rămîne deschisă. Ne întrebăm dacă el nu ar putea fi identificat cu acel Ivan Viezure, care „s-a ridicat domn, iar Radul voievod l-a prins şi i-a tăiat capul", amintit într-un act din 10 ianuarie 1546, de la Mircea Ciobanul (*D.I.R.*, *B*, veac XVI, vol. II, p. 334).

[29] Ibrahim paşa, considerat ca cel mai de seamă dintre marii viziri din istoria otomană, a fost executat prin strangulare la data de 15 martie 1536. N-ar fi exclus ca el să fi fost de fapt autorul tulburării politice din Ţara Românească, prin decizia negativă în privinţa lui Radu Paisie şi numirea altui pretendent.

După cum se ştie, evenimentului morţii lui Neagoe Basarab i-a succedat o perioadă de cîţiva ani (1521—1524) de maximă tensiune politică, în cadrul căreia la început a fost pusă în cumpănă însăşi fiinţa ca stat a Ţării Româneşti. În toamna anului 1521 un adevărat carusel al pretendenţilor, care cu toţii contestau tronul lui Teodosie, nevîrstnicul fiu al lui Neagoe, i-a oferit paşei de Nicopole, Mehmet Mihaloglu — un renegat creştin —, pretextul să susţină la Poartă că situaţia din Ţara Românească nu se mai poate controla decît dacă i se încredinţează lui domnia. Aceasta însemna nici mai mult nici mai puţin decît transformarea ţării în paşalîc al Imperiului otoman. Cererea lui Mehmet a fost acceptată îndată după moartea lui Teodosie la Istanbul, în iarna 1521—1522, iar noul „domn" a ajuns de „au pus oameni d-ai lui subaşi pîn toate oraşăle" Ţării Româneşti, ceea ce echivala cu iniţierea introducerii administraţiei de tip otoman. Reacţia ţării a fost pe măsura pericolului. Boierii au ales separat alt domn, pe Radu de la Afumaţi, alături de care — cu sprijinul activ al Transilvaniei voievodului Ioan Zápolya (1510—1526) — au purtat vreme de mai bine de un an, într-un spirit de remarcabilă solidaritate, un greu război, cu sorţi schimbători [30]. Este vrednic de reţinut că printre războinicii care au luptat contra turcilor împreună cu Radu de la Afumaţi s-au numărat şi Tudor din Drăgoieşti şi Toma din Pietroşani. Numele ambilor figurează în pomelnicul de la mănăstirea Argeşului şi în cel de la Govora, în lista „boiarilor ostaşi rămaşi vii ai Radului voievod" [31]. Ei nu mai pot fi astfel acuzaţi eventual de lipsă de curaj în faţa turcilor. Alta a trebuit să fie raţiunea trădării lor faţă de Radu Paisie. Mai ales că, după cum se pare, în episodul din 1536 ceilalţi boieri din jurul domnului nu i-au împiedicat să-l prindă şi să-l îndepărteze, ceea ce le-ar fi fost foarte lesne... dacă ar fi fost convinşi că aşa trebuie să acţioneze ! Cu toţii s-au mulţumit însă să rămînă de-o parte, pasivi, lăsînd iniţiativa pe seama bătrînului logofăt şi a banului Toma.

Cheia întregii probleme stă de fapt în desfăşurările politice din anii 1523—1524. La sfîrşitul primăverii celui dintîi an menţionat, boierii din Ţara Românească, „sfătuindu-se cu toţii, au găsit aceasta : că nu vor putea să se tot bată, ei fiind puţini şi ţara mică, cu un împărat ce au luat şi au coprins atîtea ţări şi are mulţime de oameni" şi de aceea au hotărît să facă demersuri pentru pace la Poartă. De altă parte, după ce i s-a raportat rezistenţa îndîrjită a boierimii contra eforturilor paşalelor din Nicopole, Vidin şi Silistra şi chemarea în ajutor a lui Ioan Zàpolya, sultanul Süleyman I „a început să trateze pacea cu românii, după vechile condiţii oferite mai înainte, pace pe care românii... au primit-o cu voie bună ; şi s-a încheiat înţelegerea <aceasta> ca sultanul să numească domn pe unul dintre românii pe care i-ar avea la el, < iar > românii să plătească tribut tot ca mai înainte, şi dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute să le întregească < acum >, < iar > turcii de atunci încolo să nu aibă nici o < altă > putere în < acea > ţară în afară de acestea <arătate mai sus >.

---

[30] Pentru succesiunea evenimentelor militare, vezi T. Palade, *Radu de la Afumaţi*, Bucureşti, 1939, p. 16—23.

[31] Aurelian Sacerdoţeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeşului*, în „Biserica Ortodoxă Română" an. LXXXII. (1965), nr. 3—4, p. 310 ; Idem, *Pomelnicul mănăstirii Govora*, în „Mitropolia Olteniei", an XIII (1961), nr. 10—12, p. 804.

După ce s-a înţeles astfel, ei primesc pe voievodul trimis de turci" [32]. Într-un cuvînt s-a realizat un compromis : Imperiul otoman a renunţat o dată mai mult să transforme statul dintre Carpaţi şi Dunăre în paşalîc, dar nu a vrut să-l accepte pe Radu de la Afumaţi, care întruchipa lupta de rezistenţă, în scaunul domnesc : boierimea valahă a reuşit să îndepărteze pentru moment primejdia desfiinţării Ţării Româneşti, ce îi ameninţa însăşi existenţa ca clasă, dar a primit domnul numit de Poartă, acceptînd — în subsidiar — să achite haraciul restant (pe 1522). Noul domn a fost Vladislav III, care în 11 iulie 1523 se şi afla în Bucureşti. Între marii boieri care-i alcătuiesc sfatul, locul al doilea — îndată după marele ban Pîrvul Craiovescu — îl ocupă „jupan Tudor mare logofăt" din Drăgoieşti[33]. El a fost deci unul dintre protagoniştii tratativelor de pace, deoarece acum i se atribuie întîia dată înalta dregătorie de şef al cancelariei domneşti. Este de fapt chiar momentul în care şi-a început cariera politică, în sfatul domnesc al Ţării Româneşti.

Boierii l-au aşteptat pe vodă Vladislav cu multă circumspecţie. Şi-au trimis familiile „sus la vad", adică la trecătorile spre Transilvania şi erau gata, dacă se ivea „vreo nevoie", să se pună şi ei la adăpost dincolo de munţi. Se temeau de o „înşelăciune a vicleniei turcilor", fiindcă aflaseră prin iscoade că domnul de la Poartă are „mulţi turci cu dînsul" [34]. Nu s-a întîmplat însă deocamdată nimic. Vladislav III a aprobat lista membrilor sfatului, ce i-a fost probabil propusă pentru ca „ţara" — citeşte : marea boierime ! — să-l îngăduie în domnie. Curînd totuşi a încercat să controleze situaţia, lovind mai întîi şi întîi în fruntaşul feudalilor din Ţara Românească, marele ban Pîrvul II Craiovescu al Olteniei. Sub pretextul că vrea „să fie în toată vremea lîngă dînsul, om de sfat", l-a destituit din funcţia de mare ban al Olteniei — dregătorie ereditară a familiei lui Pîrvul —, numindu-l de formă mare postelnic. A fost de-ajuns această scînteie ca boierimea să se coalizeze din nou, de astă dată nu împotriva turcilor, ci a omului impus de ei, şi să-l izgonească pe Vladislav III (între 12 septembrie — 8 noiembrie 1523) [35]. Cum Radu de la Afumaţi, care după ce abdicase se retrăsese în Transilvania, nu avea şanse să obţină investitura Porţii, refuzată abia în primăvară, boierii s-au oprit asupra comisului Radu Bădica, un fiu natural al lui Radu cel Mare. S-au prevalat după tradiţie de dreptul de a-şi alege singuri domnul şi au anunţat rezultatul sultanului, în speranţa că actul lor va fi validat de suzeran. Era de fapt o revenire completă la *statu quo*-ul existent înainte de moartea lui Neagoe Basarab. Numai că turcii s-au prefăcut doar că acceptă, iar spre sfîrşitul lunii ianuarie 1524, cînd solul lor, împreună cu 300 de călăreţi, s-a prezentat cu însemnele domniei, Radu Bădica a fost ucis, în chiar

---

[32] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Edit. Acad., Bucureşti, 1963, p. 40; *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 179.

[33] *D.R.H.*, *B.*, vol. II, nr. 217, p. 416—417.

[34] P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu* (*1470—1653*), Bucureşti, 1938, nr. XIX, p. 27—29.

[35] Din 12 septembrie 1523, din Gherghiţa, datează cel din urmă hrisov al lui Vladislav III din acest an, iar din 8 noiembrie 1523, unicul hrisov ce s-a păstrat de la Radu Bădica (*D.R.H.*, *B*, vol. II, nr. 219, p. 419—421 şi nr. 220, p. 421—422).

cursul desfășurării ceremoniei de investitură [36]. Printre cei ce l-au ales și susținut pe Radu Bădica s-a numărat atît Tudor din Drăgoiești — tot ca mare logofăt, el este ispravnicul unicului hrisov ce s-a păstrat de la efemerul domn (8 noiembrie 1523) [37] — , cît și boierul Giura, ctitorul de la Stănești, în 1536 [38].

A urmat o altă perioadă de lupte grele, cu Vladislav III și cu turcii, sub conducerea lui Radu de la Afumați, rechemat din Transilvania. A durat pînă în decembrie 1524, cînd Poarta a primit în final închinarea viteazului domn, omagiul fiind prestat de Radu la Istanbul. Prețul recunoașterii lui a fost o sporire a haraciului anual de la 12 000 la 14 000 de ducați [39]. Astfel, cu această compensație, turcii au fost siliți să facă să reintre în vigoare statutul internațional al Țării Românești anterior anului 1521. La acest rezultat fericit va fi concurat probabil și planul pe care sultanul Süleyman I îl avea în vedere în privința Ungariei și pe care îl va pune în aplicare în vara anului 1526, la numai cîțiva ani după cucerirea Belgradului (1521). Oricum, închinarea lui Radu de la Afumați, în bunele condiții menționate, a fixat cadrul politicii oficiale și neoficiale a Țării Românești pentru nu mai puțin de două decenii, pînă la înscăunarea lui Mircea Ciobanul în primăvara anului 1545 [40]. Pe față domnii și o parte dintre boierii din acest răstimp se declarau supuși fideli ai sultanului, respectau obligațiile asumate față de Poartă și executau dispozițiile venite de la Istanbul, fie direct, fie prin intermediul autorităților otomane de la marginea Imperiului. În taină însă, nici unii nici ceilalți n-au părăsit speranța eliberării țării de sub suzeranitatea turcească, prin alăturarea la o coaliție creștină care să biruie puterea păgînă. Era vechiul proiect de cruciadă la care boierii visaseră și lucraseră împreună cu Neagoe Basarab între 1512—1521 [41]. Însuși Radu de la Afumați, de abia și cu atîta dificultate instalat în scaunul domnesc, deși avea fiul ostatic la turci, în ajunul luptei de la Mohács (29 august 1526) era gata din nou să intre în luptă contra Imperiului otoman [42]. Dealtfel, în titlul listei boierilor morți

---

[36] Cea mai bună reconstituire a sensului evenimentelor din cursul anilor 1523—1524, căreia ne-am alăturat întru totul, aparține lui Dan Pleșia, *Neagoe Basarab — Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la inceputul veacului al XVI-lea (II)*, în: „Studia Valachica", Tîrgoviște, 1970, p. 133—136.

[37] *D.R.H., B*, vol. II, nr. 220, p. 421 și 422.

[38] Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vîlcea) și al ctitorilor ei*, în „Mitropolia Olteniei", an XVII (1965), nr. 5—6, p. 409.

[39] M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești in sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. II, București, 1957, p. 28.

[40] Pentru istoria Țării Românești în această perioadă, vezi monografiile: I. Ursu, *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre: Moise Vodă (1529 martie — 1530 aug.)*, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria II, t. XXXVI (1913—1914), p. 517—528; D. Ciurea, *Domnia lui Vlad Vodă Înecatul, (iunie 1530—oct. 1532)*, extras din „Cercetări Istorice", Iași, an. XVI (1940), vol. 3—4, 17 p.: St. Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Vintilă Vodă de la Slatina (1532—1535)*, extras din „Arhivele Olteniei, an. XV (1936), Craiova, 27 p.; St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie și a fiului său Marcu Voievod (13 iunie 1535—17 martie 1545)*, extras din „Arhivele Olteniei", an. XVII (1938), Craiova, 27 p.

[41] Vezi Emil Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeșului*. Ed. Meridiane, București, 1967, p. 8—9; Idem. *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeșului*, în „Studii și Cercetări de istoria artei", seria *Artă Plastică*, t. 14 (1967), nr. 2, p. 191—192 și 199.

[42] Iosif Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", *Series Historia*, t. 12 (1967), fasc. 2, p. 13—27.

pe cîmpul de luptă cu „agarenii" în anii 1522—1524, redactată şi inclusă în pomelnicul mănăstirii Argeşului în vara anului 1527, se preciza că aceşti boieri au pierit „pentru credinţă creştină". Nu era vorba nici de cauza domnului Radu de la Afumaţi şi nici măcar numai de aceea, mult mai importantă, a existenţei Ţării Româneşti ! Este o conştiinţă şi o concepţie politică care nu puteau dispare brusc, odată cu închinarea din decembrie 1524 şi redobîndirea statutului de vasalitate în funcţie înainte de 1521. Acesta a fost, cu un termen des folosit astăzi, doar un „program minimal". Schimbarea esenţială s-a produs după urcarea pe tron a lui Mircea Ciobanul, care a făcut ca domnia, ca instituţie, să renunţe total la proiectul din vremea lui Neagoe Basarab şi Radu de la Afumaţi. Această atitudine a lui Mircea Ciobanul a solidarizat însă din nou marea boierime, la fel precum acţiunea turcilor în anii 1522—1524. La capătul a cincisprezece ani de luptă înverşunată contra lui Mircea Ciobanul şi familiei sale, — cu un scurt răgaz, acela al domniei lui Pătraşcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie (1554—1557) — , în toamna anului 1559 ea s-a găsit totuşi în situaţia de a fi fost complet înfrîntă, împreună cu ideea tradiţională pe care o purta [43]. Ţara Românească a intrat de acum, de la mijlocul secolului XVI, în regimul de strictă supunere faţă de Poartă.

Explicaţia succesului lui Mircea Ciobanul şi al liniei lui politice îşi are rădăcina atît în modificarea echilibrului de forţe din sud-estul Europei în răstimpul 1525—1545, cît şi în diviziunea ideologică tot mai adîncă din sînul marii boierimi, care i-a corespuns. Lupta de la Mohács s-a isprăvit cu o mare victorie a turcilor şi cu moartea regelui Ludovic II şi prăbuşirea regatului Ungariei. Pînă în august 1541, cînd Ungaria centrală şi sudică au fost transformate în paşalîcul de la Buda, politica din aceste părţi a fost pusă sub semnul unui dramatic conflict pentru moştenirea coroanei Sf. Ştefan. La 17 decembrie 1526 era ales rege al Ungariei, la Pozsony, Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, susţinut în Transilvania de centrele saşilor, Sibiul şi Braşovul [44]. Astfel se ivea la nord-vest de Ţara Românească un nou factor politic, o mare putere antiotomană — Imperiul habsburgic —, cu care în mod inevitabil trebuia să intre în contact direct [45]. Dar, pe de altă parte, la 10 noiembrie 1526 era deja încoronat, în paralel, rege al Ungariei, la Szekesfehérvár (Alba Regală), fostul voievod al Transilvaniei, Ioan Zápolya, care va avea, cum se ştie, o orientare pronunţat filoturcească. Creşterea influenţei turceşti şi scindarea politică din Ungaria şi Transilvania — întreruptă temporar prin pacea de la Oradea din 24 februarie 1538, dar reapărută curînd, o dată cu moartea regelui Ioan Zápolya la 22 iulie 1540 — nu erau fireşte de natură să uşureze situaţia Ţării Româneşti. Pentru a salva ideea contraponderii creştine la presiunea turcească, care a format centrul de

---

[43] Ştefan Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. X (1972), nr. 1, p. 115—122; vezi şi Idem, *Mircea Ciobanul — un tiran?*, în „Magazin istoric", an. V (1971), nr. 9, p. 51—57.

[44] Florentina Cazan, *Rolul oraşului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în „Analele Universităţii Bucureşti", *Istorie*, an. XXI (1972) , nr. 2, p. 21—36.

[45] Vezi, de curînd, Ştefana Simionescu, *Ţările române şi începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic* (*1526—1594*), în „Revista de Istorie", t. 28 (1975), nr. 8, p. 1 197—1 214.

greutate al domniei lui Neagoe Basarab [46], domnii din intervalul 1525—1545 au stabilit cu toţii relaţii cu singura autoritate vecină ce o mai putea servi în mod eficient : Casa de Habsburg.

Şi Radu Paisie, deşi ultimele două din cele trei tentative de răsturnare din scaunul domnesc (1536, 1539 şi 1544) le-a respins cu concursul turcilor, a aderat în taină la aceeaşi ideologie şi linie politică neoficială a domniei. S-a spus mai sus că el a luat un prim contact cu diplomaţia lui Carol Quintul încă din vara anului 1536, la Istanbul. Doi ani mai tîrziu, la 11 august 1538, în vreme ce sultanul Süleyman I se îndrepta în fruntea unei uriaşe oştiri împotriva Moldovei lui Petru Rareş, el scria Sibiului : „Şi după acestea dau în ştire domniei voastre, căci iată că s-au ridicat necredincioşii turci cu rău asupra noastră creştinilor, ca să prăpădească sfînta cinstita cruce şi legea creştină. Deci aşa trebuie noi creştinii, să ne unim cu toţii într-un gînd şi o credinţă, căci şi cu domnul nostru Ianoş craiul ⟨regele Ioan Zápolya⟩ am legat credinţă şi m-am unit în cuvinte.."[47]. Era un apel adresat importantei cetăţi ferdinandiste de a se alătura luptei comune a oştilor Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti, contra turcilor, pentru care tocmai se închegase în grabă un plan [48]. Nu s-a realizat însă nimic concret, iar izbînda expediţiei sultanului în Moldova, a cărei menire a fost se pare de a anihila urmările păcii de la Oradea din februarie acelaşi an [49] şi făurirea unei largi coaliţii creştine, a îngreunat şi mai mult poziţia Ţării Româneşti. O consecinţă a acestei demonstraţii de forţă otomane din 1538 a fost pentru ea cedarea Brăilei, străvechi şi înfloritor centru comercial, care împreună cu teritoriul înconjurător a fost transformată în raia turcească prin 1539—1540 [50]. Dar Radu Paisie, în pofida condiţiilor din ce în ce mai vitrege, s-a vădit pînă la capăt un veleitar al ideii de cruciadă, la 7 ianuarie 1543 încheind o alianţă secretă în toată regula cu regele Ferdinand de Habsburg [51]. Şi, fapt vrednic de reţinut, în textul actului respectiv, el făcea menţiune de bunele relaţii întreţinute de predecesorii săi Vintilă şi Vlad (Înecatul, 1530—1532) cu Ferdinand, pe care în fond nu făcea decît să le prelungească în aşteptarea unei ofensive hotărîte din partea Habsburgilor. Se ştie însă că atît Radu de la Afumaţi, spre sfîrşitul domniei lui, cît şi succesorul lui Moise (1529—1530)[52] au adoptat, în taină sau pe faţă, aceeaşi atitudine proferdinandistă. Deci se poate într-adevăr vorbi de o linie neoficială a politicii externe a domnilor

[46] Manole Neagoe, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, în „Studii", t. 19 (1966), nr. 4, p. 745—764.

[47] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, Bucureşti, 1931, nr. 351, p. 347—348.

[48] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea 4, Bucureşti, 1894, nr. LXXIII, p. 140—142.

[49] Cf. B. P. Hasdeu, *Desfărarea lui Petru Vodă Rareş*, în B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. I, ed. A. Sacerdoţeanu, Ed. Albatros, Bucureşti, 1973, p. 129—139 (susţine că sultanul, cînd a pornit expediţia în Moldova, nu ar fi avut cunoştinţă de existenţa păcii de la Oradea şi ar fi încercat doar să împiedice cucerirea Transilvaniei de către Petru Rareş).

[50] Ion-Radu Mircea, *Ţara Românească şi închinarea raielii Brăila*, în „Balcania", IV, Bucureşti, 1941, p. 451—475 (datează evenimentul în 1538—1539); Constantin C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 67—68 (autorul se pronunţă pentru intervalul iunie 1539—octombrie 1540).

[51] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, partea 1, Bucureşti, 1891, nr. CCX, p. 240—242. Acelaşi text a fost publicat după o copie, sub data greşită 1536, de Dr. A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, (*1468—1540*), Budapesta, 1914, nr. 215, p. 257—261.

[52] T. Palade, *op. cit.*, p. 62—64 ; I. Ursu, *op. cit.*, loc. cit.

din Țara Românească din întreaga perioadă de după 1526, pînă în 1545, orientată către Casa de Habsburg. Cel ce a suprimat-o a fost, cum am arătat, Mircea Ciobanul și aceasta i-a adus opoziția categorică a celei mai mari părți din marea boierime în răstimpul 1545—1559.

Prăbușirea regatului Ungariei în 1526 și agravarea tot mai accentuată a presiunii turcești în Europa centrală a conturat însă în rîndurile boierimii și o altă tendință politică, ce s-a manifestat în diferite împrejurări. Mișcările turcilor erau urmărite îndeaproape [53] și nimeni nu-și putea face iluzia că succesul rezistenței Țării Românești din anii 1522—1524 ar mai fi fost posibil de reeditat în noile condiții din sud-estul Europei. Puterea turcilor se afla la apogeu, iar problema existenței Țării Românești ca stat autonom era rezolvată dacă se respectau clauzele păcii din decembrie 1524. Așa credeau cel puțin o parte din boieri. Ei erau gata chiar la unele renunțări, la unele limitări ale vechii autonomii, numai pentru a păstra *statu quo*-ul în ansamblu. Prezența acestei tendințe, pe care o putem denumi „moderată", s-a vădit pentru prima oară în chip dramatic în ianuarie 1529, cînd Radu de la Afumați a fost ucis din porunca sultanului de verii săi primari prin alianță, marele vornic Neagoe din Periș și postelnicul Drăgan. „Vina" lui Radu de la Afumați în ochii sultanului a fost tocmai legătura ce o făcuse cu Ferdinand de Habsburg [54], iar cei doi boieri care i-au executat porunca pot fi considerați ca reprezentînd tendința, curentul politic mai sus pomenit. Aceeași opțiune va fi adoptat și marele vornic Coadă, care înainte de a ocupa această înaltă dregătorie a fost diplomatul „artizan" al cedării Brăilei [55]. Dar tot ei îi pot fi încadrați și boierii Tudor din Drăgoiești, Giura din Stănești și Toma din Pietroșani [56].

Pentru primii doi există chiar o mărturie absolut edificatoare, cuprinsă în raportul lui Aloisio Gritti — guvernator al Ungariei impus de turci — despre drumul parcurs de el prin Țara Românească între 25 iulie — 2 august 1534 [57]. Gritti era însoțit de 1 000 de călăreți și 1 000 de pedestrași și se îndrepta spre Buda. Odată sosit pe pămîntul Țării Românești, la Turnu (Măgurele), i s-au atașat încă 6—700 de ostași români. Cu această gardă, la 27 iulie 1534 a ajuns lîngă Pitești, unde s-a trezit înconjurat de oastea voievodului Vlad Vintilă, a cărui orientare hotărît filoaustriacă, proferdinandistă, îi adusese nemulțumiri și ostilitatea unei puternice grupări a marii boierimi. Aloisio Gritti avea cu el firman padișahal pentru ca voievodul Țării Românești să-i dea, în conformitate cu

[53] Vezi, de pildă, scrisoarea din oct. — dec. 1529 a boierului Barbu Craiovescu, prin care înștiința Sibiul despre retragerea turcilor înfrînți la asediul Vienei (P.P. Panaitescu, *Documente slavo-române*..., nr. XX, p. 29—30).

[54] E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601), collected from British Archives*, Mouton & Co., London, The Hague, Paris, 1964, nr. 14, p. 25—26.

[55] Ion Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raialei Brăila*..., p. 578. Boierul Coadă este mare vornic între 10 ianuarie 1542—28 februarie 1545.

[56] Este interesant de remarcat că atît boierul Coadă, cît și Giura din Stănești și — cum am mai spus — Tudor din Drăgoiești și Toma din Pietroșani au luptat anterior contra turcilor, alături de Radu de la Afumați, în anii 1522—1523 (Ștefan Andreescu, *Observații*..., p. 813, 818—819 și 826; Pentru biografia lui Coadă și a lui Giura, vezi și N. Stoicescu, *Dicționar*..., p. 45 și 60).

[57] Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533—1534)*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VII, București, 1974, p. 101—160.

obligaţiile ţării faţă de Poartă, un ajutor de 3 000 de ostaşi şi să-i încredinţeze o parte din haraciul anual, o sumă echivalentă cu 25 000 de taleri sau 23 335 de galbeni ungureşti [58]. La 28 iulie s-a întîlnit cu Vlad Vintilă şi au mers împreună pînă lîngă reşedinţa domnească din Tîrgovişte, loc în care şi-a aşezat tabăra şi a aşteptat executarea cererilor Porţii. Dar Vlad Vintilă a izbutit să obţină de la turci un contraordin, semnat de defterdarul Mahmud Çelebi efendi, duşman al lui Gritti, în temeiul căruia nu i-a mai dat suma de bani cerută. Însă lovitura cea mai însemnată a domnului a fost aceea că, tot prin legăturile sale la Istanbul, a făcut să vină şi o altă poruncă padişahală, care-i dădea mînă liberă să prindă şi să pedepsească pe toţi boierii care nu erau alături de el şi nu i se supuneau. Era vorba mai întîi de boierul Peia, care în anul acela dusese la Poartă banii haraciului Ţării Româneşti şi se întorcea cu Aloisio Gritti. El transmisese înaltului slujbaş otoman, acolo, acuzaţiile grupării boiereşti ostile lui Vlad Vintilă. În taină, cei doi aduceau cu ei şi un firman de destituire a voievodului, care desigur ar fi trebuit arătat după ce Vlad Vintilă va fi fost satisfăcut cererile de bani şi ostaşi ale Porţii. Mai mult, ei transportau cu ei şi un pretendent, care ar fi urmat să ocupe îndată scaunul domnesc. La Dunăre s-au înfăţişat lui Gritti capii conjuraţilor, care erau Vîlsan logofătul şi Stan pîrcălabul cetăţii Poienari, cu cei 700 de ostaşi, lucru prezentat în raportul lui Gritti ca o manifestare spontană de credinţă faţă de Poartă. Vlad Vintilă i-a lăsat să pătrundă adînc în ţară prefăcîndu-se că nu ştie nimic. Le-a trimis întîi în cale pe marele portar Coadă, rămas credincios lui, cu alţi cinci-şase boieri de seamă şi cu „mai mult de două mii de ostaşi călări înarmaţi români", iar apoi, înainte de a fi încercuiţi de oastea voievodului lîngă Piteşti, au mai fost încadraţi de alţi patru mii de ostaşi, în frunte cu spătarul Dragomir. Acesta a cerut lui Aloisio Gritti să-i predea pe cei 700 de ostaşi care i se alăturaseră la Dunăre şi pe boierii conjuraţi. Interesant este, în cadrul confruntării care a avut loc, răspunsul lui Vîlsan logofătul, care precizează acuzaţiile complotiştilor la adresa lui Vlad Vintilă: „Eu am fost vistiernicul voievodului nostru şi pecetea lui de asemenea stătea la mine. În iarna aceasta trecută ⟨1533—1534⟩, voievodul Vlad a scris şi a trimis la craiul Ferdinand în repetate rînduri oameni şi scrisori şi tratate cu pecetea sa, hotărîndu-se şi pregătindu-se să se revolte împotriva Porţii Fericirii. Şi cînd a fost numit în voievodatul vilaietului Ţării Româneşti a adunat de la toţi oamenii din ţară prin tiranie şi prin forţă de şase ori banii haraciului. În timp ce populaţia ţării a înţeles poziţia acestui tiran, măria sa fericitul padişah Refugiu mondial este pe punctul de a pleca cu fericire în marea expediţie augustă. Am adunat, conform poruncii padişahale, haraciul nostru ca să-l trimitem la Poarta Fericirii, îndemnînd populaţia ţării în acest scop, şi am trimis anul acesta la Poarta Fericirii dintr-o singură dată banii haraciului anual, iar restul banilor amintiţi i-a trimis în ţările duşmane, pregătind astfel revolta. Majoritatea boierilor care au semnat hotărîrea şi alianţa pentru amintita revoltă sînt cunoscuţi" [59]. Apar astfel limpezi motivele crizei dintre Vlad Vintilă şi o parte a marii boierimi din vara anului 1534 şi care, pînă la sfîrşit, un an mai tîrziu îi vor aduce pieirea. La fel de interesantă pentru înţelegerea momen-

---

[58] Calculul lui Aurel Decei, *op. cit.*, p. 117—118.
[59] *Ibidem*, p. 150—151.

tului şi pentru ceea ce s-a întîmplat mai apoi, în 1536, în legătură cu Radu Paisie, este şi reacţia lui Vlad Vintilă, cînd Gritti i-a arătat ordinul de destituire : „Nimeni nu are dreptul la asta !" [60]. Era deci net contestat, pe faţă, dreptul Porţii de a se amesteca în alegerea şi înlocuirea domnilor Ţării Româneşti, atribute ale vechii autonomii.

Se ştie ce a urmat. Aloisio Gritti a fost reţinut lîngă Tîrgovişte vreme de cinci zile, ca să asiste la represaliile voievodului. Vîlsan logofăt cu un frate al lui, Stan pîrcălabul cu cei doi băieţi ai săi, boierul Peia şi, probabil, marele vistier Staico al lui Pîrvan şi marele postelnic Barbul Datcov [61] au fost cu toţii arestaţi de oamenii voievodului şi închişi în cetatea Poienari, iar după plecarea lui Gritti au fost ucişi la Piteşti. 184 din cei 700 de ostaşi, fără îndoială slugile credincioase ale principalilor conjuraţi, au fost mutilaţi pe cînd Gritti se mai afla lîngă Tîrgovişte. Tot atunci Vlad Vintilă, cu trupe din părţile Buzăului, care era regiunea lui de baştină, a „pacificat" Oltenia Craioveştilor („ca să facă linişte în amintita ţară a băniei şi ca să fie una şi uniţi cu el, atunci cînd se va ridica") [62]. Alţi boieri, care nu au fost direct implicaţi în complot, dar care îşi temeau capul pentru părerile lor politice, cunoscute desigur voievodului, au apucat calea pribegiei. Acesta a fost cazul lui Tudor din Drăgoieşti şi al lui Giura din Stăneşti, care s-au grăbit să treacă în Haţeg. Iată pasajul din raportul lui Gritti în legătură cu ei : „Iar vestitul boier de frunte numit Tudor logofăt, care totdeauna venea cu banii haraciului Ţării Româneşti şi-i preda la Poarta Fericirii [63], şi un alt boier vestit numit Giura logofăt, cu toate rudele şi supuşii lor şi cu încă mulţi alţi inşi de seamă, din pricina prigoanelor ce le-a făcut acum voievodul Ţării Româneşti, au ajuns acum toate aceste persoane renumite amintite în vestita ţară numită Haţeg, supusă vilaietului Ardealului, şi s-au refugiat acolo salvîndu-şi viaţa. Tocmai a sosit la acest rob vestea aceasta. Dar după cum am înţeles de la supuşii săi şi de la alţi români de seamă, marele şi viteazul Tudor logofăt, care a pribegit acum în Ţara Haţegului, precum şi cei care au pribegit o dată cu el, odinioară în vremuri de bejenie fugeau cu supuşii lor totdeauna în părţile islamului ca să-şi salveze viaţa..." [64]. Este deci evident că încă din 1534 cei doi boieri amintiţi erau recunoscuţi, atît în cercul curţii domneşti cît şi de reprezentantul Porţii, ca aparţinînd orientării filoturceşti. Aşa cum s-a subliniat însă, ei, laolaltă cu Vîlsan logofătul şi ceilalţi complotişti, „nu vizau destrămarea statului autonom român, ci ţinteau dimpotrivă la salvarea lui" [65], prin însuşirea viziunii politice care, desigur, li se părea cea mai potrivită în acest scop.

Revenind la semnificaţia portretelor din naosul bisericii de la Stăneşti, credem că ea poate fi rezumată în felul următor : actul de trădare din 1536 faţă de Radu Paisie al lui Tudor logofătul din Drăgoieşti şi Toma banul din Pietroşani nu a fost considerat ca atare de către Giura logofătul, ctitorul aşezămîntului de la Stăneşti ; în ochii lui ei căzuseră din pricina

---

[60] *Ibidem*, p. 152.
[61] Pentru ultimii doi, vezi Ştefan Andreescu, *Observaţii...*, p. 813 şi 816.
[62] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 152.
[63] Într-adevăr, în 1532, Tudor logofătul ducea împreună cu Şerban din Izvorani haraciul Ţării Româneşti în Ungaria, unde se aflau atunci în expediţie oştile lui Süleyman „Kanunî".
[64] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 153.
[65] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 113.

unei acţiuni ce se încadra într-o linie politică pentru care optase el însuşi — au vrut să respecte decizia Porţii, care-i refuzase iniţial investitura lui Radu Paisie şi trimisese în ţară un alt domn ; totuşi, în fond, Radu Paisie era alesul legitim al ţării şi, dacă pînă la urmă el reuşise să se impună, Giura logofătul nu avea de ce să-i tăgăduiască prerogativele, între care figura şi dreptul de viaţă şi de moarte asupra supuşilor săi — de aceea în pisania de la Stăneşti se vorbeşte de „zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorul" voievod Radu Paisie ; tabloul din naos, înfăţişîndu-l pe Tudor logofătul şi pe soţia lui Dimitra, elogia însă sacrificiul acestui boier în slujba ţării — moartea lui se datora, aşa cum prea bine ştia Giura, încercării pe care o făcuse de a evita încă un conflict cu Poarta. Ne aflăm astfel în prezenţa unei mărturii culturale de cea mai mare însemnătate, care reflectă unul din complexele fenomene politice ce au precedat intrarea Ţării Româneşti în regimul dominaţiei otomane, la mijlocul veacului XVI. Rezistenţă sau supunere la măsurile de limitare a autonomiei Ţării Româneşti de către turci ? Aceasta este esenţa confruntării ideologice din ţară în epocă, căreia i-au căzut victime pînă la urmă — în împrejurările conflictului pentru recunoaşterea lui Radu Paisie —, la începutul anului 1536, Tudor logofătul din Drăgoieşti şi Toma banul din Pietroşani [66].

REMOUS POLITIQUES EN VALACHIE AU DÉBUT DU RÈGNE DE RADU PAISIE

RÉSUMÉ

Dans un passage de son œuvre *Hungaria*, rédigée en 1536, l'humaniste d'origine roumaine Nicolaus Olahus rappelle une lettre qu'il venait de recevoir de la part de son oncle „Petru de la Argeş" —le voïévode Radu

[66] Studiul de faţă ar fi neîndoielnic incomplet dacă nu am semnala şi o altă încercare — făcută recent — de a descifra mesajul tabloului din naosul bisericii de la Stăneşti şi, o dată cu el, al întregului ansamblu de fresce de acolo : Carmen Laura Dumitrescu, *O reconsiderare a picturii bisericii din Stăneşti-Vîlcea*, în culegerea de studii „Pagini de veche artă românească", vol. II, Ed. Acad. Bucureşti, 1972, p. 153—256. Pornind de la începutul de explicaţie în legătură cu portretele laice din naosul bisericii de la Stăneşti, dat de noi în 1968, autoarea s-a mulţumit însă numai să improvizeze în jurul acestei adevărate *chei*, fără a-şi pune nici un moment întrebarea care a fost cauza execuţiei lui Tudor din Drăgoieşti (vezi alte critici la adresa acestui studiu, la Radu Creţeanu, în recenzia publicată în „Biserica Ortodoxă Română", an XC (1972), nr. 11—12, p. 1 293—1 294). Aşa se face că autoarea, renunţînd *ab initio* la efortul unei documentări proprii asupra situaţiei politice din Ţara Românească şi folosindu-se exclusiv de concluzii din unele sinteze sau studii anterioare despre epocă, a ajuns la concluzia că Giura logofătul, ctitorul de la Stăneşti — şi implicit, deci, şi Tudor din Drăgoieşti — s-au numărat „în rîndul acelor boieri care, măcar în intenţii, se arătau împotriva supunerii pasive faţă de pretenţiile turceşti" (C. L. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 202). Trebuie spus şi că, în „lumina" (!) acestei interpretări, autoarea studiului citat a conferit sensuri speciale unor reprezentări religioase de la Stăneşti, cum ar fi tema *Deisis* şi sfinţii militari „înarmaţi pînă în dinţi" din naos. . . (*Ibidem*, p. 202—203). Imaginea sa globală asupra momentului politic corespunzător zugrăvirii tabloului cu chipul lui Tudor din Drăgoieşti este următoarea : „Ţara Românească era atunci teatrul unor lupte permanente între facţiuni boiereşti care se constituiau şi se destrămau, al căror scop mărturisit era înscăunarea sau alungarea unui domn, dar care în fond erau expresia unor mărunte interese de grup, pentru satisfacerea cărora erau folosiţi înşişi duşmanii din afară ai ţării" (!?). (*Ibidem*, p. 202). Nu mai avem nimic de adăugat decît, poate, că autoarea menţionată ar fi putut lesne evita asemenea afirmaţii, dacă ar fi făcut apel direct la izvoarele de istorie politică, căutînd să-şi făurească o părere personală despre ambianţa perioadei care o preocupa.

Paisie (1535—1545) — où ce dernier lui relatait comment on l'avait renversé du trône de la Valachie, exprimant en même temps l'espoir qu'il réussira sous peu à récupérer son trône et à chasser l'usurpateur. En outre, d'autres sources nous apprennent que le voïévode Radu Paisie, a ordonné pendant la première moitié de l'année 1536 que soient décapités deux grands boyards, le logothète Tudor de Drăgoieşti et le „ban" Toma de Pietroşani, accusés de haute trahison. Le logothète Tudor et son épousse Dimitra ont été figurés dans l'une des fresques intérieures de l'église appartenant à l'ancien monastère de Stăneşti, peu avant le 28 octobre 1536.

En confrontant ces trois éléments, l'auteur de l'étude aboutit à la conclusion que Radu Paisie fit exécuter les deux boyards, après avoir récupéré le trône, pour les châtier du fait qu'ils étaient passé du côté du prétendant envoyé par les Turcs et mentionné dans l'écrit d'Olahus. On essaie ensuite de reconstituer le contexte politique international dans lequel ont eu lieu les événements de Valachie de la première moitié de l'année 1536. Comme il paraît, bien qu'élu prince de Valachie par les boyards dès le mois de juin 1535, la puissance suzeraine, soit l'Empire Ottomane, n'avait pas encore reconnu Radu Paisie comme tel au début de l'année suivante. Ce qui plus est, pendant une première phase, les Turcs lui ont refusé l'investiture nommant un autre prince, à savoir l'anonyme prétendant, qui a réussi à s'imposer pour un court laps de temps et à chasser Radu Paisie. On reconnait dans cette attitude de la Porte une transgression du droit ancestral du pays d'élire lui-même ses princes, ce qui constitue l'un des phénomènes qui ont précédé l'entrée de la Valachie, au milieu du XVI-e siècle, sous le régime de la domination ottomane.

La fresque de Stăneşti constitue un témoignage de ces remous politique, une preuve extrêmement importante de l'interférence entre les réalités politiques et la création culturelle du moyen-âge roumain.

PRESENTEISMUL ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ CONTEMPORANĂ

DE

PAMFIL NICHIŢELEA

Printre ideile directoare cuprinse în documentele celui de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român ne-a reţinut atenţia în mod deosebit importanţa conferită creşterii rolului militant al ştiinţelor sociale, a contribuţiei lor la intensificarea activităţii teoretice şi ideologico-educative. ,,Problemele diferitelor ştiinţe sociale — se precizează în Programul partidului nostru — nu sînt doar probleme de strictă specialitate ; ele sînt probleme ale teoriei şi ideologiei comuniste, şi de aceea activitatea în acest domeniu cere însuşirea şi aplicarea ideologiei, a concepţiei comuniste despre lume'' [1].

În acest context se impune studierea într-o măsură sporită a problemelor teoretice şi metodologice ale istoriei, probleme care fac obiectul unor vii dezbateri şi controverse în gîndirea contemporană. Ca o garanţie a ridicării nivelului calitativ al activităţii în această direcţie, documentele de partid relevă cerinţa prezenţei active în confruntarea şi circuitul mondial de idei.

Concepţia materialistă asupra istoriei a fost şi va fi receptivă la tot ce este viabil, pozitiv în alte curente de gîndire, însuşindu-şi ,,tot ceea ce este mai valoros şi progresist în gîndirea şi experienţa pe plan internaţional'' [2]. În acelaşi timp, afirmarea dialogului cu concepţiile nemarxiste trebuie să se desfăşoare printr-un act de critică partinică, de disociere şi depăşire dialectică, atît prin valorificarea elementelor viabile, de autenticitate teoretică, cît şi prin combaterea fermă a concluziilor sau concepţiilor idealiste şi deformatoare de orice fel. ,,Aceasta — subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu — cu atît mai mult cu cît, în prezent, în lume se formulează tot felul de interpretări denaturate, falsificatoare ale unor procese şi realităţi istorice, în scopul justificării unor stări de lucruri inechitabile atît din trecut, cît şi din prezent'' [3]. Ca urmare, analiza critică a unor orientări şi tendinţe din gîndirea istorică contemporană este deosebit de actuală şi necesară. Acestor cerinţe îşi propune să răspundă şi studiul de faţă consacrat uneia dintre cele mai răspîndite concepţii subiectiv-relativiste în istoriografia contemporană.

---

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 155.

[2] *Ibidem*, p. 156.

[3] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate,* vol. 11, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 379.

,,REVISTA DE ISTORIE'', Tom. 29, nr. 3, p. 413–429, 1976

Pornind de la înţelesul etimologic, de lexicon al termenului (de la cuvîntul englez *present* — actual, contemporan), o seamă de cercetători marxişti includ sub denumirea de *presenteism* un complex de concepţii şi tendinţe istoriografice care au comună tendinţa de a nega obiectivitatea trecutului istoric şi de a reduce ştiinţa istorică la o simplă reflectare a „situaţiilor" contemporane, a unor fapte şi evenimente „recreate", actualizate [4]. În această accepţie cuprinzătoare şi elastică a vocabulei sînt apreciate drept „presenteiste" laolaltă, „actualismul" lui Geovanni Gentile şi „imanentismul absolut" al lui B. Croce sau „raţionalismul spiritualist" al lui R. G. Collingwood cu şcoala istorică relativistă nord-americană, precum şi concepţiile unor reprezentanţi ai intuiţionismului filozofico-istoric ca Paul Ricoeur, H. J. Marrou sau subiectivismului sociologic (Raymond Aron), neopozitivismului şi existenţialismului [5]. În sprijinul acestei maniere de a defini presenteismul se invocă faptul că toţi aceşti gînditori transformă ideea evaluării faptelor istorice prin prisma raportului dintre trecut şi prezent, idee justă în sine, într-un principiu, un mod de a teoretiza „modernizarea" trecutului, de a nega obiectivitatea şi posibilitatea cunoaşterii faptelor istorice revolute. Acest considerent este în mare măsură adevărat. Bunăoară, după părerea cunoscutului filozof spaniol Jose Ortega „Trecutul nu este acolo, la data sa, ci aici, în mine. Trecutul sînt eu, viaţa mea" [6]. Tot atît de clar se exprimă şi Eric Dardel, un filozof francez de nuanţă existenţialistă. „Istoricul care se ocupă de fapte, scrie el, operează o mutaţie în timp; el schimbă în trecut timpul concret al istoriei. El părăseşte prezentul pentru a vizita ruine. Trecutul nu există. El n-a existat niciodată. Cînd exista era aceea ce se petrece acum. Războiul galilor este pentru contemporanii lui Cezar „războiul actual". În prezentul evenimentului rezidă toată fiinţa sa, acolo el capătă un sens şi-şi asumă o valoare" [7].

Dar cel care a contribuit mult la a acredita şi a răspîndi ideea că istoria are în permanenţă un caracter actual, contemporan a fost Benedetto Croce. „Orice istoriografie despre trecut — scrie el — caută să unească ceea ce a fost cu prezentul, căci există un interes viu, prezent, care ne face să scriem istoria trecutului" [8].

Condiţia primordială pe care Croce o impune istoriografiei este ca aceasta să reţină ceea ce este general în multitudinea faptelor particulare, să reprezinte „gîndirea" faptelor şi nu doar consemnarea brută a evenimentelor. Croce distinge între „cronică" şi istorie, dar identifică istoria cu istoriografia. După părerea lui B. Croce, obiectul ştiinţei istorice nu-l

---

[4] Cf. I. S. Kon, *Filosofskii idealism i crizis istoriceskoi misli* Soţekghiz, 1959; vezi şi Adam Schaff, *Presentism — reakcionaia metodologia burjuaznoi istoriografii*, în „Komunist", nr. 16, 1955, p. 68—82.

[5] Vezi, de pildă, Ştefan Georgescu, *Pozitivismul logic şi teoria adevărului*, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 151—152; Alfred Laesdau, *Der Präsentismus in der bürgerlichen Historiographie der S.U.A.*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" nr. 7, 1966, p. 1069—1092; Adam Schaff, *Histoire et vérité — essai sur l'objectivité de la connaissance historique*, Paris, Editions Anthropos, 1971, p. 203—214.

[6] Jose Ortega y Gasset, *Obras completas*, vol. VI, p. 45. După A. Stern „*La philosophie de l'histoire et les problèmes des valeurs*", Paris, 1962, p. 10.

[7] Eric Dardel, *L'Histoire-science du concret*, Paris, PUF, 1946, p. 8—9.

[8] Benedetto Croce, *Teoria e storia della storiografia* , Bari, 1954, p. 4.

constituie trecutul istoric, ca realitate dată, obiectivă, ca ceva „mort”, mumifiat sub forma mărturiilor şi a documentelor, ci o realitate socială vie, reflectată în istoriografia contemporană acelui trecut, istoriografie care nu este simplă „cronică” (altfel n-ar trezi interes ştiinţific), ci interpretare a acelei vieţi. Pentru a reda cît mai autentic adevărul despre trecut, istoria trebuie să fie mereu contemporană cu sine, întrucît regîndeşte nu evenimentul ca atare, ci gîndirea, interpretarea care vine cu acel eveniment. „Istoria — scrie Croce — este istorie vie, cronica este istorie moartă; istoria este istorie contemporană, cronica istorie trecută; istoria este esenţial un act de gîndire, cronica un act de voinţă” [9]. De aici şi concluzia sa potrivit căreia „orice istorie autentică este istorie contemporană” [10].

Prin concepţia sa, denumită în mod curent neohegelianism, B. Croce urmăreşte să dezvăluie legătura dintre istorie şi nevoile contemporaneităţii, să evidenţieze necesitatea ca istoriografia să abordeze o problematică de actualitate. Numai că însemnătatea şi actualitatea diferitelor evenimente ale trecutului nu sînt determinate nemijlocit de gîndirea sau interesele teoretice ale prezentului. În istorie, ca în orice altă ştiinţă, există o anumită ierarhizare în importanţa şi actualitatea temelor de cercetare, decurgînd din însăşi desfăşurarea legică, procesuală, a evenimentelor istorice, din locul şi semnificaţia lor istorică obiectivă în cadrul acestui proces. Evenimentele şi faptele istorice care se remarcă ca atare prin „profunzimea acţiunii istorice” (cum scria Marx) pe linia progresului social, posedă întotdeauna un grad înalt de actualitate. De pildă, este de la sine înţeles că pentru cunoaşterea procesului de trecere de la feudalism la capitalism în societatea din ţara noastră, cercetarea evenimentelor revoluţionare din 1848 este mai importantă decît, bunăoară, cercetarea legislaţiei lui C. Mavrocordat, tocmai ca urmare a consecinţelor şi repercusiunilor lor de mare profunzime asupra realizării acestui proces, fapt ce determină şi o frecvenţă sporită a unei asemenea teme în problematica actuală a investigaţiilor istorice.

Desigur, viziunea filozofică generală a lui B. Croce este idealistă şi sfîrşeşte prin a substitui istoria reală formelor subiective ale cunoaşterii, imaginaţiei şi intuiţiei istoricului. El afirmă explicit: „tot ce nu este gîndit şi substanţă gîndită nu este istorie. Spiritul însuşi este istorie; în fiecare moment el este în acelaşi timp creatorul istoriei şi rezultatul întregii istorii premergătoare” [11]. În aceste condiţii trecutul îşi pierde semnificaţia şi însemnătatea sa reală, se subiectivează, se ajunge la negarea existenţei lui obiective.

Cu toate acestea, în planul teoriei cunoaşterii, Croce înlătură scepticismul şi pesimismul, evită relativismul istoric. Gîndirea istorică a lui Croce se înscrie în tradiţia istorismului italian, presenteismul său fiind o expresie a „istorismului absolut” care extrapolează perspectiva diacronică [12]. Dacă prin elaborarea conceptului de „istorie contemporană” Croce poate fi considerat unul din inspiratorii presenteismului istoric, prin concluziile sale epistemologice se îndepărtează însă de această orientare.

---

[9] *Ibidem*, p. 11.
[10] *Ibidem*, p. 4.
[11] *Ibidem*, p. 16.
[12] Cf. *Il giudizio su Croce consuntive di un centenario*, în „Giornale di Metafizica”, nr. 6, 1967.

De fapt, după părerea noastră, utilizarea termenului de „presenteism" pentru orice concepţie care neagă obiectivitatea trecutului istoric este neadecvată, improprie. În acest fel, sensul termenului s-ar dilata la maximum, pierzîndu-şi semnificaţia specifică, întrucît contestarea obiectivităţii trecutului nu este o trăsătură proprie presenteismului, ci şi a oricărei concepţii subiectiviste despre istorie.

Presenteismul—ca o varietate a relativismului în metodologia şi epistemologia contemporană a istoriei—este un produs al gîndirii americane. În acest sens, „Micul dicţionar filozofic" menţionează printre promotorii concepţiei presenteiste pe Charles A. Beard, Carl L. Becker, enumerarea putînd fi, desigur, continuată şi cu alte personalităţi marcante ale teoriei istorice americane ca John Dewey, H. E. Barnes, Sidney Hook, Conyers Read, Frederik R. Sanborg etc. Totodată, se precizează că presenteismul este o „tendinţă sau orientare în filozofia istoriei care se manifestă ca formă a *relativismului* gnoseologic prin negarea posibilităţii unei cunoaşteri istorice obiective şi autentice şi prin reducerea ştiinţei istorice la o proiectare în trecut a mentalităţilor şi năzuinţelor prezentului, la o inevitabilă „prezentificare" a trecutului" [13].

„New History" şi presenteismul. În sensul strict al noţiunii, presenteismul este o concepţie istorică cu un pronunţat caracter subiectiv-relativist, conjuncturist, pragmatic şi apologetic. Ea poartă amprenta particularităţilor societăţii americane contemporane şi a preocupărilor istoriografiei transatlantice. De aceea, pentru a înţelege mai temeinic sensul acestei concepţii socotim necesară o succintă incursiune asupra condiţiilor apariţiei sale.

După acea epocă tumultuoasă care a culminat cu revoluţia din 1865, S.U.A. cunoaşte un proces de reînnoire socială deosebit de complex. A urmat perioada industrializării, denumită şi „Gilded Age", care a determinat o efervescenţă socială specifică ascensiunii unei societăţi spre maturizarea rînduielilor sale capitaliste. Era o „epocă progresistă", după cum susţin istoricii Allan Nevins şi H. S. Commager, însemnată de modificări şi reforme aproape în toate domeniile vieţii americane" [14]. Era epoca tinerei burghezii reformiste care idealiza democraţia burgheză şi, în scopul consolidării ei, iniţiase o largă mişcare revendicativă. Cum remarca Henry Steele Commager cu privire la formarea spiritului american, cele mai importante acţiuni şi procese de reînnoire socială din acea epocă erau strîns legate de interesele noii generaţii. Ca expresie a intereselor materiale, sociale, democratice, liberale [15] ale acestei generaţii şi a iniţiativelor ei, se remarcă şi în istoriografie un suflu înnoitor, o schimbare a unghiului de a privi istoria, o lărgire a bazelor sale, evidenţiindu-se efortul de interpretare

---

[13] *Mic dicţionar filozofic*, Bucureşti, Edit. politică, ed. a II-a, 1973, p. 450. O definire a presenteismului ca fiind proprie gîndirii istorice americane găsim şi într-un „Dicţionar istoric". „Presenteismul este concepţia existentă în teoria istorică americană contemporană, după care valoarea faptului istoric este determinată de referirea sa la contemporaneitate" (Vezi *Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke,* editat de Erich Bayer, ed. a II-a, Stuttgart, 1965, p. 407).

[14] A. Nevins şi H. S. Commager, *Istoria Statelor Unite*, Bucureşti, Edit. Cartea românească, ed. a II-a, 1946, p. 328.

[15] H. S. Commager, *L'Esprit Americain,* PUF, Paris, 1965, p. 355.

social-economică a trecutului, de incitare la reflecţie, de transformare a istoriei, ca disciplină, într-un instrument de cunoaştere şi orientare a acţiunii sociale.

În aceste condiţii, a apărut în istoriografia Statelor Unite curentul, denumit de întemeietorii săi, *New History* [16]. El grupa cele mai prestigioase nume din istoriografia americană ca Frederik J. Turner, James Harrey Robinson, Charles A. Beard, W. A. Dunning, Carl L. Becker, A. Simons, A. Hart şi altele. Deşi diferiţi prin poziţiile lor politice şi teoretice, adepţii acestui curent erau uniţi printr-o problematică comună. Ei au introdus în gîndirea istorică americană doctrina *determinist-economică*, au făcut din noţiunea de *conflict* un principiu explicativ al fenomenelor social-istorice, ajungînd la o caracterizare realistă a unor evenimente şi procese din istoria Americii.

Prin cele două mari monografii ale sale, *O interpretare economică a constituţiei Statelor Unite* (1913) şi *Originile economice ale democraţiei lui Jefferson* (1915), Ch. Beard este considerat întemeietorul curentului numit în istoriografia americană „determinism economic" [17]. În plus, Beard a legat strîns interpretarea economică a fenomenelor social-istorice cu ideea luptei dintre diferitele grupări sociale bazate pe interese opuse. „Întreaga istorie a interpretării economice — scrie el — se bazează pe principiul că progresul social este, în general, rezultatul unor interese rivale din societate"[18].

New History s-a remarcat printr-o lărgire considerabilă a sferei cunoştinţelor istorice, dar noul material faptic a fost subordonat unor aprecieri teoretice şi politice apriorice. În plus, acest curent nu a mers pînă la a dezvălui factorii social-economici obiectivi, determinanţi, cum ar fi rolul forţelor şi relaţiilor de producţie în dezvoltarea istoriei. Suportul său teoretic nemijlocit îl constituie filozofia pragmatismului şi utilitarismului [19], sub influenţa cărora a conservat modalităţile idealiste de înţelegere şi interpretare a tezelor şi noţiunilor de bază ale ştiinţei istorice.

Acest eclectism al fundamentelor sale teoretice a îngăduit ca în noua epocă de mari frămîntări şi de criză prin care trecea societatea americană pe la sfîrşitul deceniului al treilea al secolului nostru, *New History* să se transforme într-o concepţie apologetică şi relativistă. Acest moment a fost marcat printr-o dispută semnificativă ce s-a produs în cadrul „Asociaţiei istoricilor americani" între Beard şi Smith. Rezultatul acestei

[16] Termenul „New History" a fost formulat prin anii 1890 de Frederik Turner. Preluîndu-l James H. Robinson şi-a intitulat în acest fel lucrarea sa din 1912, de la care şi-a tras apoi denumirea întregul curent. (vezi H. J. Robinson, *The New History. Essays Illustrating the Modern Historical Outlook*, New York, 1912).

[17] Richard B. Morris, *Encyclopedia of American History*, Harper and Row, New York, 1965, p. 611.

[18] Ch. Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, New York, 1913, p. 6.

[19] Izvoarele teoretice ale presenteismului sînt mult mai diverse, un loc important avînd în acest sens, cum am mai precizat, gîndirea istorică a lui B. Croce. Dealtfel, filozoful napolitan a avut strînse legături cu Charles Beard, între care a existat un schimb de corespondenţă. Într-una dintre scrisorile adresate acestuia, Croce afirma că „... Necesitatea practică, pe care se bazează orice judecată istorică, conferă istoriei trăsături de *istorie actuală*, deoarece ea are întotdeauna (indiferent de faptul că datele cronologice respective aparţin unor timpuri foarte vechi) contingenţe cu imperativele contemporaneităţii, cu situaţia actuală" (vezi Ch. A. Beard, *Written history is an act of faith*, în „The American Historical Rewiev", vol. XXXIX, 1934, p. 230—231. În continuare, trimiterile la această revistă vor fi menţionate prescurtat „A.H.R.").

dispute a fost lucrarea lui Ch. Beard publicată în 1935 şi intitulată *That Noble Dream* (Nobilul vis), din care se desprinde lupta lui Beard împotriva istorismului lui Ranke şi a năzuinţei lui Smith de a reda adevărul istoric în mod obiectiv. În această lucrare, ca şi în articolele publicate de el în acest timp, Ch. Beard, urmat apoi de Carl Becker [20], accentuează laturile subiective ale cunoaşterii istorice, semnificînd trecerea pe poziţiile relativismului prin care pun la îndoială posibilitatea cunoaşterii adevărului istoric obiectiv. „Orice selecţie şi clasificare a faptelor — scrie Beard — în legătură cu o perioadă importantă a istoriei sau cu chestiuni etnice sau sociale, sînt în mod necesar dominate de sistemul de referinţe propriu spiritului celui care selectează şi clasifică" [21]. Şi întrucît istoricul nu se poate elibera de spiritul epocii sale, de prejudecăţile politice, religioase, sociale şi locale, de cele etnice şi de clasă ale timpului său, de idealurile sale morale şi estetice, precum şi de propriul său „eu", acesta, consideră Ch. Beard, mai degrabă „creează evenimentele" decît să le redea „aşa cum au fost în realitate". Pornind de aici, Beard a formulat ideea presenteistă a inevitabilităţii „modernizării" istoriei, ea devenind mereu altceva în funcţie de interesele şi problemele noastre contemporane.

Odată cu această trecere a *New History* pe poziţiile subiectivismului şi relativismului, putem vorbi despre începutul concepţiei presenteiste, care, după cel de al doilea război mondial, devine orientarea dominantă din istoriografia americană [22].

Eforturile reprezentanţilor actuali ai presenteismului sînt orientate cu precădere în direcţia adaptării practicii istoriografiei americane la concepţia lor subiectivă. În acest scop, ei s-au sprijinit pe metoda pragmatismului şi au transpus în istoriografie principiile filozofiei pragmatice. Însuşi John Dewey a devenit unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai ideilor presenteiste în istoriografie. De aceea, concepţia lor mai este denumită de către unii cercetători marxişti şi „presenteism pragmatic" [23].

Presenteismul şi-a concentrat activitatea în cadrul lui Social Science Research Council. „Comitetul de istoriografie" din acest consiliu a publicat culegerea „Teoria şi practica studiului istoric", care poate fi considerată un fel de manifest al direcţiei actuale a presenteismului.

---

[20] Carl L. Becker publică în 1935 o lucrare intitulată sugestiv „Fiecare om, istoric al propriei sale istorii" în care este expusă concepţia sa subiectiv-relativistă asupra istoriei. A se vedea Carl L. Becker, *Everyman his own historian*, New York, 1935.

[21] Ch. Beard, *op. cit.*, p. 243.

[22] Ideile progresiste ale *New History* nu au fost însă date uitării. Prin deceniul al şaselea un număr remarcabil de istorici, e drept foarte eterogen, s-au grupat sub denumirea de *New left History*, dînd naştere la o orientare opusă tendinţelor conservatoare şi lipsite de angajament pe planul luptei de idei din istoriografia americană postbelică. „Noua stîngă", cum se mai numeşte această orientare, reflectă atît tensiunile interne din viaţa socială a S.U.A. legate de politica rasială, de mişcările tineretului şi ale clasei muncitoare, cît şi tensiunile externe determinate de politica imperialistă expansivă a Americii. „Noua stîngă" declară deschis legătura cu tradiţia istorică progresistă a *New History*, punînd din nou în circulaţie ideea de conflict în explicarea fenomenelor social-istorice. (Cf. A. Ungart, *The „New left" and American History*, în „A.H.R", nr. 4, 1967.) De asemenea, „Noua stîngă" se proclamă ca o tendinţă descinzînd din marxism, dar fără a se constitui într-o concepţie istorică bazată consecvent pe principiul luptei de clasă, (vezi şi Claude Fohlen, *A travers quatre générations d'historiens americains*, în „Revue d'histoire economique et sociale", nr. 1, 1970).

Pentru alte orientări şi tendinţe din istoriografia americană postbelică, a se vedea Eliza Campus, *Curente noi în istoriografia Statelor Unite ale Americii*, în „Studii" nr. 5, 1968, p. 937—938.

[23] I. S. Kon, *op. cit.*, p. 138.

Titlurile unor studii din această culegere vizează o seamă de concepte şi probleme importante pentru ştiinţa istorică, cum ar fi problema cauzalităţii şi legităţii, conceptul de progres social ş.a. Dar acestea sînt supuse unor analize simpliste, ajungîndu-se la concluzii eronate. Sidney Hook, de pildă, interpretează principiul cauzalităţii în istorie doar prin prisma relaţiilor de succesiune, de implicaţie nemijlocită între cauză şi efect. După părerea lui, fiecare eveniment istoric ar avea cauza sau cauzele sale, dar acestea au, la rîndul lor, alte cauze astfel încît, în fond, nu există decît un „punct de plecare relativ" şi nu „punct final relativ" [24].

Legăturile istorice cauzale nu ni se dezvăluie decît superficial, dacă rămînem doar la nivelul relaţiilor liniare, univoce între cauză şi efect. Înţelegerea complexităţii acestora presupune luarea în considerare a legităţii şi necesităţii istorice. Analiza cauzalităţii prin prisma legilor istorice permite desprinderea cauzelor determinante, necesare în raport cu cele subordonate sau accidentale şi face posibilă explicitarea trecerilor dialectice dintre cauză şi efect, a logicii desfăşurării lanţului istoric cauzal. Sidney Hook contestă însă acţiunea legilor în istorie. El şi-a însuşit punctul de vedere subiectivist al irepetabilităţii faptelor istorice pe baza căruia se teoretizează inexistenţa legilor în istorie [25].

Istoria devine ştiinţă numai prin dezvăluirea legăturilor cauzale necesare, legice, singurele capabile să orienteze cercetarea istorică asupra aspectelor esenţiale, profunde ale procesului istoric. Reducînd cauzalitatea istorică la nivelul întîmplării şi accidentalităţii, presenteismul anulează determinismul istoric în esenţa manifestărilor sale, situîndu-se pe linia relativismului, în cadrul căruia, aşa cum preciza Marx, istoria devine „speculativă şi capătă scopuri speciale" [26].

Într-adevăr, dacă procesul istoric nu are o determinare cauzală necesară şi nu se supune unor legi obiective, atunci nu se poate discuta despre obiectivitatea istoriei, iar aceasta poate fi scrutată şi „actualizată", după criterii arbitrare şi subiective, în aşa fel încît să fie utilă unor interese particulare, de grup sau de clasă. Chiar şi unii istorici occidentali au ajuns la concluzia că „lupta lui Beard pentru un realism adevărat, fundamentat ştiinţific (este vorba de strădaniile lui Beard de a fundamenta economismul în istoriografia americană — n.n.) a eşuat în pragul unei noi mitologii politice" [27].

Conyers Read dezvăluie deschis mobilurile şi idealurile acestei „noi mitologii politice". „Singurul lucru esenţial şi important — preciza el într-un studiu intitulat semnificativ „Răspunderea socială a istoricului" — este să adoptăm şi să sprijinim, prin munca noastră (a istoricilor americani — n.n.) modul nostru de viaţă. Trebuie să afirmăm propriile noastre modele de evenimente şi să organizăm toate forţele noastre în vederea apărării lor" [28].

[24] Vezi „Theory and Practice in Historical Study". A Report of the Committee on Historiography, Social Science Research Council, Buletin 54, New York, 1946, cap. IV: Ch. Beard şi Sidney Hook, *Problems of Terminology in Historical Winting, The Need for greater Precision in the Use of Historical Terms, Illustrations*, p. 110, 112 (Ch. Beard semnează de la p. 103—108).

[25] Ibidem, cap. V: „Proposition", p. 136, nota 3.

[26] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Edit. politică, 1958, p. 46.

[27] Fritz Wagner, *Moderne Geschichtsschreibung*, Berlinul occidental, 1960, p. 83.

[28] Conyers Read, *The Social Responsabilities of the Historian*, în „A.H.R.", vol. LV, nr. 2, 1950, p. 280.

Comentînd acest studiu al lui C. Read, istoricul american Chester Mac Arthur Destler aprecia, în mod just, că adoptîndu-se un asemenea punct de vedere „istoria ar fi vîndută dinainte oricărui grup care pune mîna pe putere" [29].

O seamă de cercetători marxişti şi-au adus contribuţia la analiza şi critica dezideratelor filozofice idealiste ale concepţiei presenteiste, dezvăluind totodată şi funcţiile ei ideologice şi sociale de clasă [30]. În mod special a fost subliniată influenţa negativă a presenteismului asupra practicii istoriografice [31]. Sînt însă mai multe motive care atestă actualitatea criticii marxiste a acestei orientări în istoriografie. Vom menţiona doar faptul că, în sprijinul principiilor lor teoretice, presenteiştii invocă o seamă de argumente care impun rezolvarea unor probleme reale şi de importanţă pentru cercetarea istorică, cum ar fi problema naturii faptului istoric, a obiectivităţii cunoaşterii istorice, semnificaţia metodologică a raportului dintre trecut şi prezent ş.a. De aceea, o examinare completă a tezelor fundamentale ale presenteismului reclamă deopotrivă o analiză atentă a corpului de argumente pe care acesta le invocă cît şi o dezbatere mai largă a aspectelor teoretice care se ridică în legătură cu ele. Ca urmare ne vom opri, în continuare, asupra cîtorva dintre principalele probleme ce stau în atenţia promotorilor concepţiei presenteiste.

Trecutul ca experienţă subiectivă. Direcţiile actuale ale presenteismului se împletesc tot mai strîns cu pragmatismul, astfel încît ele pot fi socotite în mare măsură ca o expresie specifică a influenţei acestui curent filozofic în teoria şi practica istoriografică. Conyers Read, de pildă, defineşte obiectul ştiinţei istorice ca fiind „memoria scrisă sau nescrisă a experienţei umane anterioare" [32].

Or, însuşi întemeietorul pragmatismului, Ch. Peirce a vorbit despre lume ca „experienţă a noastră", iar William Jeams consideră că „experienţa şi realitatea sînt unul şi acelaşi lucru" [33]. Identificînd conştiinţa cu experienţa şi experienţa cu realitatea, pragmatismul ajunge la o interpretare confuză, idealistă a experienţei. Prin noţiunea de experienţă pragmatismul reduce realitatea la experienţa subiectivă a individului.

Teoretizînd această situaţie în domeniul istoriei, Conyers Read concepe trecutul istoric ca o „experienţă pe care ţi-o aminteşti". „Văd în trecut — scrie el — pur şi simplu proiectarea ideilor şi intereselor prezentului pe îngrămădirea de date reţinute de memoria experienţei" [34].

Termenul de „experienţă" — aşa cum sublinia Lenin — este *ambiguu* creînd posibilitatea de a fi interpretat în sens materialist *sau* idealist. De aceea „experienţa" umană nu cuprinde în sine criteriile deciziei despre adevărul obiectiv al cunoştinţelor ce-i formează conţinutul.

---

[29] Ch. Mc. Arthur Destler, *Some Observation on Contemporary Historical Theory*, în „A.H.R.", vol. LV, aprilie 1950, p. 519.

[30] Vezi şi I. S. Kon, *op. cit.*, p. 138—142, 231—244, şi *Filozofskoi reliativism v sovremennoi americanskoi burjoaznoi istoriografii* în „Novaia i noveişaia istorii" nr. 5, 1958, Adam Schaff, *Presentism...*, p. 68—82.

[31] Vezi, de pildă, Alfred Laesdau, *op. cit.*, p. 1074—1077; I. P. Dementiev, *Concepţiile istorice ale lui Ch. Beard*, în „Probleme de istorie", nr. 5—6, 1967.

[32] Conyers Read, *op. cit.*, p. 275.

[33] W. Jeams, *Pragmatism*, New York, 1907, p. 53.

[34] Conyers Read, *op. cit.*, p. 280.

De aici decurge că experienţa joacă un rol în cunoaşterea umană numai după confirmarea şi verificarea datelor sale.

Verificarea şi confirmarea experienţei pot fi concepute în două feluri : a) raportarea experienţei la realitatea *obiectivă*, sesizată în şi prin practica socială ; b) raportarea experienţei subiectului la perceperea, trăirea sau cunoaşterea nemijlocită a procesului de experienţă, fără referire la practica socială (materială, obiectivă). În acest sens, Engels nota „Două feluri de experienţă — exterioară, materială şi interioară — legi ale gîndirii şi forme ale gîndirii" [35]. Ţinînd seamă că gîndirea reflectă realitatea obiectivă, că mersul ideilor depinde de mersul lucrurilor, rezultă că adevărata cunoaştere prin experienţă porneşte de la latura externă, obiectivă a activităţii umane spre latura subiectivă, psihică, internă. Linia materialistă în interpretarea experienţei constă în a o înţelege, după cum preciza Lenin, ca obiect în faţa subiectului, numai astfel putînd deveni un mijloc de cunoaştere a realităţii [36]. Este evident că pentru a cunoaşte concepţiile, ideile unei personalităţi istorice, de pildă ale lui Mihai Viteazul, ştiinţa istorică cercetează, în primul rînd, diversele lui fapte, actele lui de politică, modul în care el s-a comportat în diferitele împrejurări ale scurtei dar glorioasei sale domnii, ca apoi pe baza acestora să se poată formula şi unele aprecieri privind psihologia şi gîndirea sa particulară.

Presenteismul însă absolutizează şi denaturează un aspect real al experienţei, anume acela al laturii sale interne, subiective. El vorbeşte numai despre o experienţă individuală, a fiecărui istoric, obţinută pe calea subiectivă a trăirii nemijlocite a procesului de experienţă (ceea ce reţine propria memorie, după Conyers Read) fără a lua în considerare experienţa indirectă, socială, însuşită în cursul practicii sociale. Procedînd în acest fel, presenteismul cade iarăşi în subiectivism şi relativism istoric. Dacă singura sursă a cunoaşterii istorice o reprezintă „rememorarea" experienţei subiective a istoricului, atunci istoria se circumscrie, fără ieşire, în sfera trăirilor psihologice ale unui anumit individ, al istoricului care devine, cum ar afirma Carl Becker, „istoric al propriei sale istorii". Adam Schaff aprecia în mod just că „un asemenea punct de vedere are consecinţe care duc foarte departe, deoarece te obligă să recunoşti că, din punct de vedere al procesului istoric, nu se poate vorbi despre o dezvoltare istorică obiectivă, despre o istorie unică : s-ar putea spune că există tot atîtea istorii cîte minţi care le „creează". Mai departe, trebuie să recunoşti că nici epoca, nici poporul, nici clasa socială nu au istorie, ci că istoria există de fapt în fiecare istoric şi în genere chiar în fiecare individ cugetător" [37].

Consecinţe similare are un atare punct de vedere şi asupra raportului dintre trecut şi prezent, asupra temporalităţii istorice.

Presenteismul reduce timpul istoric doar la timpul trăit, la prezentul raportat la percepţia directă actuală, singurul căruia i se admite existenţa. Trecutul este fie negat, fie identificat cu mijloacele prin care se obţin informaţii despre el, cu rememorarea acestuia. O asemenea interpretare e greşită în primul rînd pentru că reduce timpul în general, ca atribut al realităţii, la timpul perceptual, subiectiv.

---

[35] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 611.
[36] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1954, p. 288.
[37] Adam Schaff, *Histoire et vérité...*, p. 129.

În realitate, ordinea, trecut-prezent-viitor, caracterizează relaţia obiectivă între stările fenomenelor în procesul dezvoltării lor. În mod concret-istoric, trecutul are un caracter obiectiv pentru că se desfăşoară în cadrul unor „forme sociale determinate" (Marx), este determinat de cauze obiective şi pentru că exercită anumite urmări, influenţe care, în ultimă instanţă, independent de dorinţele şi interesele subiective ale oamenilor, condiţionează evoluţia ulterioară a istoriei. Este vorba de faptul că fiecare generaţie, apărînd pe scena istoriei, găseşte anumite *condiţii istorice obiective* moştenite din trecut, de la care porneşte în mod necesar şi pe care nu le poate schimba după bunul ei plac. Fiecare generaţie moşteneşte din trecut în primul rînd *forţele de producţie*, baza reală a întregii ei istorii, cadrul obiectiv care orientează şi conturează activitatea ei viitoare. Prin însuşi acest fapt, istoria anterioară exercită o influenţă activă, cum scria Marx, asupra celei ulterioare, trecutul se leagă de prezent. Desigur, istoria fiind un proces practico-social, generaţiile prezentului, prin noua lor activitate creatoare pot modifica, în împrejurările lor noi, condiţiile istorice precedente. Este acel moment istoric pe care Marx l-a numit „coincidenţa schimbării împrejurărilor şi a activităţii omeneşti", momentul „practicii revoluţionare"[38], prin care prezentul „influenţează activ", la rîndul său, asupra trecutului, prin care prezentul se inserează în desfăşurarea legică a istoriei umane ca un *moment nou*, ca o *epocă nouă*. „Istoria, notau Marx şi Engels în „Ideologia germană", nu este altceva decît succesiunea diferitelor generaţii; fiecare dintre ele foloseşte materialele, capitalurile, forţele de producţie transmise de toate generaţiile precedente; în virtutea acestui fapt, fiecare generaţie, pe de o parte, *continuă* în împrejurări complet schimbate activitatea moştenită, iar pe de altă parte *modifică* vechile împrejurări printr-o activitate complet schimbată" [39].

Numai într-o perspectivă dialect-materialistă, în fapt, prin surprinderea unităţii dinamice a trecutului şi prezentului, a continuităţii şi deosebirii, a intercondiţionării multiple şi reciproce dintre acestea, se va putea ajunge la o înţelegere deplină a complexului de relaţii dintre trecut şi prezent, la deslușirea utilităţii metodologice a acestor concepte, evitînd absolutizările presenteiste.

Istoriografia ca act de credinţă. Una dintre problemele importante pe care le ridică în discuţie presenteismul este aceea a obiectivităţii ştiinţifice în cercetarea istorică, a posibilităţii cunoaşterii adevărului istoric obiectiv.

Adevărul istoric, acest „vis nobil" cum l-a numit Beard, rămîne după părerea lui o iluzie şi istoricul îşi continuă munca numai pe baza unui „act de credinţă". „Istoricul — scrie el — face, conştient sau inconştient, un act de credinţă, întrucît îi este inaccesibilă certitudinea cu privire la succesiunea şi mişcarea care decurge din cunoaşterea realităţii cu care are de-a face ... Credinţa lui este de fapt convingerea că se poate şti ceva adevărat despre mersul istoriei şi această convingere este o hotărîre subiectivă, iar nu o descoperire obiectivă" [40].

---

[38] Karl Marx, *Teze despre Feuerbach*, teza a 3-a.
[39] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Edit. politică, 1958, p. 46 (subl. ns).
[40] Ch. Beard, *Written history...*, p. 226.

Potrivit opiniei lui Ch. Beard istoricului îi este inaccesibilă certitudinea privind posibilitatea cunoaşterii adevărului din mai multe motive : a) pentru că istoricul nu poate cerceta obiectul său aşa cum face acest lucru un chimist. El „este observatorul unui trecut care se găseşte în afara epocii cînd trăieşte acesta" ; b) deoarece documentarea sa despre trecut este fragmentară şi că „realitatea ca întreg este, de fapt, incognoscibilă pentru istoric, oricît de harnic, de prudent şi de minuţios ar fi în cercetările sale", căci acesta nu va putea niciodată să strîngă întreaga documentare ; c) pentru că istoricul trebuie să selecteze chiar şi din această documentare parţială ; d) deoarece trebuie să-şi „organizeze" materialele sale atunci cînd expune rezultatele şi în acest fel el impune o „structură" asupra trecutului, structură pe care trecutul n-ar fi avut-o niciodată în realitate ; e) pentru că evenimentele şi procesele care îl interesează pe istoric presupun, prin însăşi natura lor, aprecieri etnice şi estetice. „Acestea nu sînt simple fenomene ale fizicii sau chimiei, scrie Beard, care să admită o atitudine neutră din partea „observatorului" ; f) deoarece atît în alegerea temei, cît şi în prezentarea materialului se manifestă întotdeauna (conştient sau nu) „eul" individual, personalitatea istoricului însuşi şi, în fine, g) pentru că cercetătorul nu se poate descătuşa de ambianţa ideologică, filozofică, politică, de clasă a timpului său [41].

Argumentele lui Ch. Beard vizează un fel de obiectivitate ştiinţifică absolută, posibilă numai în cazul în care cunoaşterea ar fi o activitate abstractă, strict ideală şi autonomă, desprinsă de contextul acţiunii umane şi, prin ea, de realul obiectiv. De fapt, la o asemenea concepere a obiectivităţii se ajunge reducînd subiectul la spirit reflexiv pur, ignorîndu-l în calitate de *subiect practic*.

În esenţă, Beard ridică în discuţie problema dacă trecutul istoric poate fi reconstituit şi explicat în mod obiectiv de pe poziţiile prezentului, în condiţiile în care istoricul, cu sau fără voia sa, nu se poate detaşa de „eidolile ideologice", „de clasă" sau „gnoseologice", date, ale timpului său, care influenţează sarcinile cercetării sale.

Din toată argumentaţia lui Beard, prin care dă un răspuns negativ la această problemă, transpare unul din neajunsurile raţionamentelor sale. El limitează demersul cunoaşterii istorice doar la observaţiile şi cercetările individuale ale unui anumit istoric. Dar procesul cunoaşterii umane, inclusiv procesul cunoaşterii istorice, este un proces social-istoric, care nu se reduce la cunoaşterea individuală, ci totalizează cunoştinţele acumulate de întreaga societate în decursul practicii social-istorice a omenirii.

O particularitate a cunoaşterii istorice o constituie faptul că între obiect şi subiect se interpune *documentul* [42]. Înseamnă însă aceasta că în ştiinţa istorică nu-i posibilă observaţia nemijlocită a realităţii istorice şi a izvoarelor istorice? Departe de a fi creaţia imaginaţiei arbitrare a istoricilor, izvoarele istorice au avut şi au o existenţă obiectivă. „Premisele de la care pornim — scria Marx — nu sînt arbitrare, nu sînt dogme ; ele sînt premise reale, de care se poate face abstracţie numai în imaginaţie. Este

[41] Ch. Beard, *That Noble Dream*, în „A.H.R.", vol. XLI, nr. 1, octombrie 1935, p. 76—84 ; Ch. Beard şi A. Vagts, *Currents of Thought in Historiography*, în „A.H.R", 1937, nr. 3. Vezi şi W. Drey, *Philosophy of History* Prentice Hall, INC, Copyright 1964, p. 21—22.

[42] O interesantă analiză privind rolul documentului în cunoaşterea istorică întreprinde V. Liveanu în studiul *Probleme gnoseologice ale cercetării istorice*, în lucrarea „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1965.

vorba de indivizii reali, de activitatea și de condițiile lor materiale de viață, atît cele pe care le-au găsit gata existente cît și cele pe care le-au creat prin propria lor activitate. Aceste premise pot fi constatate, prin urmare, pe cale pur empirică" [43].

Izvoarele istorice nu sînt altceva decît obiectivizarea acestor premise în opere, monumente, obiecte, scrieri, care și ele pot fi cunoscute pornind de la observația empirică. „Aceeași importanță pe care o are forma resturilor de oase pentru cunoașterea conformației speciilor de animale dispărute — spunea Marx — o au și resturile *mijloacelor de muncă* pentru aprecierea formațiunilor economice dispărute ale societății" [44].

Fără îndoială că datele istorice sînt incomplete și că ele nu pot reda în întregime evenimentele petrecute în trecut. Acest lucru creează anumite dificultăți, dar nu subminează posibilitatea obiectivității cunoașterii istorice, deoarece metodologia cercetării științifice a societății îl înarmează pe istoric cu o serie întreagă de mijloace care îi permit ca pe calea analizei documentului însuși și comparării acestuia cu alte izvoare, să determine mai mult sau mai puțin exact gradul de veridicitate a datelor istoriei.

Desigur, istoricul nu poate reconstitui în toate detaliile trecutul istoric. O asemenea sarcină nu poate fi îndeplinită și nici nu stă în fața științei istorice. Lenin scria că diversitatea și complexitatea modificărilor și ramificațiilor procesului de producție capitalist „n-ar putea fi îmbrățișat în cadrul economiei capitaliste mondiale nici de 70 de oameni ca Marx. Esențialul este că au fost descoperite legile acestor modificări, că a fost dovedită, în linii principale și esențiale, logica obiectivă a acestor modificări și a dezvoltării lor istorice" [45].

Adevărul în știința istorică constituie revelarea adecvată a celor mai importante laturi și trăsături ale procesului istoric. Completarea tabloului istoric pe baza noii experiențe acumulate de omenire nu dovedește caracterul inevitabil subiectiv și relativ al cunoașterii istorice, ci este o formă a manifestării dialecticii adevărului relativ și absolut.

Extrapolînd însă aspectul relativității în cunoașterea istorică, presenteismul neagă în genere orice posibilitate de a obține cunoștințe pozitive despre istoria trecutului.

O caracteristică a științei istorice, decurgînd din particularitățile obiectului său, este *cunoașterea retrospectivă* a faptelor. Ea este pusă în situația de a cerceta fenomene, evenimente ce s-au produs cu mult timp în urmă și pe care istoricii nu le pot observa decît indirect, prin intermediul rezultatelor și consecințelor lor. Raportînd faptele istorice trecute la prezent, la punctul cel mai înalt de dezvoltare al lor, se obține o perspectivă cuprinzătoare asupra acestora, căci de la înălțimea prezentului se pot observa mai limpede etapele anterioare ale fenomenelor cercetate și cu atît mai bine se va înțelege și sensul evoluției lor, rolul lor în cadrul procesului istoric în ansamblu. Dar pentru a nu vicia adevărul istoric obiectiv, o asemenea metodă trebuie să se sprijine pe un principiu teoretic profund științific. Altfel, se poate ușor denatura procesul continuității istorice, se poate trece peste deosebirile calitative ale epocilor, teoretizîndu-se în

---

[43] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1962, ed a II-a, p. 20.
[44] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, București, Edit. politică, 1960, ed. a IV-a, p. 209.
[45] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 319.

mod unilateral, cum procedează presenteismul, actualizarea trecutului, „modernizarea" lui.

În concepţia materialistă a istoriei, metoda raportării trecutului istoric la prezent se întemeiază pe principiul marxist al istorismului care asigură baza ştiinţifică a unor analogii în cunoaşterea istorică, dezvăluind aspectele de repetabilitate în istorie. Principiul materialist al istorismului prevede ca orice fenomen al trecutului şi prezentului să fie analizat: a) în procesul apariţiei şi dezvoltării lui; b) în legătură cu alte fenomene şi condiţii ale epocii respective şi c) în legătură cu experienţa concretă a istoriei care permite să se stabilească nu numai urmările directe, ci şi îndepărtate ale procesului sau fenomenului studiat.

Aplicat la istoria universală, acest principiu se concretizează, în primul rînd, în noţiunea de formaţiune social-economică. Aceasta este o treaptă istoriceşte determinată în dezvoltarea societăţii la baza căreia stă modul de producţie caracteristic numai ei. În această noţiune sînt generalizate trăsăturile specifice care disting principalele perioade din istoria universală şi dă criteriul repetabilităţii celor mai importante fenomene istorice. În acelaşi timp, ea fixează acel element general, comun diferitelor ţări care străbat aceeaşi treaptă de dezvoltare socială. Categoriei de formaţiune social-economică îi revine un rol esenţial şi în problema periodizării istoriei, atît a istoriei universale, cît şi a istoriilor naţionale.

Noţiunea de formaţiune social-economică asigură condiţiile *obiectivităţii* în cercetările de istorie, pentru că numai în lumina acesteia e posibilă desprinderea *esenţialului* din faptele observate şi înregistrate, a relaţiilor şi tendinţelor necesare ale acestor fapte.

Cunoaşterea istorică devine tot mai complexă şi prin caracterul partinic al funcţiei sociale pe care o îndeplinesc rezultatele cercetării. În analiza şi aprecierea evenimentelor istorice se manifestă punctul de vedere „eidolele" ideologice, filozofice sau politice ale unui anumit grup social sau clasă socială. Dar diferitele clase, partide, grupuri, prin însăşi poziţia lor în societate, nu au în egală măsură posibilitatea şi interesul de a dezvălui adevărul istoric obiectiv. Ideologia grupurilor şi claselor potrivnice progresului social a avut întotdeauna un caracter deformant, căutînd evitarea adevărului istoric, după cum ideologia claselor sociale înaintate a constituit un permanent impuls în cercetarea obiectivă a realităţii istorice şi a legilor ei.

Concepţia materialistă a istoriei recunoaşte deschis caracterul ei partinic, faptul că slujeşte conştient interesele clasei muncitoare, ale oamenilor muncii. În aceste condiţii, obiectivitatea şi partinitatea se află în strînsă interdependenţă. „Fără obiectivitate, principiul partinităţii îşi pierde esenţa, iar fără partinitate, obiectivitatea devine obiectivism, ducînd la abordarea facilă şi neconcludentă a fenomenelor în procesele sociale" [46]. Situîndu-se fără rezerve pe poziţiile clasei muncitoare, ale luptei pentru transformarea revoluţionară, istoriografia marxistă afirmă posibilitatea cunoaşterii adevărului istoric obiectiv şi se preocupă de cercetarea multilaterală şi aprofundată a realităţii în desfăşurarea ei istorică.

---

[46] N. Z. Lupu, *Partinitate şi obiectivitate în ştiinţa istoriei*, în „Anale de istorie", nr. 1, 1973, p. 81.

„Rescrierea" istoriei. O problemă ce revine frecvent în lucrările susținătorilor presenteismului este aceea a imposibilității de a scrie o „istorie obiectivă" ca urmare a subiectivității concepțiilor și criteriilor de selectare și interpretare a materialului folosit în cercetarea istorică. Cel mai bine a fost expusă și argumentată această chestiune de cunoscutul filozof pragmatist și teoretician al istoriei, John Dewey, care prin concepția sa istorică a cultivat ideile presenteismului.

John Dewey susține că în cercetarea istorică nu există deosebire obiectivă între „esențial" și „neesențial", deoarece „chiar și o analiză superficială — scrie el — arată că materialul conceptual folosit la scrierea istoriei aparține acelei perioade în care s-a scris această istorie. Nu există un material accesibil pentru stabilirea principiilor și ipotezelor de selectare în afara prezentului istoric. Odată cu schimbarea culturii se schimbă și concepțiile care dominau această cultură. Apar în mod necesar noi puncte de plecare pentru examinarea, aprecierea și punerea în ordine a datelor. Atunci, istoria se *rescrie*. Materialul căruia înainte nu-i acordau atenție (istoricii n.n.) este prezentat acum ca informativ, deoarece noile concepții propun pentru rezolvare noi probleme care necesită material faptic nou. Pentru toate acestea — scrie Dewey — trebuie să conchidem că în mod necesar orice istorie este scrisă din punctul de vedere al prezentului și este nu numai o istorie a prezentului, dar și o istorie a ceea ce este considerat important pentru prezent" [47]. Într-un mod asemănător se exprima și Ch. Read. „Noi punem întrebări trecutului — scria el—, care diferă de acelea pe care le-au pus părinții noștri, accentuînd împrejurări pe care părinții noștri le-au ignorat, și ignorăm împrejurări despre care părinții noștri afirmaseră că ar fi de mare importanță" [48].

Fără îndoială că aspectul istoriei se modifică cu timpul, că progresul istoric ne dă posibilitatea să sesizăm noi trăsături ale trecutului, determinîndu-ne să privim într-un chip nou istoria. Ca orice formă a conștiinței sociale, știința istorică suferă condiționarea, în ultimă instanță, hotărîtoare a prefacerilor din viața materială a societății, a devenirii societății. Istoriografia fiind știința procesului concret de dezvoltare socială, este firesc ca ea să se îmbogățească continuu cu fiecare epocă istorică, cu fiecare pas înainte al societății, pentru că însăși evoluția istorică dă la iveală trăsături noi și mereu alte aspecte ale trecutului. Este evident, bunăoară, că un anumit fapt sau eveniment istoric ni se dezvăluie mult mai complet și profund cu cît el se maturizează și ajunge la deplinătatea dezvoltării lui. Pe de altă parte, istoriografia are o anumită autonomie relativă față de realitatea istorică, fiind strîns legată și de dezvoltarea științei ca atare, de descoperirea unor mărturii și documente noi, de elaborarea unor metode și tehnici noi de investigare. Transformările din universul cultural și științific al epocilor istorice îmbogățesc cunoașterea istorică, o ajută să oglindească mai profund inepuizabilitatea realității istorice, dau posibilitatea formulării unor noi interpretări și concluzii, lărgind viziunea cercetătorului. Așa se explică „învechirea" lucrărilor istorice, așa putem înțelege mai bine

---

[47] John Dewey, *Logic The Theory of Incuiry*, New York, p. 233—234.

[48] Conyers Read, *op. cit.*, p. 280. Un punct de vedere identic susține și Sidney Hook în studiul *Objectivity and Reconstruction in History* publicat în volumul editat de el „Philosophy and History", New York, University Presse, 1963.

cunoaşterea istorică drept un proces infinit de apropiere de adevărul absolut. Dovedesc însă toate acestea imposibilitatea scrierii în mod obiectiv a istoriei, caracterul inevitabil conjunctural, momentan al concluziilor istoriografiei?

La această întrebare se poate răspunde, printre altele, şi cu constatarea făcută de Karl Marx cu privire la însemnătatea abordării fenomenelor social-istorice prin prisma raportului dintre logic şi istoric şi din perspectiva nivelului cel mai înalt de dezvoltare la care au ajuns ele. În acest sens, Marx scria că „Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată şi mai multilaterală organizare istorică a producţiei. De aceea categoriile care exprimă relaţiile acestei societăţi, înţelegerea structurii ei, oferă totodată posibilitatea de a cunoaşte structura şi relaţiile de producţie ale tuturor formelor sociale dispărute ... Anatomia omului constituie o cheie pentru înţelegerea anatomiei maimuţei"[49].

Metodologic, ultima treaptă de dezvoltare ne oferă un *element comparativ* riguros în raport cu care putem aprecia cu mai multă siguranţă cauzele diferitelor evenimente trecute, să oglindim mai profund inepuizabilitatea realităţii istorice. Ni se pare deci explicabil ca istoriografia să-şi corecteze evaluările şi concluziile sale în raport cu noile aprecieri, să reducă la proporţii corespunzătoare multe probleme, care înainte apăreau fie prea importante, fie minore. În aceste condiţii, este firesc să „accentuăm anumite împrejurări" să „ignorăm altele", să acordăm mai mare atenţie materialului informativ în legătură cu problemele care se dovedesc a fi mai importante.

Dar această particularitate a cunoaşterii istorice, caracterul ei *retrospectiv*, mecanismul complex prin care se realizează această înţelegere „inversă" a trecutului istoric, conţine în sine posibilitatea latentă a unor interpretări şi concluzii unilaterale, eronate, aflate în conflict cu obiectivitatea ştiinţifică. K. Marx preciza în acest sens că „dacă este just să se spună că categoriile economiei burgheze conţin o doză de adevăr pentru toate celelalte forme sociale, lucrul acesta trebuie înţeles numai *cum grano salis*". Este vorba aici de considerarea obişnuită că aşa-zisa dezvoltare istorică se bazează, în genere, pe faptul că forma socială nouă le priveşte pe cele anterioare ca trepte care duc spre ea însăşi, le înţelege întotdeauna pe cele dintîi *într-o manieră unilaterală*, căci numai arareori şi în condiţii bine determinate este ea în măsură să se critice pe sine însăşi şi prin aceasta să înţeleagă multilateral şi trecutul[50].

Punctul de vedere unilateral într-un asemenea mod de abordare a trecutului poate duce la denaturarea acestuia prin crearea posibilităţii de a împărtăşi optica contemporaneităţii, a prezentului fiecărei epoci istorice descrise. Referindu-se la concepţia denumită de el, „idealist-speculativă", care concepe istoria „după o schemă aflată în afara ei", ca istorie a „ceva situat în afara şi deasupra lumii", ca o „închipuire", ca „idee pură", Marx conchidea că „De aceea, această concepţie ... la tratarea fiecărei epoci istorice în parte a trebuit să *împărtăşească iluziile epocii respective*. De pildă, dacă o epocă îşi închipuie că este determinată de motive pur „politice" sau „religioase", cu toate că „religia" şi „politica" sînt numai forme

[49] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 13, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 679.
[50] *Ibidem*, p. 679–680.

ale motivelor ei reale, istoricul îşi însuşeşte această opinie"[51]. Ceea ce este totuna cu prejudecata că fiecare istoric sau generaţie de istorici creează şi recreează „adevărul istoriei", „rescrie" istoria sub influenţa unor comenzi sociale de clasă sau a conjuncturii prezentului.

Problema caracterului variabil al cunoaşterii istorice, al modului de a aborda trecutul în raport cu epoca în care scrie istoricul, cu concepţiile şi interesele sale sau ale vremii sale, este, aşadar, în funcţie de presupoziţiile teoretice generale ale istoricului, presupoziţii care pot fi apte sau mai puţin apte pentru asigurarea acelor „condiţii bine determinate" de analiză, adică a unei concepţii şi metodologii de cercetare riguroase, critice, ferită de unilateralitate, subiectivism şi relativism. Presenteismul însă ca orientare idealist-subiectivă contestă generalul, repetabilitatea şi legitatea în istorie. Fără aceste criterii fundamentale în asigurarea unei cunoaşteri obiective, presenteismul este constrîns fie la o înţelegere unilateral-empirică a unor fenomene sau situaţii istorice, fie la o abordare schematică, abstract speculativă a acestora. El este incapabil să cuprindă într-o explicaţie unitară faptele istorice concrete, ca unitate între general şi particular, necesar şi întîmplător, să le privească ca verigi în lanţul dezvoltării, să dezvăluie legăturile fiecărui eveniment cu condiţiile de loc şi timp în care s-a produs, rolul lor în transformările sociale. În aceste condiţii, singurul sistem de referinţă în cunoaşterea retrospectivă a unor fenomene sau situaţii istorice rămîn componentele subiective ale procesului cognitiv, de regulă „cadrul gnoseologic", „climatul" ideologic al epocii faţă de care istoricul se angajează cu sau fără voia sa. De aceea, caracterul retrospectiv al cunoaşterii istorice devine, în concepţia presenteistă, un prilej de a teoretiza existenţa unei filiaţii directe între procesele din trecut şi anumite realităţi contemporane. Atitudinea speculativă a istoricului este mult facilitată şi se manifestă în acest caz prin transpunerea în trecut a unor interese, idealuri sociale, politice sau culturale ale epocii sale, denaturîndu-l.

Concepţia presenteistă are, desigur, rădăcini mult mai adînci. Ea este o expresie a malformaţiilor pe care le suferă angajarea, ralierea istoricului la o concepţie neştiinţifică, la o ideologie care caută să justifice idealurile crepusculare ale unor clase sociale depăşite de conţinutul şi tendinţele epocii istorice date. Presenteismul este un exemplu elocvent de transformare a ştiinţei istorice într-un instrument de utilitate pragmatică, într-un sistem de concluzii de conjunctură trase în mod arbitrar în interesul unor tendinţe politice conservatoare, reacţionare.

Concepţia materialistă a istoriei relevă funcţia socială deosebită a istoriografiei, stringenta actualitate a cunoaşterii istoriei umane, dar ea a şi fundamentat teoretic capacitatea ştiinţei istorice de a dezvălui cu maximum de responsabilitate adevărul istoric obiectiv, de a progresa neîntrerupt pe calea cunoaşterii acestui adevăr. Reflectînd generalul, esenţa fenomenelor istorice, descoperind legile dezvoltării sociale, gîndirea istorică marxistă permite reconstituirea autentică a trecutului, elucidarea procesului de ansamblu al dezvoltării istorice, continuitatea istoriei, explicînd rădăcinile istorice adînci ale prezentului şi ajutînd la înţelegerea perspectivelor viitorului.

---

[51] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Edit. politică, 1958, p. 39—40.

„Istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluţionare în complexitatea sa — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu —, să pornească de la analiza ştiinţifică a realităţii sociale, să înfăţişeze faptele nu după dorinţele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci aşa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieţii" [52].

Presupoziţiile teoretice generale materialist-dialectice ale istoriografiei marxiste, caracterul ei partinic declarat, deschis sînt garanţia sigură a depăşirii conjuncturismului, al realizării unei autentice scrieri a istoriei.

LE „PRÉSENTEÏSME" DANS LA PENSÉE HISTORIQUE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

Partant du sens originaire du terme que lui donnent les dictionnaires, un grand nombre de chercheurs marxistes incluent sous la dénomination de „présenteïsme" un ensemble de conceptions et d'orientations historiographiques ayant pour élément commun la tendance à nier le caractère objectif du passé et à réduire la science historique à une simple présentation des „situations" contemporaines. A cet égard on parle du „présenteïsme" historique promu par le néo-hégélianisme italien representé par „l'actualisme" de G. Gentile et par „la philosophie de l'esprit" de B. Croce et encore même par certaines théoriciens du subjectivisme sociologique ou de l'existentialisme. Mais l'utilisation du terme „présenteïsme" pour toute conception qui conteste le caractère objectif du passé historique est impropre.

Dans le stricte sens de la notion, en tant que variété du relativisme de la connaissance dans l'historiographie, le „présenteïsme" est un produit de la pensée historique américaine. Absolutisant les moments subjectifs de la connaissance, spéculant autour de certaines particularités de l'épitémologie historique, Ch. Beard, Conyers Read, John Dewey, etc. essayent de démontrer l'impossibilité de l'objectivité dans la recherche historique et justifient les essais arbitraires de „modernisation " du passé.

Le problème touchant le caractère variable de la connaissance historique, la manière d'aborder le passé en rapport avec l'époque où a écrit l'historien, avec ses conceptions et intérêts ou bien avec ceux de l'époque à laquelle il a vécu est en fonction des présuppositions théoriques générales de l'historien, présuppositions qui peuvent être aptes ou moins aptes à une investigation scientifique rigoureuse de l'histoire humaine.

Les présuppositions théoriques et méthodologiques de la conception matérialiste-dialectique concernant l'histoire, le principe marxiste de l'historisme, le caractère objectif et de fidélité aux principes du parti de l'historiographie marxiste sont à même d'assurer le dépassement de la conjoncture et la réalisation d'une authentique perspective de l'histoire.

---

[52] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 338.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PUNCTE DE VEDERE PRIVITOARE LA CRITERIILE ŞI NECESITATEA UNEI NOI PERIODIZĂRI A ISTORIEI MODERNE ŞI CONTEMPORANE A ROMÂNIEI

Istoricii marxişti — şi nu numai ei — consideră, pe bună dreptate că, la baza oricărei periodizări a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat de noi, poate fi aşezat drept criteriu fundamental acela al *formaţiunii social-economice*. Cum acest criteriu nu poate acoperi decît cu totul incidental totalitatea proceselor, problemelor, trăsăturilor şi aspectelor pe care le implică, pe un plan mai larg, *epoca istorică* (un alt termen insistent uzitat în materie de periodizare a istoriei), se recunoaşte, de regulă, că epoca istorică include şi formaţiunea social-economică dar este un termen categorial mult mai larg. Cu alte vorbe, sub nici un motiv, termenul de epocă istorică nu este unul şi acelaşi lucru cu formaţiunea social-economică.

Se întîmplă adeseori ca, pronunţîndu-se asupra unor probleme de periodizare pe fluxul istoriei, specialiştii să opereze fără discernămînt, cu mai mulţi termeni dintr-o dată, de pildă cu : *formaţiune social-economică, mod de producţie, orînduire, epocă* ş.a.

Din confundarea termenilor şi folosirea lor întîmplătoare, judecăţile se amestecă şi rezultatul analizei nu poate fi decît eronat. Şi în încercarea de periodizare a istoriei noastre naţionale se comit adeseori abateri de la *criteriul unic* de apreciere şi nici nu poate fi de mirare că rezultatele la care ajung diverşi istorici şi cercetători sînt deosebite unele de altele.

În legătură cu momentul istoric-cheie care poate determina o judicioasă periodizare a începutului epocii moderne în ţara noastră, socotesc întru totul corespunzătoare adevărului istoric — deci deplin justificată din punct de vedere ştiinţific — alegerea revoluţiei române din 1821 drept moment de început. După ani de neîntrerupte confruntări istoriografice pe acest tărîm — confruntări înregistrate mai ales în ideea stabilirii acestei treceri în anul 1821 sau în 1848—ne aflăm în prezent în situaţia de a fi încheiat dezbaterea şi a fi de acord cu toţii cu ceea ce se subliniază în Programul partidului prin următoarele cuvinte : ,,*Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu marchează începutul istoriei moderne a României, un moment de cotitură în lupta pentru libertate şi dreptate socială, pentru scuturarea jugului dominaţiei străine şi afirmarea drepturilor naţionale ale poporului român*".

Întrucît revoluţia din 1821 şi-a avut ecouri vii pe întreg pămîntul românesc şi dovezile participării de pretutindeni la cauza lui Tudor — care era în acelaşi timp a întregii ţări — sînt bine cunoscute nouă tuturor şi atestate cu forţa de convingere a documentelor vremii, nu are rost cred să mai avem atenţie spre acele ipoteze conform cărora datarea începutului epocii moderne ar trebui făcută în mod diferit pentru unele sau altele din zonele ţării, unele dintre ele aflate în acel timp — după cum se cunoaşte — sub dominaţia puterilor străine. S-a scris suficient pînă acum — cred — despre continuitatea ideilor majore ale unităţii statale şi naţionale a poporului român şi s-a detaşat prea bine că, în adîncimea istoriei noastre, nici un fel de graniţe nu au putut zăgăzui ascensiunea ideilor însufleţitoare ale unităţii. În consecinţă, nu are rost credem ca unii cercetători să-şi mai facă de lucru şi să-şi mai irosească forţele, despicînd firul în patru şi încercînd prin aceasta să descopere ,,ipoteze" şi ,,considerente" care, în mod sigur nu-şi găsesc altă finalitate decît în a se abate de la ceea ce este hotărîtor şi trainic pe întregul flux al istoriei noastre naţionale — unitatea şi continuitatea ideilor de libertate, independenţă şi integritate pe vechea vatră strămoşească geto-dacică.

Fixîndu-ne atenţia asupra anului 1821 drept moment de trecere de la epoca medievală la cea modernă o facem cu conştiinţa faptului că perioada de tranziţie dintre evul mediu dezvoltat şi evul modern cuprinde circa trei sferturi de veac, începînd cu desfiinţarea rumâniei — instituţie medievală — prin reformele lui Constantin Mavrocordat.

În acelaşi timp, dacă ne este tuturor clar că epoca modernă în ţara noastră începe în 1821, tot aşa de clar este că pînă ca formaţiunea social-economică nouă, capitalistă, să devină învingătoare (şi acest lucru în linii generale s-a petrecut odată cu revoluţia română din 1848—1849) a mai fost necesar un interval de timp. Se observă deci cu claritate cum, în interiorul unei epoci istorice, formaţiunea social-economică intervine şi triumfă la un moment dat care nu este obligatoriu să fie acelaşi cu începutul de epocă şi, de regulă, este un alt moment

Discuţii pot avea loc, după părerea mea — şi e necesar să le facem —, pe problematica istorică a trecerii de la epoca modernă la cea contemporană; este firesc să încercăm o cît mai rapidă descifrare a sensului punctelor de vedere existente în prezent în ideea ajungerii la încheieri în această problemă foarte importantă.

Sînt cunoscute aprecierile ce s-au făcut şi se fac în lume asupra semnificaţiilor internaţionale majore ale Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie şi de aceea nu ne vom referi în acest cadru asupra lor. Dealtfel, după cum este cunoscut, însuşi partidul nostru, în mod consecvent, începînd cu documentele sale fundamentale şi cel mai cuprinzător dintre toate în Programul adoptat de cel de-al XI-lea Congres, a apreciat la reala lor valoare semnificaţiile istorice ale marelui Octombrie.

Atunci cînd se pun însă probleme legate de periodizarea istoriei universale, s-a dovedit de mult că anul 1917 nu poate fi desemnat drept unic criteriu, general-valabil pentru întreaga lume în ceea ce priveşte datarea începutului istoriei contemporane. Explicaţia provine de acolo de unde, în acel moment, omenirea cunoştea o mare varietate de condiţii, etape diferite, trăsături distincte de la zonă geografică la zonă geografică, de la ţară la ţară chiar. Nu este necesar să ne referim în acest sens decît la faptul că începutul istoriei contemporane este datat azi foarte diferit în lume, mai ales în cazul ţărilor situate la mari depărtări geografice de locul în care în 1917 a izbucnit şi s-a desfăşurat victorios Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie.

Este normal, prin urmare, să se aleagă doar criteriile care să se deducă şi să explice situaţiile obiective în care istoria unei ţări sau alteia a păşit de pe treptele epocii moderne spre contemporaneitate.

Ne sînt cunoscute tuturor fixările în timp ale acestei treceri pentru Franţa, Italia, Anglia şi alte ţări europene, pentru S.U.A., Canada, Brazilia, ţările Americii Latine sau alte state de pe continentul american, pentru Japonia şi alte ţări asiatice, pentru Australia şi sîntem conştienţi de dificultăţile ce stau în faţa celor ce vor încerca să determine în timp fenomenul respectiv pe întinsul pămînturilor africane; realmente, ni se pare cu totul normal ca asemenea aprecieri şi datări să se facă pentru fiecare caz în parte, ţinîndu-se seamă de specificitatea situaţiilor.

În mod similar, istoria modernă — se ştie — a început în diverse zone ale lumii prin revoluţii: revoluţia burgheză din Anglia (1642) şi s-a sfîrşit tot cu o revoluţie: Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie (1917). Deci 275 de ani în care s-au desfăşurat peste zece revoluţii cu caracter naţional sau proletar.

Aceste revoluţii au impus mari transformări economice, sociale, politice, culturale. De aceea, Marx avea dreptate, în mod absolut, atunci cînd spunea că ,,revoluţiile sînt locomotivele istoriei".

Pornind de la asemenea judecăţi de mai largă generalizare, ne-am întrebat adeseori pentru cazul ţării noastre, care pot fi considerate criteriile sigure pentru o asemenea fixare în timp a trecerii de la epoca modernă la cea contemporană. După cum este cunoscut am operat un timp în istoriografie cu anul 1917, fără a fi putut demonstra pînă acum cineva că, în cazul României burghezo-moşiereşti, acest an a marcat un moment de răscruce, de cotitură fundamentală din modernitate spre contemporaneitate.

Era în acest criteriu de periodizare o încercare pe care o făceam pentru a pune de acord istoria României, cu ansamblul istoriei universale în care şi aşa, după cum am subliniat, un asemenea criteriu nu poate rezista în faţa enormei diversităţi de condiţii şi de situaţii în care a evoluat existenţa unor ţări şi popoare.

Nu dorim să insistăm asupra inconsistenţei temeiurilor acestei periodizări pentru istoria ţării noastre. Nu trebuie uitat că în anii ce au urmat lui 1917, de fapt nici unui partid sau grupare politică nu ajunsese de fapt să-i fie clară etapa de dezvoltare a ţării. Însuşi partidului comunist i-au fost necesare multe eforturi pînă a putea ajunge, în decembrie 1931 — în cadrul celui de-al V-lea Congres — la concluzii legate de etapa revoluţionară în care ne aflam şi anume: desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice, revoluţie începută după cum se ştie, încă la jumătatea veacului trecut. I-au trebuit mult timp şi multe eforturi partidului, mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice, forţelor social-politice progresiste ale timpului pentru ca să ajungă la împlinirea acestui obiectiv; după cum e cunoscut, abia la finele lui 1947 şi la

începutul lui 1948 — la mai bine de o sută de ani de la declanşarea acestei revoluţii în spaţiul istoric românesc — s-au putut desăvîrşi sarcinile ei, atunci cînd s-a şi trecut la înfăptuirea revoluţiei socialiste în ţara noastră apărînd cu evidenţă noua formaţiune social-economică.

De la un timp încoace, istoricii din ţara noastră au ales momentul 1 decembrie 1918— simbolizînd desăvîrşirea formării statului naţional unitar român —, drept moment al intrării în contemporaneitatea românească. Dacă ar fi să analizăm în toată profunzimea în ce au constat urmările lui 1 decembrie 1918 în economia, viaţa socială şi politică a ţării şi mai ales în ce priveşte satisfacerea dezideratelor vitale ale celor mulţi, ar fi să desprindem cu uşurinţă concluzia că nu acestui moment i-ar putea reveni în istoria României rolul de punct de cotitură. Cauzele sînt lesne de înţeles. Să nu uităm că premizele importante apărute în memorabilul 1918 pentru rezolvarea reală a multiplelor probleme social-politice ale timpului, în interesul maselor largi, n-au fost folosite de cercurile guvernante decît în interesele lor înguste de clasă şi, din acest motiv, au trebuit să fie menţinute pe stindardul de luptă al oamenilor muncii nenumărate lozinci sub care acţionează şi pînă în 1918 (lupta împotriva exploatării capitalisto-moşiereşti, pentru reformă agrară, pentru drepturi şi libertăţi democratice, pentru vot universal, pentru o constituţie democratică, împotriva amestecului puterilor străine în treburile interne ale statului român). Este în aceasta o dovadă grăitoare a faptului că pînă la momentul de salt calitativ — spre reala contemporaneitate — au mai rămas încă multiple acumulări de înregistrat şi istoria avea să le dobîndească treptat. Nu sîntem printre aceia care să considerăm că doar cu preţul tuturor acestor acumulări trecerea în contemporaneitate se putea înregistra, dar nici nu putem accepta ideea că putem depăşi limitele epocii moderne atîta timp cît o serie de probleme fundamentale — precum cele mai sus enumerate — nu ajunseseră a fi soluţionate.

În judecăţile pe care le facem ne sînt de un real sprijin aprecierile ce s-au dat adeseori în documente de partid, în expunerile secretarului general al P.C.R., tovarăşul Nicolae Ceauşescu, unor momente şi evenimente istorice de pînă în 1948. Însuşi evenimentul de excepţională însemnătate în viaţa ţării, petrecut în august 1944, a fost şi este apreciat de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu drept un moment cheie al epocii moderne a ţării, cu alte cuvinte fiind vorba de un eveniment petrecut în modernitate.

Şi în prezent, se ştie, operăm în periodizarea epocii contemporane a României începînd cu 1 decembrie 1918, dar sînt destui aceia care au avansat şi s-au raliat punctului de vedere conform căruia nu atunci ci peste mai mulţi ani ar putea fi vorba de acest salt din modernitate în contemporaneitate. Cei mai mulţi susţin astăzi că 23 August 1944 ar putea fi socotit acest moment şi toţi aceştia se bazează pe faptul că victoria insurecţiei naţionale armate antifsciste şi antiimperialiste a deschis cîmp liber în calea revoluţiei populare, avantajînd rezolvarea în scurt timp a tuturor sarcinilor rămase neabordate sau abordate parţial în contextul preocupărilor pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice în România.

Ne aflăm în prezent în toiul pregătirilor pentru trecerea desfăşurată la elaborarea ,,Tratatului de istorie a României". Problemele de periodizare se pun acum mai acut decît oricînd în trecut şi nu numai asupra acestui moment de graniţe între epocile modernă şi contemporană.

Ne facem datoria de a exprima în paginile ,,Revistei de istorie" — revista care poate şi trebuie să şi dea tonul şi să contribuie în cea mai mare măsură la luarea deciziei în problema periodizării istoriei noastre contemporane — punctul de vedere conform căruia în contemporaneitatea românească s-a intrat abia o dată cu înlăturarea monarhiei — ultimul pion al vechiului regim — , cu instaurarea dictaturii proletariatului şi trecerea la revoluţia socialistă în ţara noastră. Spre acest punct de vedere ne îndeamnă considerentele ce pornesc din aprecierea de fond conform căreia istoria nouă a ţării, istoria anilor victorioşi ai socialismului a fost martora unui flux neîntrerupt al preocupărilor factorilor conştienţi ai societăţii româneşti spre soluţionarea pe coordonatele contemporaneităţii a celor mai arzătoare probleme ale revoluţiei şi construcţiei socialiste — de la începuturile acesteia şi pînă în zilele noastre ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintării României spre comunism.

Spre acest punct de vedere îndeamnă cu evidenţă, în primul rînd, faptul că formaţiunea social-economică nouă atunci şi numai atunci s-a impus.

Dacă este să acceptăm judecăţile făcute pentru începutul epocii moderne în România, ar fi să fim de acord cu momentul 23 August 1944 ca început de epocă nouă care (similar intervalurilor 1821—1848 care a pregătit saltul spre noua formaţiune social-economică de tip capitalist) a pregătit pînă la 30 decembrie 1947 trecerea la noua formaţiune social-economică socialistă.

În ce priveşte istoria Partidului Comunist, a mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice din România, vedem absolut firesc să abordăm problemele reale de periodizare în contextul general al istoriei ţării. Este normal să considerăm că P.C.R. şi întreaga mişcare revoluţionară — pe obiectivele lor tactice şi strategice — şi-au desăvîrşit planurile în ambianţa

creată de viaţa social-politică generală a României. Şi dacă pînă în 1948, chiar din 23 August 1944 încoace, nu se mai pot face distincţii între istoria generală a ţării şi istoria Partidului Comunist, a mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice din România, fiind vorba de una şi aceeaşi istorie, mie mi se pare un argument foarte serios pentru care pe aici pe undeva trebuie să ne hotărîm a stabili jaloanele începutului de contemporaneitate românească.

Discuţia pe o asemenea majoră problematică poate şi trebuie să ne conducă spre decizia — bazată pe suporturi ştiinţifice trainice — capabilă să înlăture orice interpretări diferite, subiective în esenţa lor, şi greşite din această cauză.

Legat de tot ceea ce am subliniat mai sus, n-am putea să nu observăm că periodării actuale a istoriei României de după 1918 i se aplică cam mecanic nişte delimitări nefireşti sau care se potrivesc mai degrabă istoriei mişcării muncitoreşti şi a partidului comunist; avem în vedere obişnuitele compartimentări 1918—1921; 1922—1928; 1929—1933; 1934 — februarie 1938; februarie 1938 — septembrie 1940; septembrie 1940 — august 1944 ş.a.m.d.

Din necesitatea de a ne apropia cît mai mult de realitatea problemei am propune pentru anii de după 1918 următoarea periodizare: *România în anii interbelici* (1918 — 1 septembrie 1939) sau poate ar fi mai bine (1918 — septembrie 1940); *România în timpul celui de al doilea război mondial* (pînă la istorica victorie din August 1944); *România în anii revoluţiei democrat-populare* (August 1944 — 30 decembrie 1947) şi *România în anii revoluţiei şi construcţiei socialiste* (din 1948 pînă azi).

Cu alte vorbe, am propune o împărţire a istoriei acestui răstimp în patru secţiuni. Fireşte în interiorul fiecăreia dintre secţiuni am putea recurge la subdiviziuni atît în cazul istoriei generale a ţării cît şi în cazul istoriei mişcării muncitoreşti şi a partidului comunist căreia în mod necesar îi pot rămîne — în continuare — după părerea mea, proprii compartimentările pe etapele 1918—1921; 1922—1928; 1929—1933; 1934 — februarie 1938; februarie 1938 — septembrie 1940; septembrie 1940 — August 1944.

Departe de a se dori ultimul cuvînt într-o problematică atît de complexă, rîndurile de mai sus nu au intenţionat decît să ofere un cadru de discuţie pentru specialişti şi poate să însemne ultimul semnal înaintea rezolvării definitive a acestei controversate confruntări ştiinţifice.

Gh. I. Ioniţă

DEZBATEREA ŞTIINŢIFICĂ „LOCUL ŞI ROLUL ROMÂNIEI ÎN POLITICA INTERNAŢIONALĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA"

Pornind de la o culegere de studii elaborată de o serie de cercetători şi cadre didactice universitare din Iaşi cu tema „România în relaţiile internaţionale în secolul XIX, începutul secolului XX" s-a luat iniţiativa de către Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului şi Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice organizării la Iaşi, sub egida Universităţii „Al. I. Cuza", în ziua de 13 decembrie 1975, a unei dezbateri ştiinţifice pe această temă.

În afara specialiştilor ieşeni, au mai participat la dezbateri doi cercetători de la Institutul de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti.

În cadrul dezbaterii s-au prezentat la început concluziile principale ale studiilor ce vor fi cuprinse în culegerea tematică sus amintită. Dezbaterea a fost deschisă printr-o alocuţiune a profesorului Aurel Loghin, prorectorul Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, care a relevat necesitatea sublinierii locului şi rolului jucat de lupta pentru făurirea şi desăvîrşirea statului naţional român unitar în contextul situaţiei internaţionale dinainte de primul război mondial.

Leonid Boicu, V. Cristian şi Gh. Platon au prezentat un referat sinteză intitulat *Problemele esenţiale ale studierii locului României în relaţiile internaţionale în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*. S-a dezvoltat ideea că secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX reprezintă în istoria universală perioada formării unor state naţionale mici şi mijlocii prin eliberarea popoarelor ce fuseseră pînă atunci sub dominaţia unor imperii autocratice multinaţionale. Statutul juridic internaţional al ţărilor române (autonomie, domnii proprii etc.) au jucat rolul precumpănitor şi au dat o notă specifică luptei de afirmare naţională a poporului român. O altă particularitate a constat în aceea că deşi spaţiul geografic în care se formase şi în care el trăia, se găseau sub dominaţia şi reprezenta zona de interese a principalelor imperii multinaţionale din Europa, totuşi poporul român se prezenta de secole ca o entitate naţională omogenă, ceea ce a imprimat luptei sale pentru eliberare socială şi naţională un caracter unitar pe întreg teritoriul României de azi.

Prof. Gheorghe Platon în referatul *Principatele Române în politica internaţională* s-a oprit pe larg asupra principalelor programe şi iniţiative, a tendinţelor şi curentelor pentru eliberarea socială şi politică a poporului român, a luptei lui pentru independenţă naţională, insistînd îndeosebi asupra programului revoluţiei de la 1848 din ţările române.

În referatul său, *Principatele Române în raporturile internaţionale în anii luptei pentru formarea şi consolidarea statului naţional român (1853—1866)*, L. Boicu a prezentat lupta pentru realizarea şi consolidarea unirii Ţării Româneşti cu Moldova începînd cu perioada divanurilor ad-hoc şi încheind cu sfîrşitul domniei lui Alexandru I. Cuza. Autorul a insistat asupra faptului că poporul român şi statul naţional român în formare au constituit îndeosebi obiect, iar nu subiect al politicii internaţionale europene, dominată de marile puteri ale epocii.

Vasile Rusu şi A. Filimon, în referatul lor despre *România în relaţiile internaţionale în preajma cuceririi independenţei* au prezentat tendinţele şi curentele politice, care au premers pregătirii diplomatice a participării României la războiul de independenţă din 1877—1878, relevînd, între altele, faptul că România a sprijinit lupta celorlalte popoare balcanice pentru eliberarea lor de sub dominaţia otomană.

În ultimul referat, *Locul României în relaţiile internaţionale la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX*, V. Cristian a expus principalele orientări ale politicii externe a României după proclamarea independenţei de stat, oprindu-se mai mult asupra tratatului secret încheiat de România cu Puterile Centrale în 1883 şi a consecinţelor pe care acest tratat le-a avut asupra situaţiei internaţionale a ţării înainte de primul război mondial.

În continuare au avut loc discuţii pe marginea referatelor prezentate.

Ion Todirașcu a dezvoltat ideea că statutul autonom al țărilor române, aportul adus de poporul român în evul mediu pentru afirmarea sa cultural-ideologică, pentru sprijinirea năzuințelor de emancipare națională a altor popoare subjugate din Balcani, au constituit punctul de plecare al desfășurării luptei pentru independență și făurire a statului național modern român.

Ion Agrigoroaiei, referindu-se la problema României obiect sau subiect al politicii internaționale, a dezvoltat ideea că într-o serie de situații, năzuințele poporului român pentru eliberarea sa națională și social-politică s-au izbit de împotrivirea marilor puteri vecine.

Dumitru Rusu vorbind de implicațiile pe care interesele divergente ale marilor puteri le-a avut asupra destinului poporului român în lupta acestuia pentru independență și stat național unitar a exemplificat această idee cu momente legate de Convenția de la Paris, instaurarea monarhiei de origine străină, tratatul secret din 1883.

Emilian Bold a recomandat autorilor să abordeze mai critic problematica rolului nefast pe care l-a avut politica marilor puteri de reîmpărțire a zonelor de influență, care a periclitat în mai multe rînduri însăși ființa poporului român și existența României ca stat independent și suveran.

Traian Udrea a apreciat că este necesar ca să se pună un accent mai mare nu atît pe momente sau acțiuni diplomatice izolate, cît pe locul și rolul, pe aportul adus de România, de poporul român în lupta sa pentru afirmare, independență națională și stat național unitar. Trebuie insistat asupra factorilor interni izvorîți din dezvoltarea economică a țării, din intrarea României atît în circuitul politico-diplomatic cît și în cel economic european (prezența României la Marea Neagră și gurile Dunării, petrolul românesc etc.).

Mircea Iosa în completare la referatul lui V. Cristian a prezentat date și considerațiuni privind reorientarea treptată a României spre Antantă, începînd cu primii ani ai secolului *XX*. Vorbitorul a prezentat o serie de detalii privind antecedentele diplomatice ale intrării României în primul război mondial de partea Antantei.

Mihai Timofte a recomandat autorilor să urmărească ideile de continuitate ale politicii externe românești, care au călăuzit generațiile de luptători pentru independență și stat național unitar de-a lungul întregii epoci moderne a țării.

În răspunsul pe marginea dezbaterilor, *Vasile Rusu* a apreciat că în contextul internațional, constituția de la 1866 a reprezentat prin prevederile sale politico-naționale un pas spre independență, iar *L. Boicu* a ținut să precizeze, între altele, că de fapt, abia după obținerea Independenței de stat, se poate vorbi de aportul României ca subiect autorizat în relațiile internaționale.

Ștefan Ciobanu, delegatul Ministerului Educației și Învățămîntului la această reuniune științifică, după ce a subliniat că alegerea Iașului ca loc al acestei dezbateri reprezintă o recunoaștere a preocupărilor constante ale unui grup de cercetători ieșeni pentru istoria modernă a României, a subliniat necesitatea de a se accentua mai mult rolul activ jucat de poporul român, de diplomația românească în obținerea independenței și făurirea statului național unitar român, ilustrînd această idee cu negocirile pe care guvernul român le-a purtat în anii neutralității cu ambele tabere beligerante.

În încheierea dezbaterii, Gh. Platon apreciind ca reușite atît referatele cît și discuțiile, a arătat că în culegerea tematică vor fi subliniate îndeajuns rolul forțelor interne și maturizarea elementelor de politică externă românească independentă, integrarea României în circuitul internațional, faptul că lupta pentru făurirea unui stat modern s-a împletit intim și s-a condiționat reciproc cu lupta pentru independența și suveranitatea națională a poporului român.

Mircea Iosa, Traian Udrea

PRIMUL COLOCVIU AL COMISIEI MIXTE DE ISTORIE ROMÂNO-BULGARE

Comisia mixtă formată din istorici români și bulgari lucrează sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și ale Academiei Bulgare de științe și are la acțiunile ei o serie de realizări. Curînd vor începe să apară cîteva volume cuprinzînd teme referitoare la legăturile dintre cele două țări și popoare de-a lungul veacurilor.

Una din formele sub care se desfășoară activitatea lor sînt și colocviile științifice. Cel dintîi dintre acestea a avut loc la București între 14—18 decembrie 1975 sub auspiciile și cu sprijinul Academiei de Științe Sociale și Politice din R.S.R.

S-au ţinut în total 13 comunicări, colocviul fiind deschis de profesorul Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene şi preşedintele părţii române. D-sa a salutat pe oaspeţii bulgari, a exprimat satisfacţia părţii române pentru activitatea desfăşurată pînă acum de comisia mixtă arătînd perspectivele ştiinţifice şi importanţa rezultatelor acestei munci, în care se înscrie şi colocviul de faţă, pentru istoria şi legăturile dintre cele două popoare. Dat fiind că în acest an poporul bulgar sărbătoreşte centenarul răscoalei din aprilie 1876, partea română care a organizat colocviul a ţinut ca majoritatea comunicărilor să se axeze pe această tematică.

A luat cuvîntul apoi profesorul Nicolai Todorov, directorul Centrului unic de pregătire a cadrelor de istorie din R.P. Bulgaria şi al Institutului Balcanic din Sofia, preşedintele părţii bulgare. D-sa a făcut o expunere generală asupra *Răscoalei din aprilie 1876* arătînd pregătirea ideologică şi importanţa ei ca punct culminant al mişcării revoluţionare bulgare de eliberare naţională.

Prof. Eugen Stănescu a vorbit despre *Solidaritatea poporului român cu lupta de eliberare naţională şi socială a poporului bulgar.* D-sa a trecut în revistă relaţiile româno-bulgare din perioada stăpînirii bizantine şi pînă la eliberarea poporului bulgar de sub dominaţia otomană, subliniind momentele cele mai importante ale colaborării politice şi sociale dintre cele două popoare.

S-a citit apoi comunicarea prof. Vl. Diculescu intitulată: *Cercurile politice bulgare şi conferinţa cretană de la Paris din 1869.* Autorul a arătat că grupul ,,bătrînilor'' din sînul emigraţiei bulgare din România a înaintat Conferinţei un memoriu al cărui text manuscris, necunoscut pînă acum, a fost descoperit de prof. Ghiuzelev la Biblioteca Naţională din Paris. Textul nefiind publicat încă, prof. Diculescu a prezentat broşura intitulată *La nation Bulgare devant la Conférence de Paris, 1869,* imprimată la Leipzig în 1869, considerînd că ea ar proveni din rîndul grupării adverse (revoluţionare).

S-a citit apoi textul comunicării Nadejdei Dragova : *Piesa lui Iorgu Caragiale — Bătălia bulgarilor şi turcilor de lînă Verbovka,* care a constat dintr-o foarte minuţioasă analiză a manuscriselor păstrate, stabilind paternitatea acestei piese şi subliniind valoarea ei.

Ultima comunicare din ziua de 15 decembrie a fost aceea a Eleonorei Costescu, cercetătoare la Institutul de studii sud-est europene, despre *Momente din lupta de eliberare naţională a popoarelor român şi bulgar (1876—1878) în pictura românească a timpului.* Expunerea, foarte interesantă, a fost însoţită de numeroase diapozitive reprezentînd tablouri ale unor pictori români ca: Teodor Aman, Nicolae Grigorescu, Sava Henţia, Carol Popp de Szathmary ş.a. Au urmat apoi discuţii la care au luat cuvîntul acad. D. Anghelov , prof. G. Mihăilă şi Paul Cernovodeanu secretarul comisiei. Prof. Anghelov a arătat că fiecare din momentele subliniate de tov. prof. Stănescu pot forma obiectul unor studii separate. Toţi vorbitorii au subliniat importanţa comunicărilor . Prof. M. Berza, care împreună cu prof. Todorov au prezidat lucrările primei zile a colocviului, a tras concluzii parţiale.

A doua zi a colocviului a avut loc la Institutul de Istorie N. Iorga, sub preşedinţia acad. D. Anghelov şi prof. Constantin Velichi. Prima comunicare intitulată *Rakovski, Levski, Karavelov, Botev şi România* a fost susţinută de Veselin Traikov, cercetător principal al Institutului de Balcanistică din Sofia. D-sa a arătat legăturile pe care aceşti revoluţionari democraţi le-au avut cu diferitele personalităţi ale vieţii politice şi culturale româneşti, precum şi activitatea desfăşurată de ei în România. Dacă toţi au militat pentru eliberarea poporului bulgar, fiecare a făcut-o în felul său şi această caracterizare foarte competentă şi necesară a mărit valoarea expunerii.

Comunicarea lui Constantin N. Velichi a avut ca subiect *Presa românească din Transilvania şi răscoala bulgarilor din aprilie 1876.* S-au dat largi citate din periodicele românilor din Transilvania ca *Albina, Gazeta de Transilvania, Telegraful român* ş. a. arătîndu-se puternicul ecou pe care l-a avut în aceste organe de presă răscoala bulgară din aprilie 1876. Autorul a arătat şi legăturile pe care unele dintre aceste periodice le-au făcut cu revoluţia românească de la 1848.

Cornelia Papacostea Danielopolu a prezentat comunicarea *Aspecte privind formarea culturii moderne a românilor şi bulgarilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea.* Deosebit de interesante au fost precizările autoarei care a stabilit că aceleaşi traduceri greceşti au fost folosite ca intermediare atît de traducătorii români cît şi de cei bulgari. S-au dat o serie de exemple foarte caracteristice şi importante pentru dezvoltarea culturală a celor două popoare în epoca dată.

Un deosebit interes a prezentat comunicarea academicianului bulgar P. Dinekov intitulată *Studii noi şi publicaţii cu prilejul centenarului morţii lui H. Botev.* De fapt d-sa a arătat valoarea deosebită a ultimilor trei lucrări bulgare apărute în acest an dintre care o menţiune deosebită o merită monografia de mari proporţii (824 p.) *Hristo Botev, viaţa şi opera* semnată de Ivan şi Tveta Ungiev, lucrare de mult aşteptată nu numai de cercetătorii bulgari. Toate cele trei studii analizate de autor au interesat mult prin elementele noi pe care le aduc.

Dan Berindei a expus *Poziţia României faţă de răscoala din aprilie*, arătînd poziţia factorilor politici, a regelui Carol I, a partidelor politice, a opiniei publice etc. Liberalii radicali credeau că răscoala va duce la un război ruso-turc etapă necesară pentru independenţa României. De aceea au şi susţinut cel mai puternic răscoala şi aceasta nu numai prin ziarele lor, ci şi prin dispoziţiile date autorităţilor faţă de problema bulgară.

Nikolai Jecev a prezentat comunicarea *Ecoul internaţional al insurecţiei din aprilie* dînd numeroase exemple ale ecoului pe care răscoala din aprilie l-a avut în special în Europa, dar şi în afara ei. S-au citat numeroşi autori, titluri de ziare şi s-a analizat conţinutul multora din ele arătîndu-se importanţa lor. Autorul şi-a prezentat lucrarea în limba română.

Laura Fotiade, lector la Facultatea de limbi slave a universităţii din Bucureşti, a expus în limba bulgară comunicarea sa referitoare la *Probleme literare în ziarele bilingve româno-bulgare din România în seccolul al XIX-lea*. D-sa a insistat în special asupra tematicii abordate de aceste ziare şi a analizat aspectul literar al diferitelor traduceri.

Ladislau Gyémant de la Universitatea din Cluj a vorbit despre *Gazeta de Transilvania şi activitatea emigraţiei bulgare din Galaţi în anii 1844—1845*. D-sa a arătat, pe baza unor documente inedite, multe frămîntări ale emigranţilor bulgari în urma mişcărilor de la Brăila, care şi-au găsit ecou în gazeta lui Bariţiu, deja mustrat de cenzura austriacă pentru unele articole al căror conţinut ar fi adus prejudicii menţinerii integrităţii Imperiului otoman. Lucrarea a fost însoţită de anexe.

La discuţii au luat cuvîntul Veselin Traikov şi S. Damianov, care au subliniat importanţa comunicărilor lui D. Berindei şi C. Velichi, ele dovedind cît de puternic a fost ecoul răscoalei din aprilie atît în România cît şi în opinia românească din Transilvania, unde ziarele româneşti erau sever controlate de presa austro-ungară. De semenea Veselin Traikov a făcut aprecieri pozitive şi asupra altor comunicări.

Tăpkova Zaimova s-a referit la comunicarea tov. Cornelia Papacostea Danielopolu şi a arătat că problema intermediarelor greceşti în efectuarea traducerilor este o problemă deosebit de interesantă şi pentru literatura bulgară, motiv pentru care comunicarea expusă este de un real folos şi cercetătorilor bulgari.

Constantin N. Velichi s-a referit la comunicarea lui Ladislau Gyémant vorbind despre ecourile tîrzii ale mişcărilor revoluţionare de la Brăila în sînul emigraţiei bulgare din Ţara Românească şi Moldova şi în special din cele două porturi dunărene, frămîntări cunoscute şi pe baza unor documente din colecţia Hurmuzaki. Tov. Tăpkova a afirmat că ţinerea unei comunicări în limba bulgară de către un român (Laura Fotiade) şi în limba română de un bulgar (N. Jecev) a făcut o plăcută impresie asistenţei. Ultimul a luat cuvîntul tov. prof. M. Berza, pereşedintele părţii române. D-sa a tras concluziile întregului colocviu arătînd marea utilitate a acestor manifestări în general şi a celui de faţă în special. Colocviul a lămurit o serie de probleme şi a constituit un frumos schimb de păreri între cercetătorii români şi bulgari. De aceea aceste manifestări vor fi reluate cu prilejul centenarului morţii poetului şi revoluţionarului Hristo Botev şi cu acela al centenarului războiului de independenţă. Mulţumind tuturor participanţilor d-sa a precizat că referatele ţinute vor fi tipărite atît în limba română cît şi în limba bulgară, în volume speciale.

Constantin N. Velichi

ÎNTÎLNIREA PRELIMINARĂ DE CONSTITUIRE A COMISIEI ISTORICE ROMÂNO-POLONE

În zilele de 4—6 decembrie 1975, la Institutul de istorie „N. Iorga", o delegaţie a Academiei de ştiinţe sociale şi politice a R.S.R. compusă din prof. dr. Ştefan Ştefănescu (preşedintele delegaţiei), dr. Şerban Papacostea, dr. Ilie Corfus, dr. Leonid Boicu, dr. Milică Moldoveanu şi o delegaţie a Academiei Polone de Ştiinţe compusă din prof. dr. Marian Wojciechowski (preşedintele delegaţiei), prof. dr. Tadeusz Jedruszczak şi dr. Zdzislaw Spieralski, au luat în discuţie problema constituirii Comisiei istorice româno-polone.

În urma schimbului de păreri, care a decurs într-o atmosferă de înţelegere reciprocă, s-a ajuns la concluzia că crearea Comisiei bilaterale comportă două secţiuni — română şi polonă — fiecare secţiune urmînd să fie compusă din 9 istorici, dintre care 5 membri permanenţi şi 4 membri experţi (care vor fi invitaţi la sesiunile comisiei în funcţie de tema dezbaterilor ştiinţifice). Insti-

tutul de istorie ,,N. Iorga" şi Institutul de istorie al Academiei Polone de Ştiinţe răspund fiecare de secţiunea sa din cadrul Comisiei. Conform celor convenite, în fiecare an urmează să aibe loc alternativ în România şi Polonia cîte o sesiune a Comisiei cu o durată de 5 zile. Prima sesiune va fi organizată de secţiunea polonă la Varşovia în cursul lunii mai 1976 şi va avea înscris în programul său ştiinţific două teme : ,,Contacte culturale şi politice româno-polone în secolele XVI-XIX" şi ,,Originile celui de-al doilea război mondial — informare asupra stadiului cercetărilor efectuate în România şi Polonia în acest domeniu". Fiecare Comisie va prezenta cîte două rapoarte a 20 pagini maximum referitoare la temele din program. Protocolul oficial privind constituirea Comisiei Istorice româno-polone, care va conţine şi un program de activitate ştiinţifică a Comisiei, urmează să fie semnat la Varşovia în timpul primei sesiuni din anul 1976.

În timpul şederii la Bucureşti, delegaţia poloneză a vizitat Biblioteca Institutului de Istorie ,,N. Iorga", luînd cunoştinţă de fondurile de carte şi periodice existente, precum şi sala memorială ,,N. Iorga" unde li s-a făcut o prezentare succintă a activităţii marelui istoric român. Membrii celor două delegaţii au fost primiţi de prof. Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S.R., în prezenţa lui Ion Goliat, secretar general adjunct al Academiei. Întîlnirea s-a desfăşurat într-o atmosferă cordială.

Milică Moldoveanu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În cadrul acordului cultural încheiat între R.S. România şi U.R.S.S. am efectuat între 22 octombrie şi 12 noiembrie 1975 o călătorie de studii la Moscova şi Leningrad în vederea documentării lucrării intitulată : *Politica externă a Rusiei in sud-estul Europei la sfîrşitul secolului al XVII şi începutul secolului al XVIII-lea.* La Moscova investigaţiile au fost făcute la Biblioteca V.I. Lenin la fondul de imprimate în limba rusă şi în limbi străine, la secţiile de microfilme, periodice şi dizertaţii. Materialele cercetate ne-au permis să elucidăm unele aspecte importante ale problemei ca de ex. principalele obiective ale politicii externe ruse în sud-estul Europei în epoca lui Petru I (lucrările lui Constantin de Grünwald, V. I. Lebedev, A. N. Kurat) rolul patriarhiei din Constantinopol în intensificarea legăturilor dintre guvernul rus şi conducătorii popoarelor român, sîrb, bulgar, albanez, grec, muntenegrean aflate fie sub dominaţia, fie sub stăpînirea Imperiului otoman (lucrările lui N. Kapterev, A. Kociubinski, A.N. Muraviev), principalele obiective ale lui Petru I în timpul Marei ambasade (lucrarea lui L. A. Nikiforov), apariţia primelor contradicţii ruso-austriece în spaţiul sud-estului european încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea (lucrările lui A.V. Florovski, O. Mahatka), adevăratele obiective ale guvernului rus în politica sa faţă de Imperiul otoman (lucrările lui C. I. Nordmann, T. K. Kîrlova, Oreşkova), substratul alianţei lui Petru I cu Francisc II Rakoczi conducătorul războiului curuţilor (lucrările lui I. Fiedler, I. Pereni, Hengelmüller), locul ţărilor române în politica Rusiei în sud-estul continentului nostru, ecoul bătăliei de la Poltava în sud-estul Europei şi consecinţele sale, locul campaniei de la Prut în planurile politice şi militare ale lui Petru I, etc. De un real folos ne au fost ultimele două volume apărute (1964, vol. XI partea II, 1975 vol. XII) din colecţia ,,Pisma i bumaghi imperatora Petre I" în care sînt materiale inedite privitoare la compania de la Prut şi la relaţiile lui Petru I cu Dimitrie Cantemir domnul Moldovei.

La Leningrad cercetările s-au efectuat la Biblioteca publică orăşenească Saltikov Scedrin la fondul de carte în limba rusă şi în limbi străine, la secţia de carte rară, precum şi la Biblioteca Institutului de Istorie al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S., filiala Leningrad. Materialele cercetate ne-au lămurit unele puncte de vedere încă în discuţie relativ la campania armatei ruse pe ţărmul mării Baltice şi în Polonia în timpul războiului nordic şi la politica antiotomană desfăşurată de Rusia în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea. De un real folos ne-a fost Jurnalul de călătorie al lui B.P. Seremetov din anii 1696—1699 în Anglia, Italia şi insula Malta în vederea consolidării alianţei Rusiei cu Liga sfîntă.

Cele trei săptămîni de investigaţii în bibliotecile din Moscova şi Leningrad ne-au permis să ajungem la unele concluzii şi anume că scopul real al politicii externe a Rusiei în această parte a continentului era obţinerea unei ieşiri la o mare liberă (la marea Neagră sau la marea Baltică).

În timpul acestei călătorii de studii am avut convorbiri realativ la problema cercetată cu colegii sovietici. Astfel la Moscova ele s-au desfăşurat la Institutul de Slavistică şi Balcanistică cu V.N. Vinogradov directorul adj. al acestei instituţii, iar la Leningrad la Biblioteca publică orăşenească Saltîkov Scedrin cu A. L. Lazareva şefă de secţie iar la Institutul de istorie al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S. filiala Leningrad, cu prof. I.P. Saşkolski care m-au informat cu privire la stadiul actual al cercetării sovietice privind această problemă şi mi-au facilitat accesul cu multă amabilitate la lucrările de care am avut nevoie şi cărora le transmit mulţumirile noastre pe această cale.

Atît la Moscova cît şi la Leningrad au fost vizitate cu acest prilej locurile legate de epoca lui Petru I, aşa de ex. mănăstirea Novo Deviciia din Moscova (monument arhitectonic din sec. XVI) mi-a evocat anii 1689—1698 cînd au avut loc cele două mari răscoale ale streliţilor prima încheiată cu exilarea ţarevnei regente Sofia Alexeevna în acest lăcaş (unde a luat numele de monahia Suzana), a doua cu lichidarea definitivă a acestor trupe care complotaseră contra statului. De reţinut că această mănăstire a devenit ulterior o necropolă a unor personalităţi politice şi culturale moscovite din sec. XIX, printre ele aflîndu-se participanţi la Războiul din 1812 (Denis Davîdov) unii decembrişti (M. F. Orlov, C. P. Trubeţkoi, Muraviev Apostol) scriitorii N. Gogol. A. Cehov, V. Maiacovski, pictorul V.A. Serov. istoricii S. Sloloviev, V. I. Pokrovski, etc. Alte obiective din Moscova au fost : biserica Ivan Voina construită în anii 1709—1713 în cinstea bătăliei de la Poltava, în stil baroc moscovit, şi Podul de piatră (Kamenîi most) pe unde şi-a făcut intrarea triumfală Petru I după cucerirea Azovului (1696) şi după victoria de la Poltava (1709).

La Leningrad au fost vizitate; Academia de ştiinţe a U.R.S.S. filiala din Leningrad unde se află construit din 1764 tabloul executat în mozaic (8, 5 × 8 m.) executat de savantul M. V. Lomonosov înfăţişînd bătălia de la Poltava, capodoperă a artei plastice ruse din sec. XVIII, Complexul muzeistic de la mănăstirea Alexandru Nevski (1710) unde se află Muzeul orăşenesc de sculptură, vechea mănăstire şi cele mai vechi cimitire ale oraşului unde sînt îngropate personalităţi mai marcante ale vieţii politice şi culturale din vechiu, Petersburg ca de ex. M. V. Lomonosov, L. Euler, F. Dostoevski, N. M. Karamzin, I. A. Kîrlov, M. I. Glinka, P. I. Ceaikovski, A. P. Borodin, generalul A. Suvorov, etc.; palatul de vară al lui Petru I (1711) ale cărei ziduri exterioare sînt acoperite de reliefuri în teracotă; Primul muzeu deschis la Leningrad pe timpul lui Petru I, azi Muzeul de antropologie şi etnografie (1714); Fortăreaţa Petru şi Pavel unde se află necropola ţarilor ruşi începînd cu Petru I pînă la Alexandru III.

Constantin Şerban

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. D. GERMANĂ

În cadrul programului de colaborare dintre Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S. România şi Academia de Ştiinţe a R.D. Germane—program care prevede, între altele, schimburi de cercetători, în perioada 25 noiembrie — 22 decembrie 1975 am efectuat o deplasare în R.D. Germană.

Scopul primordial al acestei călătorii a fost de a investiga în bibliotecile din această ţară materiale necesare întocmirii seriei de izvoare orientale din colecţia ,,Fontes historiae Dacoromanae".

Avînd posibilitatea de a vizita trei oraşe în care să-mi desfăşor activitatea am ales : Berlin, Leipzig, Rostock, ele însele prestigioase centre universitare, care ofereau prin poziţia lor geografică şi posibilitatea deplasării în localităţi învecinate, interesante prin vestigii istorice sau utile prin bibliotecile de orientalistică.

Prima etapă a călătoriei a constituit-o capitala R. D. Germane, Berlin. Am lucrat la Biblioteca de Stat — echivalentă prin pondere Bibliotecii Academiei noastre — şi la Biblioteca Universităţii Humboldt. Cea dintîi, bogat înzestrată cu volume de orientalistică, nu a putut readuce în depozitele ei numeroasele volume dispersate (,,verlagert") în timpul reăzboiului în diverse locuri pentru a fi puse la adăpost de distrugere. Prezente în fişierul bibliotecii, volumele sînt încă inaccesibile cercetătorului. În schimb, foarte bogată biblioteca uzuală de la sectorul

,,Asia-Africa". Biblioteca Universităţii, mai puţin promiţătoare din catalog, n-a suferit pierderile Bibliotecii de Stat.

Dr. B. Loosz, cercetătoare la Academia de Ştiinţe din Berlin, m-a condus şi m-a îndrumat, prezentîndu-mi bibliotecile mai sus menţionate. Dr. G. Strohmeier, cercetător la aceeaşi instituţie, arabist şi clasicist, mi-a acordat un preţios sprijin profesional. Sugestiile sale s-au dovedit utile nu numai pentru cercetările din Berlin, dar şi pentru tot restul călătoriei. Prin diligenţa sa am stabilit relaţii cu prof. H. Simon, şeful catedrei de arabă de la Universitatea ,,Humboldt", deosebit de amabil în a-mi sta în ajutor.

La Leipzig, a doua etapă a călătoriei, o săptămînă am lucrat la Biblioteca Universităţii ,,Karl Marx", cea mai mare parte a timpului fiind însă rezervată deplasărilor la Halle, unde se află celebra ,,Deutsche Morgenländische Gesellschaft" a cărei bibliotecă este afiliată acum universităţii din localitate.

O bună parte din cărţile pe care nu le găsisem la Berlin, le-am putut vedea la biblioteca din Leipzig, deşi nici aceasta din urmă nu a fost cruţată de vicisitudinile războiului. La universitate, am fost primit de prof. E. Werner, cunoscutul medievist care a dat de curînd o foarte bună sinteză asupra perioadei de început a Imperiului otoman. Conversaţiile cu acest învăţat au prilejuit un foarte util schimb de păreri care a permis confruntarea şi întregirea imaginilor noastre despre diversele aspecte sau momente ale istoriei otomane.

La Halle se află Societatea de orientalistică a cărei bibliotecă, cea mai mare de acest fel din R. D. Germană, poate rivaliza cu fondurile de carte şi manuscrise de care dispune orice aşezămînt similar din lume. Mai puţin cunoscut la noi ca arabist, T. Cipariu figurează ca membru fondator al societăţii căreia îi trimetea cărţile scoase de el — între altele şi Gramatica premiată de Academie — mai regulat decît cotizaţia cu care a rămas restanţier ... Bibliotecara şefă, G. Goeseke, mi-a stat în ajutor cu o deosebită solicitudine, punîndu-mi la dispoziţie nu numai cărţile cerute, dar şi o serie de materiale rămase în manuscris sau litografiate, foarte puţin cunoscute în literatura de specialitate. În cele trei zile petrecute la Halle am adunat cea mai substanţială recoltă bibliografică. Cărţile pe care le-am consultat aici au conturat mai sigur imaginea viitorului volum de izvoare orientale la care lucrez, dar în acelaş timp, au luminat direcţiile în care trebuie îndreptată pe viitor investigaţia.

Ultima etapă a călătoriei mele de documentare a fost Rostock. Prof. J. Heiz, directorul Institutului de istorie de pe lîngă Universitatea din Rostock şi secretarul său ştiinţific. J. Iehmann au făcut dovada unei călduroase ospitalităţi. În timpul convorbirilor mi-au împărtăşit din preocupările şi problemele cercetării istoriei în R.D. Germană.

În afară de aceste localităţi, am vizitat Potsdam, cu vestitu-i palat ,,Sans -Souci" al lui Frederic al II-lea şi ,,Cecilienhof" unde a avut loc conferinţa conducătorilor U.R.S.S., S.U.A. şi Marii Britanii; Dresda, faimoasă prin galeriile-i de artă, Graal-Müritz, Warnemünde, ultimele pe coasta Mării Baltice.

Călătoria de documentare în R.D. Germană s-a dovedit, aşadar, utilă sub dublul aspect al informării bibliografice şi al contactelor ştiinţifice. Ea a permis cunoaşterea unei însemnate părţi a ediţiilor de călători arabi şi a studiilor ce le-au fost consacrate, precum şi stabilirea unor relaţii personale cu cercetătorii est-germani deosebit de folositoare pentru progresul cercetărilor întemeiate pe preocupări comune.

Virgil Ciocîltan

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA

În lunile octombrie-decembrie 1975 am efectuat a doua parte a stagiului de şase luni oferit de Institutul de istorie europeană din Mainz, în R.F. Germania. În această perioadă am completat bibliografia de specialitate cu alte lucrări şi materiale documentare necesare temei ,,*Moldova şi Ţara Românească în cadrul politicii habsburgice antiotomane (1526—1594)*", obţinute în primul rînd prin biroul de schimb al bibliotecii Institutului de istorie europeană din Mainz.

Printre lucrările interesante citite, volumul de documente editat de A.K. Muffat la München în 1857, ,,*Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johann von Ungarn*", în care este menţionat foarte clar rolul Moldovei şi al lui Petru Rareş în lupta dusă pentru tronul Ungariei de

Ioan Zapolya şi Ferdinand I de Habsburg sau articolul lui Joseph Rohrmoser referitor la aceeaşi temă şi intitulat ,,*Diplomatische verhandlungenzvi zwischen Ferdinand I und Johann Zapolya*"; în legătură cu continuarea luptei dintre Habsburgi şi otomani pentru stăpînirea Ungariei şi Transilvaniei după 1541, activitatea cardinalului Martinuzzi în această direcţie, încercarea menţinerii ţărilor române de partea lui Ferdinand lucrarea lui J. H. Schwicker, ,,*Martinuzzi und die Reformation in Ungarn und Siebenbürgen*"; pentru problema raporturilor diplomatice dintre turci şi lumea europeană şi a rolului jucat de diverşi ambasadori, lucrarea lui G. Zeller, apărută la Paris în 1889 purtînd titlul ,,*La diplomatie française vers le milieu du XVIe siècle d'après la correspondance du Guilleaume Pellicier (1539—1542)*" ca şi noua ediţie a însemnărilor lui Ogier Chiselin de Busbecq, ,,*Omnia quae extant opera*" (retipărită în 1968 de Rudolf Neckj la Graz), una din cele mai interesante şi mult folosite descrieri a Imperiului Otoman, etc.

Tot pentru întregirea materialului documentar am efectuat o călătorie de studii la Viena în perioada 4—24 noiembrie 1975 lucrînd la biblioteca naţională austriacă şi la arhivele statului. Biblioteca foarte bine organizată are catalogul tipăriturilor adus la zi începînd cu anul 1501; în felul acesta am reuşit să parcurg cea mai mare parte a listei de lucrări pe care o întocmisem în ţară şi pe care nu reuşisem s-o rezolv în timpul şederii la Mainz. În sala de lectură la îndemîna cititorilor se află un număr foarte mare de volume de documente, dicţionare, enciclopedii, lucrări de specialitate pentru cele mai diverse ştiinţe.

La toate bibliotecile, institutele de cercetare, arhive, universităţi, se află maşini xerox unde fără nici o dificultate, contra unei foarte mici sume de bani se pot face copii, mijloc care uşurează substanţial munca de cercetare.

În timpul deplasării de la Viena am avut mai multe discuţii cu dr. Manfred Stoy de la Institutul de istorie a Europei răsăritene care şi-a susţinut teza de doctorat cu o problemă de istorie românească şi ale cărei preocupări generale converg în această direcţie.

Ca şi în precedenta călătorie, am participat la colocviul doctoranzilor condus de prof. dr. H. Weber în cadrul facultăţii de istorie a Universităţii din Mainz. Aceste şedinţe de lucru, foarte interesante ţinute odată la două săptămîni permit prin discuţiile care se poartă un larg schimb de păreri asupra diverselor probleme şi epoci ale istoriei europene şi universale. De asemenea o formă interesantă de colaborare şi dezvoltare ştiinţifică o constituiau întîlnirile săptămînale dintre bursierii institutului şi conducerea acestuia (director, prof. dr. K.O. v. Aretin şi asistenţii dr. H. J. Schröder şi C. Scharf), întîlniri la care se iau în discuţie ori lucrări nou apărute sau stadiul cercetărilor efectuate de fiecare bursier şi problemele mai dificile care se desprind din temele în lucru. Totodată lunar în Institutul de istorie europeană din Mainz au loc comunicări ale cercetătorilor universităţii din acest oraş, alte centre universitare sau din străinătate la care participă şi bursierii institutului, comunicări urmate de discuţii foarte interesante.

În cadrul uneia din întîlnirile săptămînale am ţinut o comunicare asupra rezultatului activităţii mele de cercetare în timpul celor şase luni cît a totalizat bursa. Încă o dată am constatat interesul cercetătorilor germani pentru problemele istoriei României şi dorinţa pentru o colaborare ştiinţifică cît mai strînsă.

În timpul acestor trei luni am mai vizitat oraşele Koblenz, Bonn, Köln, Hamburg şi Lübeck.

La plecare, conducerea Institutului de istorie din Mainz exprimîndu-şi încă o dată mulţumirea pentru activitatea desfăşurată de cercetătorii români care au beneficiat de această bursă şi-au manifestat dorinţa pentru dezvoltarea şi întărirea colaborării ştiinţifice şi de cercetare cu Institutul de istorie ,,N. Iorga".

Ştefana Simionescu-Dăscălescu

R E C E N Z I I

D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 359 p.

Problema agrară a ocupat — precum se știe — un loc de prim plan în istoria modernă și contemporană a României. Corespunzător acestui fapt, istoriografia românească din anii de după Eliberare i-a acordat o atenție majoră, concretizată într-o suită impresionantă de studii și lucrări. Privite global, ele s-au constituit cu timpul într-o abordare sistematică a problemei agrare, a principalelor ei momente, de-a lungul unei perioade ce începe cu 1848 și merge pînă la reforma agrară din 1945.

În această succesiune de preocupări se înscrie și lucrarea lui Dumitru Șandru, tratînd despre „Reforma agrară din 1921 în România"[1].

Cunoscut specialiștilor printr-o serie de studii publicate în ultimii ani în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol", în „Analele Universității Alexandru Ioan Cuza", în revista „Studii", în „Terra nostra" (vol. II, 1971; vol. III, 1973) etc. — toate consacrate unor probleme ale dezvoltării agriculturii românești și relațiilor agrare între cele două războaie mondiale — autorul ne oferă acum monografia reformei agrare din 1921, pentru elaborarea căreia studiile lui anterioare au constituit, vădit, o amplă pregătire a „instrumentelor".

Una dintre notele distinctive ale monografiei lui D. Șandru o constituie documentarea exemplară, cuprinzătoare, tinzînd, am zice, spre limita de sus a capacității de documentare a unui cercetător care lucrează nu în echipă, ci singur.

Sînt, astfel, puse larg în valoare, cele două mari fonduri din Arhivele Statului București (A.S.B.): fondul „Reforma agrară din 1921" și fondul „Comitetului agrar", precum și alte 11 fonduri din aceeași arhivă; sînt utilizate informații din alte 7 arhive centrale (inclusiv Biblioteca Centrală de Stat și Biblioteca Academiei), precum și din 23 de arhive locale, judicios repartizate în teritoriu (pe regiuni istorice: 7 din Moldova, 7 din Muntenia, Oltenia, Dobrogea, 9 din Transilvania și Banat), astfel ca imaginea asupra aplicării pe teren a reformei în tot cuprinsul țării să fie cît mai edificatoare.

De altfel, preocuparea de a reflecta corespunzător situația din toate regiunile țării este susținută sistematic în întreaga lucrare.

Se folosesc, evident, presa (centrală și locală), documentele P.C.R., dezbaterile corpurilor legiuitoare, legislația, mergîndu-se în genere, la sursele de mîna întîi.

Literatura consacrată reformei agrare din 1921 de autorii dinainte de 23 august 1944 ridica — prin vastitate, prin gradul diferit de profunzime și de competență al autorilor, ca și prin varietatea pozițiilor pe care se situau — problema unei selecții, pe care autorul o realizează, în genere, cu discernămîntul critic necesar. Pe de altă parte, așa cum subliniază D. Șandru, „apelul la materiale din arhive a rămas, aproape în mod constant, în afara preocupărilor și chiar a practicii istoricilor burghezi ai problemei agrare din perioada interbelică" (p. 6), motiv pentru care ei s-au rezumat adeseori „la punerea în circulație a datelor oficiale ale vremii" (p. 6).

În aceste condiții, autorul abordează problema cu dorința vizibilă de a supune verificării proprii tot ce s-a afirmat anterior despre reformă, de a pătrunde dincolo de formulele încetățenite, de a le valida, nuanța sau respinge (dacă nu rezistă confruntării cu noile surse aduse în circuitul științific).

În partea introductivă a lucrării autorul se raportează, de asemenea, la literatura științifică datorată cercetătorilor marxiști ai problemei agrare, subliniind cele mai importante contribuții și arătînd că lucrarea sa „pornind de la rezultatele obținute prin cercetările anterioare de istorici, își propune să le aprofundeze" (p. 15). Și trebuie spus, încă de la început, că autorul lucrării recenzate reușește nu numai atît.

Lucrarea cuprinde, în afară de introducere, trei capitole care se referă, în ordine, la legiferarea reformei, la aplicarea și la urmările ei.

[1] Lucrarea constituie nr. XLIII din „Biblioteca istorică" și apare sub egida Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"-Iași al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

Un scurt capitol de „concluzii" fixează principalele constatări ale cercetării întreprinse.

În primul capitol, intitulat „Legiferarea reformei agrare din 1921", autorul se oprește mai întîi asupra stadiului problemei agrare din România înainte de legiferarea reformei. Este analizată aci, în contextul politic corespunzător, îndeosebi structura proprietății funciare în diversele provincii istorice ale țării, reliefîndu-se caracterul anacronic al acestei structuri și a sistemului de relații agrare bazat pe ea. Rezultă astfel cu claritate că mersul inexorabil al progresului istoric a impus la un moment dat, cu forța necesității obiective, profunda modificare a acestui sistem de relații.

Autorul se oprește pe scurt, dar concludent, și la evoluția politică ce a condus, după marea răscoală din 1907, la conturarea treptată a ideii că este necesară o nouă reformă agrară, idee exprimată cu claritate — deși nu cu amploarea pe care cursul evenimentelor i-au impus-o abia mai tîrziu — în 1913 de Partidul Liberal. Se examinează, de asemenea, atitudinea partidului politic al proletariatului, precum și a celorlalte partide față de problema agrară și, în particular, față de problema unei noi împroprietăriri.

Un substanțial paragraf în care se folosesc și date inedite, dar mai ales edite, urmărește apoi etapele legiferării reformei agrare atît în vechea Românie, cît și în provinciile istorice care în 1918 se uniseră cu țara.

Folosind în primul capitol ca punct de plecare rezultatele cercetărilor anterioare, în special ale lucrării colective *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, (București, Edit. politică, 1967), D. Sandru aduce și un plus de informație, mai ales cu privire la Transilvania. Se constată, de asemenea, străduința autorului spre o cît mai bună prezentare sistematică pe provincii istorice a mersului procesului de legiferare al reformei din 1921. Reține atenția, între altele, ideea că prin însuși modul cum au fost întocmite, ca și prin unele modificări ce li s-au adus mai tîrziu, legile de reformă agrară au lăsat posibilități pentru încălcarea lor în procesul aplicării — însăși elaborarea legilor fiind, în ultimă analiză, rezultatul unui compromis între diferitele grupări ale cercurilor conducătoare — precum și ideea că sub raportul strategiei politice a claselor dominante reforma și-a atins, în ciuda neajunsurilor, țelul de a îndepărta, pentru o vreme, mișcarea țărănească de mișcarea muncitorească.

Semnalăm aci și unele păreri ce s-ar fi cerut mai atent formulate, precum și unele erori. Astfel, la p. 62 este explicat dreptul statului de a-și păstra rezerve din pămînturile expropiate prin „grija legiuitorului pentru producția agricolă". Credem că această explicație trebuie întîmpinată cu ... rezerve, că trebuie dată o explicație mai complexă, îndeosebi în lumina utilizării și „manipulărilor" la care au fost supuse ulterior, în destule cazuri, aceste rezerve. La p. 20, al. 3, izlazurile deținute de țărani (30,5%) și cele deținute de marii proprietari cu peste 100 ha (69,5%) dau în total 100%. Dar aceasta ridică întrebarea dacă proprietarii care aveau, să zicem, între 50 și 100 ha nu posedau și ei izlazuri, sau pînă unde se întinde categoria „țărani"? În fapt, eroarea nu este a autorului, ci a sursei citate, dar care putea fi observată și, eventual, îndreptată. O eroare de tipar este cea de la p. 28, r. 7, unde trebuie să fie vorba de „tranziție la munca bazată pe sistemul capitalist", și nu „de la", ca și cea de la p. 37, al. 1 (de jos), unde, pentru 1913, este vorba de I.I.C. Brătianu (și nu de I.C. Brătianu). Aceste mici erori — care riscă însă, necorectate, să devină de fond — puteau fi evitate în procesul corecturii.

Capitolul II, intitulat „Aplicarea reformei agrare", este cel mai întins din lucrare (172 p.) și, totodată, partea ei cea mai rezistentă, mai bine realizată și mai originală. În fapt, dacă monografia lui D. Sandru va deveni o carte de referință — ceea ce nu este greu de prevăzut — împrejurarea se va datora în primul rînd acestui capitol II.

În cuprinsul capitolului se tratează *pentru prima dată* în literatura noastră istorică, cu amploare și profunzime, pe baza unui uriaș material documentar, în cea mai mare parte inedit, complicatul proces al aplicării pe teren a reformei agrare din 1921. Orice altă observație, fie ea oricît de critică, se situează pe plan secundar în raport cu această realizare de valoare deosebită.

Autorul examinează pe rînd „activitatea instanțelor reformei agrare, expropierea, împroprietărirea, chestiunea pășunilor și pădurilor comunale, sarcinile impuse țăranilor în contul pămîntului primit și ritmul de aplicare al reformei, cu toate particularitățile lor izvorîte din traducerea în fapt a legilor de expropriere și împroprietărire" (p. 15).

Fiecăreia dintre cele șapte probleme menționate mai sus îi este consacrat cîte un paragraf distinct. Examinarea fiecăreia dintre ele scoate la iveală, din unghiuri specifice, mecanismul desfășurării reformei, marea ei însemnătate pentru evoluția economică și social-politică a României interbelice, fiecare dintre ele ilustrează concret, la obiect, acuta ciocnire de interese căreia i-a dat naștere reforma, în primul rînd între moșieri și țărani, evidențiază complet și peremptoriu funcționarea intimă a ceea ce numim, de obicei, caracterul de clasă al reformei, caracter prezent în toate etapele, fazele, procesele sau momentele ei episodice, inclusiv în organi-

zarea și funcționarea sistemului instituțional chemat nemijlocit să aplice reforma pe teren.

Nu considerăm necesar — și nici posibil, în spațiul obișnuit al unei recenzii — să trecem în revistă problemele abordate de autor în cuprinsul acestui capitol. Menționăm însă că tratarea lor poartă același caracter sistematic și riguros, vădește preocuparea de a elucida toate problemele majore ale temei, de a prinde în reflectorul analizei toate regiunile țării. Întreaga expunere converge spre concluzia că, în pofida marii sale însemnătăți, a reducerii importante înregistrate de marea proprietate moșierească, reforma n-a înlăturat această proprietate și rămășițele feudale legate de ea, nu i-a înzestrat pe țărani cu pămînt suficient pentru ca ei să fie independenți economicește, iar statul n-a sprijinit eficient pe țăranii împroprietăriți, din care cauze agricultura României a progresat lent.

Reține atenția și soluția adoptată de autor pentru prezentarea mișcării țărănești legate de reforma din 1921. Această mișcare este tratată în strînsă legătură cu fiecare din problemele ce fac obiectul celor 7 paragrafe. De pildă, la paragraful A, intitulat „Organele de expropriere și împroprietărire. Componența și procedura lor", se tratează conflictele generate de abaterile diverselor verigi ale aparatului reformei de la spiritul sau prevederile legilor de reformă agrară, de afacerismul sau corupția unora dintre ele etc.

Această soluție are însă nu numai meritul unei tratări „organice", cum spune autorul, ci și inconveniente. Și unul dintre ele ni se pare acela că, în modul acesta, lupta țărănimii este tratată — inevitabil — *ilustrativ*, în legătură cu unul sau altul din aspectele luate în discuție, și nu în toată amploarea variatelor și *numeroaselor* sale manifestări. Este probabil că în felul acesta o parte din materialul acumulat de autor în legătură cu mișcările țărănești va trebui să-și caute un alt mod de valorificare.

Ca observații mai mărunte: ni se pare incompletă expresia conform căreia cutare fapt sau acțiune „crea o puternică stare de spirit în localitate" (p. 141) sau provoca „creșterea stării de spirit a țăranilor" (p. 152). Trebuie, în ambele cazuri, o determinare: ce fel de stare de spirit. Dintre erorile de tipar se cer semnalate cea de la p. 217, r. 3, unde procentul este 5% (nu 50%); la p. 233 lipsește trimiterea 145, iar la p. 252 (ca și la p. 277, nota 139) autorul la care se face trimiterea pentru „Enciclopedia României" vol. III, p. 305 este nu Gh. Ionescu-Sisești, ci I. C. Vasiliu.

Capitolul III din lucrare se referă la „Urmările reformei agrare", examinînd succesiv modificările provocate de ea, în structura proprietății, în regimul de muncă, în producția agricolă și sub aspectul rentabilității agriculturii. În toate aceste direcții autorul realizează o sinteză cuprinzătoare a aspectelor pe care și-a propus să le dezbată atît pe bază de materal inedit, cît, mai ales, pe baza consultării unei vaste literaturi (în special din epocă, și mai puțin ulterioară). Cu toate acestea, capitolul ni se pare mai puțin realizat decît precedentele două, mai ales paragraful ce tratează despre rentabilitate și implicațiile ei asupra nivelului de trai al țărănimii.

Una din cauzele acestei reușite mai puțin complete o vedem în faptul că autorul nu ia în considerare unii factori conjuncturali ținînd atît de cadrul intern, cît și mai ales de cel internațional. Un asemenea factor l-a constituit criza agrară ce s-a manifestat în România după 1928 și pînă la al doilea război mondial. Deși o menționează (dar abia la p. 324, adică la 70 de pagini după debutul capitolului), autorul nu pare s-o distingă de criza sistemului agrar (sau: a sistemului de relații agrare) din agricultura României. Ori, la data elaborării lucrării lui D. Sandru, Simion Pop — din care se citează adesea — elucidase deja această chestiune.

Criza agrară a tras o linie despărțitoare clară între perioada care merge pînă în 1929 și perioada următoare care ține pînă la declanșarea celui de al doilea război mondial. Scăderea de mari proporții a prețurilor agricole, prezentă și după ce restul domeniilor economice au ieșit din criza ciclică de supraproducție dintre 1929—1933, a schimbat radical condițiile dezvoltării agriculturii, a pus acut problema costurilor de producție, a capacității de cumpărare a maselor țărănești, a obligațiilor lor față de stat și de capitalul bancar etc., explicînd evoluția specifică, diferită de cea anterioară lui 1929, a numeroși indicatori ai dezvoltării economice, inclusiv și, mai ales, ai dezvoltării agriculturii. „Erodarea" rezultatelor reformei agrare din 1921, care se manifestă acum tot mai pronunțat, este și ea în directă și strînsă legătură cu acest fenomen de criză agrară. La paginile 266, 269, 308, 314, 335, 336, 338, 346, 347 erorile de apreciere făcute — după opinia noastră — de autor, au la bază neînțelegerea crizei agrare ca fenomen distinct și de importanță majoră.

Semnalăm, în subsidiar, și utilizarea inadecvată a termenilor de *exploatare mică* (la p. 287 este vorba de „mici exploatări", dar capitaliste, ținînd cont că utilizează, adică exploatează „muncitori salariați", în timp ce la p. 305 același termen e folosit în sensul de exploatări mărunte, țărănești) sau de *gospodărie țărănească* în opoziție cu „cele *mari* și *mijlocii*" (p. 337), din care cauză nu se știe

pînă unde ține gospodăria țărănească (care putea fi, atunci, săracă, mijlocașă sau chiabură) și ce înseamnă, în acest caz, cele „mijlocii" cu care este pusă în opoziție. Cazuri în care termenul „gospodărie mijlocie" este folosit în sens oscilant sau nedefinit se mai întîlnesc în lucrare.

Trebuie însă spus, pentru a nu altera justețea imaginii de ansamblu, că în rest D. Sandru utilizează, în genere, adecvat și cu destulă înțelegere intimă terminologia și procesele economice.

În concluzie, apariția monografiei *Reforma agrară din 1921 în România*, îndelung elaborată și exemplar documentată, abordînd cu precizie și metodă marea majoritate a problemelor pe care le tratează, prezentînd pentru prima oară,în toată complexitatea chestiunea aplicării pe teren a reformei, constituie un test concludent al înzestrării științifice a autorului ei și. totodată, după opinia noastră, un eveniment editorial.

Vasile Bozga

VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 270 p., Colecția Bibliotheca Historica Romaniae, 52 (7).

De mult timp este așteptată în istoriografia românească elaborarea unei sinteze consacrată agriculturii din țările române în evul mediu. Greutatea nu constă în faptul că n-ar exista specialiști care să se preocupe de această problemă, pentru că apariția numeroaselor note, articole, studii și culegeri de documente privind multiplele aspecte ale acesteia sînt o dovadă peremptorie că sînt preocupări în această direcție. Mai mult chiar în cele cîteva sinteze privind istoria României, apărute în ultimul deceniu, se găsesc suficiente dovezi, care atestă că în linii mari au fost schițate acele elemente de bază, care tratate mai pe larg ne pot da o imagine asupra stadiului cultivării cerealelor pe teritoriul patriei noastre într-o anumită epocă istorică cum ar fi evul mediu. La aceste lucrări se poate face chiar observația că autorii lor au fost atrași mai mult de studierea relațiilor sociale în agricultură — așa numita problemă a relațiilor agrare — în dauna analizei care se impunea cultivării cerealelor. Rezultă așadar că greutatea elaborării sintezei mai sus menționate constă mai curînd în faptul că pînă în prezent n-au fost alcătuite acele monografii temeinice în care să fie analizate principalele aspecte ale acestei probleme și anume: pămîntul de cultură și gradul lui de fertilitate, măsurile pentru sporirea suprafeței cultivate și a fertilității solului, uneltele agricole, forța de tracțiune în muncile agricole, categoriile de cereale cultivate, sistemul de cultură folosit, specificul lucrărilor agricole și succesiunea firească a acestora, producția de cereale raportată la unitatea de măsură (în sistemul metric), sistemul de depozitare al cerealelor etc. O astfel de monografie ar răspunde și la întrebarea: care era nivelul tehnic al cultivării cerealelor în țările române din evul mediu? Pornind de aici s-ar putea avea și imaginea de ansamblu — mult dorită de istorici privind gospodăria țărănească din această epocă istorică, bineînțeles cunoscînd nu numai tipul relațiilor agrare dar și circulația cerealelor pe piața internă și externă.

Monografia de față, pe care o recenzăm, răspunde în mare parte la exigențele care se impun în lucrările privind cultivarea cerealelor în țările române în evul mediu. Rod al unor cercetări îndelungate ea are calitatea de a arăta în același timp nu numai importanța culturii cerealelor în producția de bunuri materiale, dar și vechimea ei în economia gospodăriei țărănești. O privire generală asupra structurii ei și a mijloacelor de informare utilizate ne permite să afirmăm că autorul a ales un plan larg de studiere a problemei și a folosit izvoare cît mai felurite, ca de ex. materiale arheologice, lingvistice, etnografice, iconografice etc.

Pentru o lucrare consacrată exclusiv tehnicii producției de cereale în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVIII-lea s-ar fi cuvenit ca autorul să abordeze această problemă în tiparul strict care i-l impunea însuși titlul ales. Dar necesitatea explicării ansamblului factorilor care au determinat din punct de vedere istoric nivelul tehnic al agriculturii din cele două țări românești l-a obligat pe acesta să acorde o atenție deosebită atît condițiilor fizico-geografice și forței de muncă cît și utilajului agricol și categoriilor de cereale cultivate. Mai mult, toate aceste cercetări sînt precedate de un capitol special consacrat prezentării în mod critic, istoriografiei privind tehnica și producția de cereale pe teritoriul României — adică nu numai în Țara Românească și Moldova dar și în Transilvania și în celelalte provincii.

Trebuie remarcat de la început faptul că o analiză asupra istoriografiei privind agricultura din țara noastră în trecut nu a fost o sarcină prea ușoară pentru autor, ținînd seamă că aceste cercetări au fost făcute nu numai de către istorici dar și de agronomi, lingviști, etnografi, sociologi, arheologi pe de o parte iar pe de alta că ele au început în urmă cu mai bine de două secole. Analiza lor îl face pe autor, în ciuda unor afirmații ale unor istorici străini, potrivit cărora unii termeni privind uneltele agricole sau muncile agricole ar fi de origine slavă — să ajungă la constatarea că agricultura a fost întotdeauna o ocupație de bază a poporului român din cele mai vechi timpuri și că în decurs de cîteva milenii ea a fost transmisă din generație în generație, că ea este unul din argumentele temeinice care sprijină continuitatea poporului român în spațiul carpato-dunărean dar și a unității acestuia de vreme ce de ambele versanturi ale Carpaților se întîlnesc aceleași unelte, același tip de cereale, același sistem de cultură etc.

Cum era și de așteptat V. Neamțu a acordat o atenție specială condițiilor fizico-geografice și populației (cap. II). Spre deosebire de alți istorici, în prezenta lucrare autorul se referă la întregul teritoriu al României, deși titlul monografiei de față i-ar fi impus o îngustare a limitelor geografice supuse analizei. Care este motivul care l-a determinat pe acesta să procedeze astfel? Ar fi numai o explicație și anume aceea că în această parte a lucrării introduce elemente de istorie comparată, în sensul că analizînd condițiile fizico-geografice din Țara Românească și Moldova le compară tot timpul cu cele din Transilvania, din Dobrogea, din Banat, din Bucovina etc. Din acest punct de vedere autorul utilizează în lucrarea sa una din metodele de cercetare modernă care se impune unei lucrări științifice elaborată la nivelul istoriografiei contemporane. Analiza condițiilor fizico-geografice se face de cele mai multe ori pe baza mărturiilor contemporanilor din evul mediu și în special pe ale călătorilor străini care au trecut prin țara noastră încă din cele mai vechi timpuri. Cunoașterea lor are calitatea că ne permite să observăm de-a lungul secolelor modificările suferite de peisajul vegetal ca de ex. reducerea treptată a suprafeței pădurilor pentru a se face loc locurilor de cultura cerealelor, abaterea unor cursuri de apă, restrîngerea suprafețelor pășunilor. Poate că în această parte a lucrării ar fi trebuit să se arate — stabilind chiar anumite procente — în ce măsură terenul ocupat de păduri a cedat locul cîmpului de cultură a cerealelor. În felul acesta s-ar fi putut determina și ritmul de creștere al suprafeței destinate agriculturii.

În privința populației autorul arată și sporul demografic în comuna primitivă, în evul mediu și în special în Transilvania. Pe baza unor lucrări recent apărute se dau și cifre estimative ale acesteia. Totuși nu sîntem de acord că populația Țării Românești ar fi scăzut, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu peste 200 000 locuitori chiar ținînd seamă de anumite condiții istorice deosebite. Izvorul folosit nu este suficient de bine interpretat și de aceea se ajunge la o astfel de exagerare. De asemenea o exagerare este și afirmația potrivit căreia în secolul al XVII-lea s-ar constata în Țara Românească și Moldova un declin economic și demografic. Ea este rezultanta netemeinicei documentări a autorului privind evoluția populației din cele două țări românești în evul mediu. Dealtfel subsolul mult prea sărac din această parte a lucrării este concludent.

Desigur că pentru a cunoaște producția de cereale și nivelul ei tehnic este necesar să fie cunoscute uneltele agricole utilizate de țăranii din Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVIII-lea. În acest capitol (III) analiza autorului are un caracter strict tehnic, iar cercetările sale depășesc din nou limitele cronologice și chiar pe cele geografice din titlul lucrării. Uneltele agricole pe care le studiază sînt sistematic prezentate unele sînt pentru arat, altele pentru prășit, altele pentru recoltat, altele pentru treierat și în fine pentru depozitat. Dar nu numai atît, în acest capitol sînt incluse și cercetările privind animalele de tracțiune, uneltele agricole și mijloacele de transport a cerealelor.

Cunoscînd preferința autorului de a face o analiză adîncă asupra diferitelor aspecte ale problemei și de data aceasta constatăm prezența unor elemente de istorie comparată. V. Neamțu ne descrie cu multă competență diferitele unelte utilizate în cultura cerealelor în Țara Românească și Moldova în evul mediu, comparîndu-le cu cele atestate în celelalte provincii românești și în alte părți ale Europei și chiar în Orientul mijlociu. Mai mult, caută să stabilească și modificările pe care uneltele aduse din alte părți în țara noastră le-au suferit în condițiile solului și climatului total diferit de locul lor de origină. Nu lipsesc însă nici acele concluzii potrivit cărora multe din uneltele agricole provin de la geto-daci cum ar fi brăzdarul cu mîner iar altele cum ar fi brăzdarele simetrice și asimetrice din epoca romană. Cercetările sale privind acest tip de unelte îi permit să considere apariția brăzdarului asimetric în secolul al X-lea drept „un progres economic și social pe teritoriul României" probabil ținînd seamă de randamentul obținut cu acesta. În privința cuțitului de plug aria acestuia de răspîndire este stabilită

numai pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti.

Investigaţiile autorului nu privesc numai utilajul agricol în sine, ci şi provenienţa lui. Din acest punct de vedere documentele publicate pînă acum îi permit acestuia să stabilească unde şi cînd au fost confecţionate uneltele de către meşteşugari localnici. Pe baza ştirilor procurate de bogata literatură de specialitate V. Neamţu arată şi cum în tot evul mediu multe din uneltele agricole folosite de ţăranii din Ţara Românească şi Moldova erau aduse din Transilvania. În privinţa fierului folosit de meşteşugari la confecţionarea uneltelor acesta nu numai că provenea din Transilvania, dar era exportat la sud şi est de Carpaţi în cantităţi destul de mari. Aici autorul ar fi putut să sublinieze acest fapt ca fiind un aspect al schimbului de mărfuri dintre cele trei ţări româneşti în evul mediu, ca o dovadă a permanentelor legături economice pe care poporul român le-a avut indiferent că se afla deoparte şi de alta a arcului Carpaţilor în state feudale de sine stătătoare.

Analiza uneltelor pentru arat îl determină pe autor să stabilească o amănunţită clasificare a acestora. Aşa de pildă aratrurile folosite pe întregul teritoriu al României au fost în antichitate şi în evul mediu cu şi fără plazuri, cele cu plazuri fiind bilaterale sau trilaterale sau patrulaterale. În lucrarea de faţă care reprezintă o contribuţie de istorie economică o astfel de analiză atît de amănunţită nu este surprinzătoare. Surprinzătoare sînt însă detaliile atît de multe pe care le sesizează autorul la *fiecare* tip de aratru în parte încît la un moment dat cercetarea în sine a lui V. Neamţu reflectă un puternic caracter etnografic. De aceea din loc în loc în text se întîlnesc hărţi care indică răspîndirea uneltelor de arat în Europa, schiţe care arată profilul arăturii făcută cu un aratru fără plaz (rîmoc), reproduceri de pe unele sculpturi în piatră sau de pe picturile unor mînăstiri înfăţişînd folosirea aratrului în muncile agricole în antichitate ca şi în evul mediu. În această parte a lucrării autorul recurge chiar şi la unele informaţii din domeniul astronomiei populare pentru a ne demonstra originile aratrului fără plaz, în fine schiţe sau imagini ale pieselor existente în muzeele de etnografie din ţara noastră dar şi din alte ţări.

La aceeaşi amplă analiză este supus plugul ca unealtă de arat. Relativ la acesta, clasificarea stabilită de autor atestă existenţa plugului cu cormană fixă şi brăzdar asimetric, trilateral şi patrulateral precum şi a plugului cu cormană schimbătoare şi brăzdar simetric patrulateral. La rîndul lor fiecare din aceste categorii cunosc mai multe tipuri de ex. cu grindee scurte (pluguri oscilante, pluguri cu patine, pluguri cu o singură roată, pluguri cu cotingi) cu grindee lungi, cu grindee scurte şi roţi etc. Această gamă densă de tipuri de pluguri este justificată de autor prin faptul că ţările române au reprezentat în această lungă epocă istorică o zonă de interferenţă a diferitelor tipuri şi variante de aratruri şi pluguri. În ceea ce priveşte prezenţa pînă tîrziu către sfîrşitul evului mediu a aratrurilor ar fi o dovadă a puternicelor legături cu lumea mediteraneană. După părerea noastră această ultimă concluzie s-ar putea interpreta şi în sensul că aratrurile fiind mai puţin costisitoare decît plugurile au fost preferate de populaţia mai săracă. Dealtfel în inventarul gospodăriilor boiereşti şi mănăstireşti se constată chiar în secolul al XVIII-lea un număr redus de pluguri.

Era firesc ca vorbindu-se despre pluguri să se stabilească şi forţa de tracţiune. Acestui aspect al problemei i se acordă un subcapitol alcătuit din păcate prea scurt ca întindere, iar nivelul informaţiei autorului se opreşte la studiile şi articolele apărute în ultimile decenii. Ar fi fost totuşi util să se indice şi un material documentar edit dacă nu inedit, ar fi fost interesant să se stabilească pe bază de calcule, randamentul unui plug tras de o singură pereche de boi, de două perechi pînă la patru perechi de boi. Binenţeles ţinîndu-se seama de calitatea solului pe regiuni. De asemenea ar fi fost de dorit ca cititorul sa afle în lucrarea de faţă care era frecvenţa acestora în gospodăria ţărănească (de fapt unii ţărani neavîndu-le le împrumută), mînăstirească şi boierească, pentru că unele indicaţii sporadice comunicate de autor în acest sens nu sînt destul de grăitoare pentru a avea o imagine de ansamblu asupra nivelului tehnicii în producţia de cereale din cele două ţări româneşti în evul mediu.

O grijă deosebită acordă V. Neamţu şi acelor unelte agricole cu ajutorul cărora ţăranii din evul mediu desăvîrşesc lucrarea pămîntului după însămînţatul cerealelor (grapa, sapa). Şi de data aceasta incursiunile în antichitatea romană şi în tehnica agrară a altor popoare europene abundă în lucrare alături de explicaţiile cu caracter etnografic. Relativ la sapă se procedează chiar la o clasificare cele cu manşoane deschise sau cele cu urechi în care se fixează cozi. Atestarea lor documentară, săracă dealtfel, este completată cu materialul rezultat din săpăturile arheologice precum şi cu acele referiri iconografice care se mai găsesc astăzi în picturile murale ale unor mînăstiri sau pe pietrele tombale. Nici de data aceasta nu se dau indicaţii dacă sînt atestate în gospodăriile ţărăneşti, boiereşti şi mînăstireşti din această vreme şi nici nu se fac referiri la provenienţa lor.

Tot aşa în prezentarea uneltelor de recoltat (secera, coasa), de treerat (îmblăciul, tăvălugul, cremenea de treierat) şi pentru depozitarea cerealelor (hîrleţul) autorul urmează

acelaşi procedeu, din care cauză abundă materialul cu caracter etnografic, clasificarea diferitelor tipuri şi incursiunile în antichitate. Din nou revenind asupra metodei sale de cercetare încercăm să găsim o explicaţie şi anume că diversitatea tipurilor de unelte agricole întîlnite pe teritoriul României din antichitate pînă la sfîrşitul secolului al XVII -lea este o dovadă a evoluţiei pe plan local a acestora într-o lungă epocă istorică în condiţiile unui climat diferit şi a unui sol cu particularităţile lui. Totuşi ne gîndim dacă n-ar fi fost tot atît de util ca autorul să fi insistat cu aceeaşi perseverenţă asupra randamentului acestor unelte mai ales că însuşi el este convins că mai ales în evul mediu aceste unelte şi-au sporit capacitatea de producţie, probabil de la o perioadă la alta.

În ultima parte a lucrării se trece de la prezentarea categoriilor de unelte la categoriile de cereale cultivate în ţara noastră şi la muncile agricole. Oricine este întrebat azi ce cereale se cultivau în trecut în ţara noastră va răspunde fără ezitare: grîul, porumbul, secara, meiul, orzul, ovăzul, etc dar în cercetarea sa autorul nu se mulţumeşte numai a arăta cum sînt reflectate ele în izvoarele istorice cercetate ci face o selecţie a acestora, mai întîi asupra priorităţii lor. În acest sens el caută să răspundă la întrebarea: care sînt cele mai vechi cereale cultivate la noi, care sînt varietăţile din fiecare tip, care sînt cauzele pentru care unele cedează din prioritate într-o anumită perioadă istorică. Pentru V. Neamţu grîul este atestat documentar din epipaleolitic la noi, iar existenţa grîului de primăvară concomitent cu cel de toamnă este pentru el o dovadă a practicării de către ţărani a sistemului bienal de cultură la sud şi est de Carpaţi. Nu lipsesc nici acele considerente asupra calităţii nutritive diferite pe care o cunosc cele două tipuri de grîu. Totuşi două afirmaţii mai interesante ne-au reţinut atenţia şi anume că pînă în secolul al XVI-lea grîul a constituit alimentul de bază pentru ţărănimea din ţările române şi că din a doua jumătate a acestui secol reducerea suprafeţelor cultivate cu grîu în folosul celor cultivate cu mei, adăugăm noi, trebuie privită ca o ,,reacţie împotriva intensificării exploatării otomane". A doua afirmaţie credem că ar trebui uşor modificată şi anume că recolta de grîu n-a mai fost destinată şi consumului pe plan intern ca pînă atunci, ci a cunoscut mai ales calea exportului către Constantinopol. Dealtfel afirmaţiile autorului privind cultura şi consumul meiului în ţara noastră înainte de secolul al XVIII-lea converg către concluzia noastră. Cît priveşte orzul credem că el poate ocupa locul următor după mei şi grîu, nu înaintea meiului.

O discuţie mai largă face V. Neamţu asupra porumbului; dealtfel istoricii şi economiştii s-au oprit în cercetările lor de pînă acum mai mult asupra acestei cereale decît asupra celorlalte. Asupra datei cînd cultura porumbului a fost introdusă la noi autorul este de acord cu alţi cercetători, că sfîrşitul secolului al XVII-lea ar fi data acceptabilă. Totuşi, cum am mai afirmat-o şi cu alt prilej, credem că porumbul trebuie să fi fost cultivat cu cîteva decenii mai înainte şi iată de ce. Mai întîi că afirmaţia lui Mihai Cantacuzino banul nu este atît de sigură, cum s-a dovedit nici o alta potrivit căreia pe vremea lui Şerban Cantacuzino s-ar fi înfiinţat prima academie domnească în Ţara Românească. Relativ la indicaţia lui Ion Neculce că pe timpul lui Constantin Duca s-ar fi introdus taxa pentru cultivatorii de porumb din Moldova, aceasta nu este o dovadă că atunci s-a şi introdus prima dată cultura acestei cereale la est de Carpaţi. Măsura domnească a fost luată, credem, abia după ce se constatase o vreme destul de lungă de cîteva decenii că cultura acestei cereale este rentabilă pentru gospodăria ţărănească timp în care ţăranii s-au prevalat de o adevărată evaziune fiscală. Desigur că la început cînd s-a cultivat primul pogon cu porumb nimeni nu-şi putea închipui valoarea nutritivă a acestei plante, mai mare ca a meiului într-o vreme cînd meiul intrase de mult în alimentaţia ţărănimii din ţara noastră. Dealtfel taxa pentru pogonul de porumb cultivat a fost introdusă după ce cultivarea acestei plante s-a extins mult de tot.

Desigur că pentru a cunoaşte tehnica cultivării cerealelor o atenţie cît de cît trebuie acordată şi muncilor agricole! Menţionarea lor în documente în general este săracă, iar asupra lor au insistat pînă acum mai ales etnografii! Ici şi colo se mai pot întîlni unele indicaţii prin cronicile medievale. Totuşi în privinţa stabilirii suprafeţelor agricole şi mai ales a evoluţiei lor cercetările încă sînt la început şi în lucrarea de faţă nici nu era de aşteptat să existe ceva inedit deoarece pentru o cercetare temeinică ar fi fost nevoie să avem informaţii precise (cartografice în special) asupra peisajului vegetal din ţara noastră de-alungul timpului.

Lucrările agricole sînt legate nemijlocit de sistemul de cultură folosit şi de aceea şi într-unul şi în celălalt subcapitol sînt multe referiri la tipul asolamentului folosit în agricultura de la noi. Nimeni nu se îndoieşte că în Ţara Românească şi Moldova a fost practicat pînă în secolul al XVIII-lea asolamentul bienal, mai ales că izvoarele istorice o confirmă. Asupra folosirii asolamentului trienal sînt încă discuţii relativ la teritoriul de la est şi sud de Carpaţi pentru că în Transilvania el este atestat de documente. Cît priveşte

argumentul care leagă acest sistem de cultură de intervalul cînd se prezentau domnii români la Înalta Poartă cu registrele vistieriei acesta rămîne încă o ipoteză atîta timp cît nu este confirmată de documente. În această parte a lucrării sînt interesante acele ştiri relativ la însămînţarea cerealelor, însoţite de material iconografic la recoltarea acestora (cu toate operaţiile componente). Se fac şi unele aprecieri asupra producţiei de cereale. Din păcate acestea nu sînt raportate la o unitate de măsură medievală sau din sistemul metric ci la reproducerea de mai multe ori a sămînţei în concordanţă cu condiţiile climatice locale.

Lucrarea se încheie cu unele consideraţii generale privind depozitarea cerealelor şi, un lucru interesant, la terminologia relativ a terenurile de cultură şi muncile agricole. Despre această terminologie autorul afirmă că ea reflectă continuitatea activităţilor agricole ale populaţiei autohtone începînd din antichitate dar şi legăturile pe care aceasta le-a avut mai tîrziu cu populaţia slavă stabilită în regiunile din nordul Dunării.

În concluzie monografia, care reprezintă o meritorie contribuţie la istoria economică a poporului român din cele mai vechi timpuri pînă în secolul al XVIII-lea, se înscrie printre acele lucrări temeinice alcătuite pînă acum care vor permite în viitor specialiştilor să alcătuiască mult aşteptata sinteză consacrată agriculturii medievale de pe întregul teritoriu al României.

Constantin Şerban

* * * *Faire de l'histoire.* Sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, 3 volumes, Gallimard, Paris, 1974 ; I. *Nouveaux problèmes*, 231p.; II, *Nouvelles approches*, 253 p. ; III, *Nouveaux objets*, 283 p.

După cum arată Jacques Le Goff şi Pierre Nora în prezentarea lucrării, aceasta nu îşi propune să fie o panoramă a istoriografiei actuale, ci „să ilustreze şi să promoveze un nou tip de istorie". Chiar dacă redactorii volumelor consideră că nu există o şcoală propriu-zisă grupată în jurul revistei „Annales", este totuşi evident că noua istorie despre care se vorbeşte stă sub semnul programului cunoscutei publicaţii, al operei celor trei mari exponenţi ai săi : Lucien Febvre, Marc Bloch şi Fernand Braudel. Lucrarea este colectivă, înglobînd o serie de studii- —aparţinînd, cu o singură excepţie, istoricilor francezi — , unele publicate anterior în reviste. Tendinţele noi în istorie se manifestă, potrivit concepţiei care a determinat şi compartimentarea lucrării, sub trei aspecte principale: „*noi probleme*, care pun în discuţie însuşi conţinutul istoriei, *noi abordări*, care modifică, îmbogăţesc, transformă sectoarele tradiţionale ale istoriei, în sfîrşit, *noi obiecte*, carc apar în cîmpul epistemologic al istoriei" (vol. I, p. X). Vom prezenta succint principalele idei care se desprind din studiile cuprinse în lucrare, urmînd ca apoi, încercînd o sinteză a aspectelor ce caracterizează „noua istorie", să facem şi o serie de observaţii critice.

Primul volum, consacrat noilor probleme ale istoriei, începe printr-un studiu al lui Michel de Certeau, intitulat *L'opération historique* (p. 3—41). Din numeroasele şi diversele consideraţii ale autorului, reţinem ideea, puternic subliniată că istoria este produsul unui anumit moment istoric şi mediu social : „De la adunarea documentelor la redactarea cărţii, practica istorică este în întregime legată de structura societăţii" (p. 13). Istoricul nu copiază realitatea trecută, ci organizează faptele potrivit concepţiei salc. Folosirea metodelor noi, a matematicii, calculatorului, modifică însăşi atitudinea istoricului faţă de obiectul de studiu. Operaţiile esenţiale sînt *construcţia modelului* (obiectul cercetării) şi *interpretarea rezultatelor* obţinute în urma prelucrării informatice. „Această procedură — consideră autorul — pare a inversa istoria aşa cum se practica în trecut. Se pleca de la izvoare în număr limitat şi se punea problema de a le unifica într-o înţelegere coerentă . . . astăzi cercetarea se stabileşte, de la început, în jurul unor probleme pe care singură şi le defineşte ... Coerenţa este iniţială. Cantitatea de informaţie utilizabilă în funcţie de aceste norme a devenit, prin folosirea calculatorului, nedefinită" (p. 26).

Al doilea studiu, *Le quantitatif en histoire* (p. 42—61), este scris de François Furet, şi tratează un aspect esenţial al cercetării istorice actuale. Ambiţia istoriei cantitative — arată autorul — „este de a constitui faptul istoric în serii temporale de unităţi omogene şi comparabile, şi de a putea măsura astfel evoluţia prin intervale de timp date" (p. 44). Bazată pe tehnica cantitativă (aplicată mai ales în istoria economică şi demografică), *istoria serială* — termenul este propus de P. Chaunu — tinde să acopere toate domeniile istoriei. „dar ea nu implică nici vreo pretenţie la exhaustivitatea ansamblului documentar descris, nici un sistem global de interpretare, nici formulare matematică, deoarece, dim-

potrivă, decupajul realităţii istorice în serii lasă istoricul în faţa unui material împărţit în nivele, în subsisteme, ale căror legături interne este liber apoi să le stabilească sau nu". Deci, seriile cantitative reprezintă o metodă, nu un scop în sine. În unele sectoare, folosirea metodei devine dificilă sau chiar imposibilă, fie din pricina lipsei unor informaţii suficiente (este greu să stabileşti serii complete pentru Antichitate, de pildă), fie din pricina naturii cercetării orientată spre calitativ mai mult decît spre cantitativ. Istoria serială se prezintă ca o istorie problematizată, spre deosebire de istoria narativă tradiţională; ea impune şi o nouă abordare a materialului documentar, ca şi apelul frecvent la alte ştiinţe, mai mult sau mai puţin înrudite cu istoria.

Paul Veyne este autorul studiului *L'histoire conceptualisante* (p. 62 92), în care reia unele idei expuse pe larg în cartea sa, publicată în 1971, *Comment on écrit l'histoire*. Influenţat de gîndirea sociologică şi istorică a lui Max Weber — foarte la modă în prezent în Occident —, autorul se îndoieşte de caracterul ştiinţific obiectiv al istoriei în care, pe lîngă existenţa unor necesităţi legice, vede şi producerea unor fapte doar probabile sau posibile, multe strict accidentale. Nu există, crede el, ,,o ştiinţă a istoriei, o cheie a viitorului, un motor al istoriei" (p. 65). Negînd determinismul economic, el afirmă că ,,în această reţea de interacţiuni care este istoria, motorul va fi pretutindeni unde vom dori să-l plasăm " (p. 66). Totuşi, îşi continuă el ideea, ,,chiar dacă nu este ştiinţifică, istoria nu este mai puţin o activitate foarte elaborată, care nu se poate improviza" (p. 67). Progresul istoriei este văzut în *conceptualizare*; cu alte cuvinte, o istorie neevenimenţială, în cadrul căreia istoricul să ,,inventeze" teme, modele, fără a se simţi legat de nararea tradiţională, cronologică, a faptelor. Istoria se poate apropia astfel de sociologie, pînă la identificarea cu aceasta.

Urmează un studiu al lui André Leroi-Gourhan, intitulat *Les voies de l'histoire avant l'écriture* (p. 93 105), în care autorul se referă la noi metode de cercetare în arheologie şi la necesitatea ridicării studiilor preistorice, peste simpla inventariere a obiectelor descoperite, la înţelegerea omului şi evoluţiei sale, sub toate aspectele. În fond, o legare a problematicii celei mai vechi epoci din istoria omenirii de istoria mai recentă, cu care formează de fapt un singur bloc.

În studiul *L'histoire des peuples sans histoire* (p. 106—123), Henri Moniot, referindu-se la istoria popoarelor care nu au lăsat izvoare scrise (impropriu numite ,,fără istorie"), cu referire specială la Africa Neagră, subliniază necesitatea unor noi mijloace de cercetare, care să acopere cel puţin parţial golurile, şi să acorde spaţiilor extraeuropene locul ce li se cuvine în istoria umanităţii. Sînt evidenţiate mai ales importanţa tradiţiilor orale şi necesitatea studiilor sociologice, la faţa locului. ,,Între alte caracteristici, istoria ,,popoarelor fără istorie" are şi pe aceea de a fi, în mare măsură, o ştiinţă de teren. Sursele orale, materialul etnologic, tot ce este înscris în memorii şi comportamente, trebuie să fie nu numai adunat, dar mai întîi înţeles, măsurat şi în cele din urmă evaluat şi criticat, doar în mijlocul societăţii studiate" (p. 118).

Nathan Wachtel este autorul studiului *L'acculturation* (p. 124—146) în care explică, pe baza unor exemple concrete din istoria americană, acest termen, relativ recent introdus în cercetarea istorică. Este vorba de interacţiunea ce se stabileşte între civilizaţii care intră în contact; încă o problemă care impune o anumită apropiere a istoriei de sociologie .

Georges Duby, unul dintre cei mai cunoscuţi şi mai productivi istorici francezi contemporani[1], publică studiul *Histoire sociale et idéologies des sociétés* (p. 147—168). Autorul consideră că istoria mentalităţilor, a ideologiilor, ar trebui să se bucure de un interes egal cu istoria economică şi socială, deoarece, arată el, ,,nu în funcţie de condiţia lor veritabilă, ci de imaginea pe care şi-o fac despre aceasta.. ...îşi reglează oamenii atitudinea". Ar fi trebuit subliniat că imaginea, chiar dacă nu corespunde complet realităţii materiale, este totuşi determinată de aceasta, deci baza edificiului rămîne tot structura social-economică.

Pierre Vilar, reputat istoric marxist, este autorul unui studiu fundamental, intitulat *Histoire marxiste, histoire en construction* (p. 169—209). Este subliniată marea influenţă exercitată de gîndirea lui Marx în întreaga istoriografie contemporană (nu numai în cea marxistă), în timp ce ,,vechile obiecţii stupide opuse multă vreme lui Marx nu mai sînt ridicate decît la nivelele inferioare ale polemicii. Hazardul în faţa necesităţii, libertatea în faţa determinismului, individul în faţa maselor, spiritualul în faţa economicului, istoricul de astăzi îşi petrece timpul nu pentru a opune aceşti termeni, ci pentru a le stabili legăturile reciproce" (p. 169—170). Nu totul este pe deplin cristalizat, de aceea — consideră autorul — istoria este încă o ştiinţă pe cale de a fi

---

[1] A publicat, printre altele, sinteza de istorie medievală în trei volume, *Adolescence de la chrétienté*, *L'Europe des cathédrales*, *Fondements d'un nouvel humanisme* (1966—1967), *La Bataille de Bouvines* (1973), *Guerriers et paysans* (1973). A condus lucrarea colectivă *Histoire de France*, în 3 volume (1970—1972)

construită, şi construită potrivit concepţiei marxiste. Chiar dacă nu a scris propriu-zis istorie, Marx a fost un mare istoric, căci toate aspectele vieţii umane le-a înţeles în devenirea lor istorică. Marxismul este singura explicaţie globală posibilă a istoriei. P. Vilar încearcă să stabilească punctele de convergenţă — care desigur există, putînd fi discutată însă ponderea lor — între interpretarea marxistă a istoriei şi noua şcoală franceză. El consideră că asemănările sînt mai numeroase .şi mai importante decît deosebirile (de pildă, gîndirea istorică a lui L. Febvre, fără a fi marxistă, nici nu contrazice concepţia marxistă a istoriei; şi mai aproape de Marx este considerat a fi E. Labrousse).

Ultimul studiu al primului volum aparţine lui Pierre Nora, şi se intitulează *Le retour de l'événement* (p. 210—228). Nu este vorba de a propune reîntoarcerea la istoria evenimenţială — sever condamnată de şcoala de la ,, Annales" — , ci de a sublinia prin modul cum este recepţionat, în multe cazuri exagerat sau deformat, *evenimentul* în lumea contemporană, diferite aspecte ale mentalităţii unei anumite societăţi. Deci, nu o istorie a evenimentelor, ci a modului cum oamenii le înţeleg, s-ar putea spune o ,,sociologie a evenimentului".

Volumul II, cu subtitlul *Nouvelles approches*, se deschide cu un studiu al lui Alain Schnapp, *L'archéologie* (p. 3—24), în care se constată o triplă evoluţie, ,,tehnică, ideologică şi epistemologică" a disciplinei. Ca întreaga istorie nouă, şi arheologia a abandonat simpla colecţionare de obiecte şi fapte, descoperind la rîndul său structurile, interpretarea globală a trecutului.

Urmează, sub titlul general *L'économie*, două capitole distincte. Primul, *Les crises économiques* (p. 25—50), este scris de Jean Bouvier. Autorul, făcînd frecvente referiri la Marx, cu care este parţial de acord, consideră că studiul crizelor economice este important pentru cunoaşterea structurii economico-sociale, pe care o reflectă, a fiecărei perioade; sînt date numeroase exemple din istoria economică franceză a secolului XIX. Al doilea studiu, *Dépassement et prospective* (p. 51—73), este scris de Pierre Chaunu, istoric deosebit de original şi productiv, reprezentant de frunte al şcolii istorice franceze contemporane [2]. Autorul prezintă evoluţia cercetărilor franceze de istorie economică, înţeleasă în corelaţie cu realităţile social-economice ale fiecărei perioade. Momentul decisiv este marea criză din 1929—1933, cînd apar, mai ales prin opera lui François Simiand, primele lucrări ştiinţifice de istorie a preţurilor. Tot atunci, în 1929, se întemeiază, sub conducerea lui M. Bloch şi L. Febvre, revista ,,Annales d'histoire économique et sociale", ,,Annales" de astăzi. A doua mare inovaţie, după istoria economică cantitativă, este considerată a fi ,,istoria geografică" a lui F. Braudel, concepută tot în anii 1930. Istoriografia franceză, între 1945—1960, a încercat să îmbine aceste două inovaţii, tinzînd spre cercetări ,,macrospaţiale", lucrările lui P. Chaunu fiind ele însele cele mai bune exemple. În ce îl priveşte P. Chaunu reia şi în acest studiu ideea sa mai veche a necesităţii depăşirii istoriei cantitative devenite deja tradiţionale şi a abordării ,,istoriei seriale" care, aplicînd metodele cantitative, vizează mai departe, spre studiul global — incluzînd aspectele afective, mentale, psihice — al civilizaţiilor.

André Burguière este autorul studiului *La démographie* (p. 74—104) în care, constatînd o anumită rutină în studiile actuale de demografie istorică, propune o analiză mai fină, care ar urma să ţină în mai mare măsură seama de criterii sociale, ideologice, religioase, de studiul detaliat al familiilor etc.

Capitolul *La religion* este divizat în două contribuţii separate. Alphonse Dupront semnează studiul *Anthropologie religieuse* (p. 105—136), iar Dominique Julia, *Histoire religieuse* (p, 137—167). Se conturează tendinţa de a trata în chip ştiinţific şi fenomenul religios, privindu-l în strînsă legătură cu celelalte manifestări ale vieţii sociale şi ideologice.

În continuare, Jean Starobinski publică studiul *La littérature* (p. 168—182), referindu-se la unele aspecte noi ale interpretării textelor. Henri Zerner, istoric de artă american, este autorul capitolului *L'art* (p. 183—202), în care propune o tratare mai modernă a acestei discipline, pe baza modelelor de interpretare oferite de lingvistica structurală (arta fiind şi ea un limbaj) şi de analiza freudiană; autorul subliniază, de asemenea, că fenomenul artistic nu poate fi rupt de istoria societăţii în ansamblu. În studiul *Les sciences* (p. 203—228), Michel Serres susţine necesitatea unei tratări unitare a ştiinţelor, în evoluţia lor istorică. În altă ordine de idei, ca şi P. Veyne, el neagă posibilitatea stabilirii unor legi în istorie (şi în ştiinţă, în general).

Ultimul capitol al celui de al doilea volum, scris de Jacques Julliard, se intitulează *La*

---

[2] Dintre lucrările sale amintim: *Séville et l'Atlantique* (*1504—1650*), 12 volume, 1955—1960, *Les Philippines et le Pacifique des Ibériques*, 1960, *L'Amérique et les Amériques*, 1964, *La civilisation du siècle des Lumières*, 1970, *L'Espagne de Charles Quint*, 1973, *Histoire science sociale*, 1974.

politique (p. 229—250). Pornind de la condamnarea aproape generală a istoriei politice de noua şcoală franceză, autorul consideră că ,,această situaţie nu poate să mai dureze". Revenirea interesului pentru istoria politică este pusă în legătură cu creşterea rolului politicii în lumea de astăzi: ,,Dacă se defineşte istoria politică drept istoria intervenţiei conştiente şi voluntare a oamenilor în domeniile în care se joacă destinele lor, se pot considera eforturile crescînde ale umanităţii pentru a stăpîni o evoluţie pe care pînă acum mai mult a suferit-o, ca o extindere a rolului şi cîmpului de aplicare al politicii" (p. 233). Înţeleasă în chip ştiinţific — în strînsă legătură cu ştiinţa politică şi sociologia — istoria politică nu este nici superficială, nici ,,evenimenţială", ci reprezintă un sector important al evoluţiei umanităţii. Şi în acest domeniu, consideră autorul, istoricul trebuie să descopere ,,timpul lung", permanenţele şi elementele de continuitate, trebuie să aplice. studiul comparativ, ca şi metodele cantitative.

Al treilea volum al lucrării, *Nouveaux objets*, se deschide cu studiul *Le climat* (p. 3—30), semnat de Emmanuel Le Roy Ladurie, autorul cărţii *Histoire du climat depuis l'an mil*, apărută în 1967. Sînt expuse aici metodele şi perspectivele istoriei climatice, care poate ajuta la mai buna înţelegere a unor probleme istorice. Dintre metode, autorul se referă la folosirea datelor meteorologice, cunoscute pentru ultimele două secole, la dendrocronologie (studiul inelelor de creştere ale arborilor), la interpretarea datelor culesului viilor şi calităţii vinurilor (putîndu-se, prin acestea, determina caracterul mai călduros sau mai răcoros al primăverii şi verii), la folosirea informaţiilor aflate în corespondenţa sau în diferite alte documente ale contemporanilor, în sfîrşit la metoda studierii gheţarilor. Istoria climei este un exemplu remarcabil de cercetare interdisciplinară, unul dintre cele mai moderne sectoare ale activităţii istoricilor. Prin metodele amintite s-a putut stabili cu suficientă precizie evoluţia climei în ultimele secole şi, în linii mai mari, chiar pe parcursul cîtorva milenii. Fireşte, istoricii trebuie să precizeze în ce măsură variaţiile climatice au contribuit, ajutînd sau frînînd, la evoluţia societăţii omeneşti.

Următorul capitol, *L'inconscient* (p. 31 55), de Alain Besançon, se referă, cu exemple din literatura rusă, la folosirea psihanalizei în istorie. *Le mythe* (p. 56 75), studiu scris de Marcel Detienne, arată că ,,întreaga gîndire a unei societăţi se poate descoperi în miturile ei" (p. 73) propunînd deci istoricilor un nou obiect de studiu.

Jacques Le Goff (cunoscut şi cititorului român prin traducerea lucrării sale *La Civilisation de l'Occident médiéval*) este autorul capitolului *Les mentalités* (p. 76—94). Studiul mentalităţilor — un domeniu tot mai des abordat de istoriografia franceză contemporană — trebuie întreprins, arată istoricul, în strînsă legătură cu etnologia şi sociologia precum şi prin folosirea, adaptarea, metodelor cantitative. Sînt expuse apoi diferite chestiuni metodologice, privind documentarea — foarte vastă — ce poate fi folosită, arătîndu-se şi perspectivele actuale ale cercetării.

În capitolul *La langue* (p. 95—114), Jean-Claude Chevalier stabileşte unele raporturi între lingvistică şi istorie, considerînd că prima ar putea juca un rol mai însemnat ca pînă acum în cercetarea istorică. În *Le livre* (p. 115—136), Roger Chartier şi Daniel Roche se referă la introducerea metodelor cantitative în domeniul istoriei cărţii; circulaţia lucrărilor imprimate, evoluţia structurii tematice a acestora, ajută mult înţelegerea culturii şi ideologiei fiecărei perioade.

În studiul *Les jeunes* (p. 137—168), Pierre Vidal-Naquet face interesante apropieri între antropologie şi istorie, alegînd exemplul ,,iniţierii" tinerilor în triburile primitive din epoca modernă şi în Grecia antică. În studiul următor, *Le corps* (p. 169—191) Jacques Revel şi Jean-Pierre Peter trec în revistă unele probleme de istorie medicală, în timp ce Jean-Paul Aron, în *La cuisine* (p. 192—219) se referă la chestiuni de istorie alimentară, privitoare la Franţa secolului XIX, mergînd pînă la analiza detaliată a menu-urilor din restaurantele pariziene.

Interesul pentru problemele politice revine în studiul lui Jacques Ozouf, *L'opinion publique* (p. 220—235), în care este subliniată importanţa sondajelor de opinie pentru o mai adecvată înţelegere a istoriei contemporane. În *Le film* (p. 236—255) Marc Ferro dă cîteva exemple foarte interesante de folosire a filmului în cercetarea istoriei contemporane; este vorba nu numai de filmele documentare, a căror interpretare este, evident, deosebit de folositoare, dar şi de filmele artistice, martore, în mod voit sau nu, ale unei anumite societăţi, ideologii, stări de spirit. În sfîrşit, în ultimul studiu, *La fête* (p. 256—277), Mona Ozouf îşi propune o discuţie pe marginea diferitelor serbări populare organizate în timpul Revoluţiei Franceze.

Este dificil, în cadrul restrîns al unei recenzii, a realiza o dezbatere amănunţită a ideilor cuprinse în studiile celor trei volume ale lucrării. Ele definesc o bună parte a domeniilor, concepţiilor şi căutărilor istoriografiei franceze din ultimele decenii. Pot fi însă semnalate cîteva tendinţe, precum şi, alături de

realizări remarcabile, unele limite şi contradicţii.

Gruparea de la „Annales" şi, pe urmele ei, un curent tot mai larg în cadrul istoriografiei franceze, a înţeles să rupă, încă în urmă cu cîteva decenii, cu modalitatea tradiţională a istoriei narative, axată în principal pe prezentarea — şi aceasta destul de simplistă — a evenimentelor politice. „Noua istorie" propusă nu era chiar atît de nouă; cu mai multe decenii în urmă, marxismul afirmase că baza istoriei trebuie stabilită în economie şi relaţii sociale. De reţinut însă că Marx nu urmărea înlăturarea sau minimalizarea politicului în evoluţia istorică, ci doar subordonarea sa unor realităţi materiale. Se poate consemna deci, o anumită apropiere de înţelegerea marxistă a istoriei la şcoala franceză în discuţie. (Se explică astfel desele referiri la Marx, ca şi prezenţa în lucrare a unui cunoscut istoric marxist). Orientarea cu precădere spre studiul structurilor social-economice caracterizează şi alătură ambele concepţii. Personalităţile sînt subordonate forţelor colective. Istoria se apropie de sociologie. În bună măsură însă, şi nejustificat, politicul a fost sacrificat de noua şcoală. Se vorbeşte acum, este drept, despre o revenire la studiul istoriei politice, tocmai ca o recunoaştere a nedreptăţii făcute acestui important domeniu. Un alt nedreptăţit a fost, şi încă este, evenimentul, considerat manifestare superficială şi sacrificat în favoarea studiului structurilor durabile, al „timpului lung". Istoria înseamnă însă veşnică schimbare, şi orice schimbare, mare sau mică, în orice domeniu, nu numai politic, ci şi economic, social sau ştiinţific, înseamnă eveniment. Nu trebuie renunţat la eveniment în favoarea structurilor, nici la timpul scurt în favoarea celui lung, ci găsită relaţia dialectică ce le uneşte. Minimalizarea *evenimentului* şi *politicii* (cu atît mai mult a evenimentului politic) reprezintă desigur o exagerare a curentului pe care îl discutăm, exagerare cu care istoriografia marxistă nu poate fi de acord. Este de presupus — şi unele semne apar, după cum am văzut, în lucrarea recenzată — că un echilibru se va restabili, nu prin renunţarea la ce e bun cîştigat, ci prin întregirea istoriei cu domenii şi probleme neglijate în chip nejustificat.

Trecînd însă peste politic, este evident că noua şcoală franceză a îmbogăţit istoriografia în chip remarcabil, a extins nebănuit de mult graniţele disciplinei istorice. Desigur, studiul economiei şi societăţii, la care se adaugă şi cel al mentalităţilor, domeniu pe cît de dificil, pe atît de important, sînt preocupări mai vechi, care se menţin, chiar se amplifică, şi în prezent. Se adaugă însă o mulţime de alte laturi ale cercetării: demografie, viaţa culturală, sub toate aspectele ei, ideologiile, istoria climei, a alimentaţiei, a sănătăţii şi lista s-ar putea extinde la nesfîrşit, deoarece aproape nimic nu este lăsat în afara istoriei. Se tinde spre o istorie globală, care să definească civilizaţiile, ţinînd seama de toate elementele lor.

Se impune, potrivit, acestei concepţii, o tratare interdisciplinară, preocupare ce rezultă foarte clar din paginile cărţii. Demografia, etnologia, economia politică, sociologia — practic nu există ştiinţă socială care să nu poată fi folosită de istorie şi căreia istoria, la rîndul ei, să nu îi poată veni în sprijin. Se apelează însă şi la alte ştiinţe, inclusiv la matematică. Istoria cantitativă (sau serială) tinde să se generalizeze, aplicîndu-se în toate sectoarele istoriei.

O istorie concepută la o scară atît de largă, atît de diferită de istoria tradiţională, ridică însă întrebări care ţin de însăşi definiţia, structura şi menirea ştiinţei istorice. De remarcat recunoaşterea faptului — susţinut şi de istoriografia marxistă — că istoricul trăieşte în mijlocul societăţii şi reprezintă ideologia şi idealurile acesteia. Istoria este înţeleasă în strînsă legătură cu prezentul. La alte întrebări, răspunsurile diferă însă de concepţia istorică marxistă. Se observă, de exemplu, tendinţa de a nega existenţa legităţii istorice, de a acorda hazardului un rol deosebit de important. Acordînd puţină atenţie cauzalităţii şi legităţii în istorie, gruparea de la „Annales" nu a reuşit, nici nu a căutat, să creeze un sistem unitar, în care toate compartimentele istoriei să se integreze organic.

Acestea sînt consideraţii generale privind o anumită tendinţă cea mai puternică şi mai originală a istoriografiei franceze contemporane. În ce priveşte cartea, care nu face decît să reflecte această tendinţă, se poate afirma că este bine alcătuită, cei doi redactori avînd marele merit de a fi reuşit să îmbine, într-un ansamblu unitar, un număr mare de contribuţii, referitoare la cele mai diverse probleme, aparţinînd unor istorici, desigur apropiaţi prin formaţie, dar totuşi departe de a avea toţi aceleaşi idei şi înţelegere a istoriei. O carte utilă, din care se poate afla mult despre preocupările istoriografiei actuale.

Lucian Boia

GIAN ANDRI BEZZOLA, *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1270). Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen.* Krancke Verlag, Bern, München, 1974, 251 p.

Trăim într-o epocă în care, datorită mijloacelor moderne de care dispune tehnica transmiterilor știrilor de tot felul din alte zone geografice decît cele din vecinătatea noastră, omul se vede confruntat zilnic cu forme de civilizație și mentalități foarte variate. Actualitatea unei astfel de confruntări trezește nu de puține ori curiozitatea după aflarea și alcătuirea confruntărilor dintre civilizații și mentalități ce au avut loc cu veacuri în urmă. Dintr-o atare curiozitate s-a născut cartea pe care o prezentăm. Tînărul istoric elvețian Gian Andri Bezzola supune unei analize excelente și competente mongolii (tătarii) în viziune semicentenară a Occidentului, analiză care se vrea — și este — o contribuție la elucidarea problemei confruntărilor istorice dintre popoare. Din capul locului se impune constatarea că autorul a reușit în chip strălucit să arate cum în decursul unei jumătăți de veac viziunea Occidentului secolului al XIII-lea asupra unui popor, complet necunoscut la început, a luat forme din ce în ce mai concrete, mai ramificate pînă a ajunge la o cunoaștere a specificului și a mentalului mongolilor atît de deosebiți de cel al occidentalilor medievali.

În cursul evului mediu, Occidentul creștin a intrat în repetate rînduri în contact cu civilizații și popoare străine; cea mai importantă dintre aceste confruntări a fost cea cu islamul, durata seculară a acestei confruntări, complexitatea ei economică, militară, politică și confesională ca și interesul de care ea s-a bucurat la contemporanii ei de ambele părți au făcut ca această confruntare să poată fi studiată amănunțit, ea rămînînd însă foarte dificil de interpretat. Cu totul altfel se prezintă confruntarea Occidentului cu mongolii. În jurul anului 1200, centrul Asiei continua să se sustragă unei cunoașteri cît de cît precise în Occidentul european, pentru care Mediterana continua să rămînă spațiul de gravitație economică și spirituală. Două decenii mai tîrziu, pătrund în Occident primele știri despre mongoli și despre cuceririle lor asiatice, care se deplasează însă în viziunea occidentală în domeniul legendelor și al profețiilor amăgitoare. Peste alte două decenii la porțile Occidentului bat mongolii, o forță militară net superioară creștinilor, populație complet necunoscută, semănînd în raidurile lor distrugătoare panică și groază.

G.A. Bezzola trece în revistă toate fazele ale acestei confruntări, începînd cu primele zvonuri despre mongoli, apoi încercările făcute în Occident de încadrare a acestor zvonuri în orizontul legendar-vizionar al spiritualității occidentale, urmate de răspunsurile date în timpul sau imediat după prima mare invazie a tătarilor la întrebările privind originea, intenția, specificului mongolilor, și pînă la prima încercare — făcută de Roger Bacon — de a se stabili locul noului popor în ordinea universului medieval. Autorul își concentrează așadar, atenția doar asupra acelei perioade în care s-a format o viziune occidentală bine conturată și concretă, individualizată, asupra tătarilor. E drept că și după 1270, pînă la finele veacului al XIII-lea, problema tătară și-a păstrat actualitatea și interesul în Occident, dar autorul consideră că, întrucît concepțiile fundamentale despre fenomenul tătar se cristalizează pînă în 1270, opiniile de mai tîrziu nu au schimbat în mod esențial viziunea formulată anterior, ele diferențiindu-se doar în funcție de caracterul și originea autorilor de după 1270. Ne exprimăm totuși o anumită rezervă privind impactul celei de a treia mari invazii mongole din 1285 asupra viziunii occidentale a mongolilor, și ar fi fost desigur interesant să se urmărească, prin comparație, modul de recepționare a fenomenului mongol în 1241, 1260 și 1285, compararea ar fi divulgat cît se poate de clar progresele făcute pe calea „întîlnirilor dintre popoare" în cursul unei alte jumătăți de veac decît cea fixată de autor pentru studiul său.

Autorul și-a delimitat spațiul geografic, în care se urmărește evoluția viziunii mongolilor, asupra Occidentului (îndeosebi Matei de Paris, abatele de la St. Alban din Anglia și călătorii occidentali care i-au vizitat pe tătari imediat după prima mare invazie); toate izvoarele exploatate în acest scop provin de la autori din aria autorității spirituale a bisericii romane; declarat se exclud de la operațiile de analiză a viziunii mongole izvoarele bizantine, est-europene, armene, chinezești și islamice, întrucît Bezzola crede că acestea ar trebui să facă obiecte de studiu, care ar putea fi rezolvate în chip satisfăcător doar de către specialiști. Autorul elimină așadar tocmai acele izvoare, și cu aceasta viziunea asupra mongolilor, din regiunile care în veacul al XIII-lea au fost cele mai expuse presiuni tătare și în care tătarii au fost cel mai bine cunoscuți datorită prezenței lor nemijlocite. Procedeul lui Gian Andri Bezzola se justifică parțial prin tematice aleasă (viziunea Occidentului) și printr-o probitate științifică lăudabilă (necunoașterea limbilor respective, cu

toate că multe din aceste izvoare sînt accesibile unui excelent cunoscător al limbii latine așa cum este de altfel autorul). Credem, totuși, că autorul ar fi trebuit să acorde o mai mare atenție izvoarelor bizantine și est-europene (îndeosebi celor scrise în slavonește), avîndu-se în vedere înrîurirea, adesea decisivă și nemijlocită, a izvoarelor occidentale de către cele bizantine și est-europene, și cu aceasta, influențarea viziunii occidentale asupra mongolilor de către viziunea bizantină și est-europeană.

În prezentarea temei alese, autorul apelează în mod cu totul justificat la procedeul cronologic. Cititorul acestei opere de înalt nivel științific și cu certe calități literare poate urmări îndeaproape felul în care, în decursul unei jumătăți de veac, se alcătuiește imaginea tătarului în lumea literelor din Occident; lectorul cărții asistă în chip surprinzător de prezent și convingător la impresiile sub care cronicarii își notează și rețin știrile și opiniile vremii, la modul concret cum s-a format viziunea romano-catolică asupra tătarului veacului al XIII-lea.

La începutul procesului de alcătuire a imaginii tătarilor stau propunerile ce au ajuns în tabăra cruciaților dinaintea zidurilor orașului Damiette. Știrile misterioase despre această nouă forță militară asiatică apărută instantaneu se combină deja la Damiette, și apoi și în Occidentul european, cu legende și speranțe creștine de mîntuire militară de inamicul capital întruchipat în islamism. Pe cînd Occidentul se complăcea însă în nutrirea speranțelor izvorîte din presupusa credință creștină a enigmaticilor și legendarilor tătari, cruciații din Siria afla amănunte care le aduc dezamăgiri și temeri. Îndoielile și dezamăgirile se transmit în curînd și Occidentului în măsura în care informațiile mai precise și sigure despre tătari ajung la creștinii occidentali. Din Rusia sosesc primele avertismente alarmante; Occidentul nu le ia în serios, atenția sa fiind polarizată asupra deznodămîntului luptei dintre papă și împărat. Cu atît mai înspăimîntătoare va fi trezirea la realitate odată cu invaziile tătare în răsăritul Europei. Groaza, disperarea și viziuni de dimensiuni apocaliptice cuprind Occidentul european, confruntat în mod cu totul neașteptat cu un nou inamic de temut; acest pericol condiționează crearea unei efemere conștiințe de unitate și solidaritate, polarizată fie în jurul papei fie în jurul împăratului. Singura certitudine era prezența tătarilor la porțile Occidentului; continuau să circule cele mai diverse opinii privind originea, caracterul, intențiile lor. Confuziile și nedumeririle sporesc odată cu retragerea tătarilor tot atît de neașteptată cum le-a fost invazia. Acest răgaz nu înseamnă pentru Occident și o scădere a actualității și interesului problemei tătare. Oricînd se putea aștepta o nouă irupere a lor spre Europa occidentală. Nesiguranța și neliniștea se combină în continuare cu temeri apocaliptice. Papalitatea își trimite emisarii dominicani și franciscani la tătari. Aceștia se întorc din peripețiile lor pline de aventuri și-și prezintă rapoartele de misiune. Acestea aduc o bogăție de detalii și noutăți care schimbă radical viziunea occidentală asupra tătarilor. Competența, conștiinciozitatea și absența de prejudecăți ale majorității acestor rapoarte impresionează și astăzi. Rapoartele confirmă cîteva din vechile opinii, dar permit pentru prima dată o cunoaștere a realităților interne ale acestui popor. Viziunile apocaliptice bat în retragere înaintea realității istorice, chiar dacă aceasta din urmă era departe de a îndemna la optimism și încredere, căci, printre alte amănunte alarmante, Occidentul află de intențiile și pretențiile de hegemonie universală a tătarilor, de cererea de supunere necondiționată a tuturor popoarelor, de slabele speranțe ale unei eventuale creștinări a lor.

Emoția colectivă a Occidentului e reactivată de cea de-a doua invazie mongolă din anul 1260. Dar, de data aceasta, situația e radical diferită de cea din 1241. Misionarii mijlociseră Occidentului, printre altele, și amănuntul, nelipsit de înrîuriri majore asupra capetelor politice și eclesiastice, slabei înarmări a tătarilor și al modului lor de luptă. Mitul invincibilității lor, de natură misterioasă, în 1241, se spulberase, și raidurile din 1260 în Europa răsăriteană și în Orientul Apropiat relevaseră Occidentului începutul declinului forței tătare. Poporul mongolilor pierduse mult din miturile, legendele cu care-l înzestraseră pionierii occidentali ai descrierii tătarilor și ai formării imaginii asupra lor. Tătarilor li se fixează locul în istorie și în universul medieval, pe care ei l-au lățit considerabil prin lărgirea orizontului geografic ocupat de tătari.

Aceasta ar fi aspectul general-unitar al formării și evoluției viziunii occidentale asupra mongolilor. Unitatea aceasta, în cel mai larg sens al cuvîntului, este condiționată de varietatea diferitelor opinii și izvoare. Gian Andri Bezzola reușește și în această direcție, anume în reconstituirea procesului de formare a viziunilor individuale asupra mongolilor, să mijlocească un tablou captivant și bine alcătuit, după criterii metodologice și științifice ce-i denotă acribia în corelarea și interpretarea amănuntului cu semnificații profunde.

Decisivă pentru formarea imaginii asupra tătarilor la diferiții autori a fost posibilitatea lor de a-și procura informațiile. Bezzola stăruie, așadar, asupra calității informațiilor misionarilor privind mongolii, asupra cronicilor sau scrierilor despre mongoli din regiunile cele mai expuse invaziilor, asupra „agenției de presă"

reprezentată de curia romană unde se adunau cele mai importante știri din toată lumea medievală, și asupra cronicarilor occidentali, departe de evenimentul mongol dar nu lipsiți de posibilități de informare.

Un alt factor care a exercitat o influență majoră asupra formării diferitelor opinii despre fenomenul tătar a fost caracterul și personalitatea autorilor de imagini asupra tătarilor, aceasta îndeosebi la misionarii occidentali din regiunile mongole; factorul acesta îmbracă forma interesului manifestat pentru tătari la autorii din Europa occidentală care nu i-au cunoscut direct și care în scrierile lor au acordat o atenție foarte variată tătarilor, altfel este bunăoară interesul pentru mongoli la un Matei de Paris, altfel cel al unui Vincent de Beauvais[1], altfel cel al unui Roger Bacon. Fericită-i încercarea lui Bezzola de a întreprinde o psihoanaliză a diferiților autori cu scopul de a le explica recepționarea individuală a fenomenului mongol!

Pe lîngă prezentarea temei propriu-zise se cuvine, în final, să atragem atenția asupra cronologiei istoriei politice a mongolilor care suplinește suficient neglijarea declarată a prezentării campaniilor mongole în Asia și Europa; cronologia este urmată, tot în anexa cărții, de un tabel genealogic și o listă de abrevieri și de o excelentă și abundentă bibliografie. Un indice de nume proprii încheie această operă de înaltă și distinsă ținută științifică.

Adolf Armbruster

Pentru acesta vezi acum Gregory G. Guzman, *The Encyclopedist Vincent of Beauvais and his Mongols extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint—Quentin*, în „Speculum", XLIX (1974), p. 287—307.

* * * „*Cercetări istorice*”, I—V, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi, 1970—1974.

În anul 1970, Muzeul de istorie a Moldovei a început să publice revista „Cercetări istorice”, o continuare a revistei cu acelaşi titlu apărută acum cincizeci de ani la Iaşi (1925). Cele cinci numere cuprind o tematică variată în care se tratează probleme de muzeografie, arheologie, istorie politică şi social-economică, monumente şi locuri istorice, documente etc.

Rubrica arheologie se remarcă prin studiile publicate pe baza materialului original obţinut din săpăturile întreprinse. Stela Cheptea, în *Săpăturile arheologice de la Hlincea Iaşi în anul 1964*, subliniază existenţa unei tradiţii autohtone în arta lucrării ceramicii la roata înceată; V. Palade, *Mormîntul de inhumaţie din sec. IV descoperit la Iveşti (jud. Vaslui)*, considerat de origină autohtonă; V. Spinei, *O psalie din corn descoperită la Băiceni*, „un tip neîntîlnit pînă acum pe teritoriul Moldovei” (I, 1970) ş.a.; A. Niţu, *Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul Moldovei* (II, 1971); Silviu şi Seiva Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea jud. Iaşi)*, prin care face cunoscut o „însemnată aşezare dacică a cărui material de o diversitate rar întîlnită, oglindeşte principalele direcţii ale evoluţiei culturii dacice din primele secole ale erei noastre” (IV, 1973) ş.a.

Tot din rubrica arheologie reţin atenţia trei interesante studii semnate de M. Brudiu, *Paleoliticul superior dintre Carpaţi şi Siret*, care aduce pe prim plan, pentru prima oară, problema locuitorilor acestei epoci, arătînd, că „specificul lor de viaţă nu era sedentar”, urmele lăsate reprezentînd „popasuri sezoniere ale unor grupuri de oameni, mereu în deplasare” şi că „prin dezvoltarea locală ar trebui să înţelegem locul sau mai bine zis spaţiul în care ei pendulau generaţii după generaţii (III, 1972); A. C. Florescu, *Unele consideraţii asupra cetăţilor traco-getice (Hallstattiene) din mileniul I i.e.n. pe teritoriul Moldovei*, cetăţi care „începînd cu sfîrşitul sec. III î.e.n. nu mai sînt folosite ca atare”, iar „odată cu crearea statului dacic al lui Burebista locul lor va fi luat de un tip esenţial deosebit” (II, 1971) şi Al. Andronic, *Iaşii pînă în secolul al VII-lea în lumina datelor arheologice*, prin care aduce noi completări cu privire la vechimea aşezării, asupra celor două etape de dezvoltare a oraşului, 1) înainte de instalarea Curţii domneşti (prima jumătate a sec. XV), cînd are loc procesul îndelungat de urbanizare, şi 2) după instalarea Curţii domeneşti, cînd se accelerează acest proces (I, 1970).

Un spaţiu larg este acordat materialelor privind istoria politică şi social-economică, rubrică care, începînd cu nr. III, 1972, include şi „mişcarea muncitorească şi democratică”, apărută ca rubrică specială în nr. I şi II, redacţia intuind, probabil, o suprapunere de probleme. Tematica acestei rubrici înlesneşte o dispunere cronologică şi pe probleme a evenimentelor tratate.

În primul număr al revistei atrage atenţia, prin precizările aduse, articolul semnat de N. Gostar, *Numele şi originea costobocilor*, care „pare a fi de origină celtică” şi cel semnat de C. Ciohodaru, *Localizarea unor triburi din lista geograficului Bavarez*. Printr-o analiză profundă a celor trei redactări succesive, diferite de prima copie, care se mai păstrează, prin numeroase interpolări şi transcrieri greşite, C. Ciohodaru, propunînd o serie de corectări, oferă posibilitatea localizării fiecărui trib din lista menţionată.

Date şi fapte noi, în legătură cu „*Lupta de eliberare condusă de Ion Vodă cel Viteaz (februarie—iunie 1574)*”, aduce N. Grigoraş în acest amplu studiu, bazat pe o minuţioasă analiză a vechilor cronici şi documente şi pe care îl încheie prin concluzia: „... din iunie 1574 şi pînă în noiembrie 1594 nu s-a mai produs o asemenea erupţie de energie şi vitejie românească împotriva asupritorului extern, pentru a se obţine independenţa statului”. Un studiu asemănător aparţine lui C. Ciohodaru, *Mihai Viteazul în Moldova, mai-iunie 1600*, autorul urmărind „precizarea unor aspecte rămase neclare sau mai puţin cunoscute pînă în prezent” ale acţiunilor întreprinse de marele voievod şi „mai ales să scoată în evidenţă atitudinea adoptată de moldoveni faţă de ele”. (V, 1974).

Mustafa A. Mehmed, tratînd *Despre dreptul de proprietate al supuşilor otomani în Moldova şi Ţara Românească în secolul XV—XVIII*,

problemă ce „își are de fapt geneza în însuși principiul autonomiei țărilor române față de Poartă", observă „tendința generală" a politicii interne „de a-i deposeda de astfel de proprietăți", pe măsura consolidării forțelor sociale interne care se afirmau din ce în ce în apărarea intereselor proprii"; din *Contribuții la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituțiilor juridice pe teritoriul României*, aduse de V. Șotropa, se desprinde ideea că „o sumă de practici și norme de conduită comune, o sumă de obiceiuri juridice și reguli de viață în parte identice, în parte similare și numai în parte diferite pentru românii de pe teritoriul fostei Dacii" au existat încă din vechime. (III, 1972); Șt. S. Gorovei, în *Găneștii și Arbureștii. Fragmente istorice (1538—1541)*, apreciază complotul acestora nu ca „o simplă conspirație de palat" ci ca o acțiune care „avea ramificații adînci în păturile mai de jos ale societății moldovene" (II, 1971), iar N. Gaidagis aduce unele date noi asupra *Sfîrșitului acțiunii eteriste din Principate*, luînd în discuție „evenimentele de la Secu" — episod eroic din lupta antiotomană, (III, 1972) ș.a.

Diverse aspecte din dezvoltarea orașelor moldovene sînt prezente, deși într-un număr restrîns de materiale, totuși interesante: P. Păltînea aduce *Unele știri despre economia orașului Galați din a doua jumătate a sec. XVIII*, a cărei evoluție este considerată destul de rapidă, Galațiul ajungînd „să capete, lesne, un renume european"; D. Agachi, *Înființarea eforiilor orășenești din Moldova, privind aspectul „organizării lor administrative"*, aduce o contribuție la istoriografia acestei probleme (IV, 1973); E. Negruți-Munteanu, *Breslele de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului organic*, o „rămășiță a societății feudale" care urma să fie prin această legiuire „un corp de adevărați funcționari", și L. Boicu, *Înființarea primului departament al lucrărilor publice în Moldova*, prin care viața urbanistică a țării „și-a găsit o direcție unitară și o asistență tehnică adecvată" (III,1972).

O serie de aspecte economico-sociale ale primei jumătăți din secolul al XIX-lea desprindem din studiile: *Proiect de organizare a exploatării ocnelor Moldovei, 1832—1862* (D. Vitcu, III, 1972), *Prima întreprindere din Moldova pentru folosirea uneltelor și mașinelor agricole, Iași 1841.* (A. Macovei, IV, 1973), precum și din interesantul studiu *Complotul lui Ioniță Popovici din Moldova în anul 1839*. Investigațiile arhivistice în epoca regulamentară au prilejuit lui Gh. Platon și formularea unor valoroase concluzii privind această „mișcare" ce „a reținut mai puțin atenția, atît a contemporanilor, cît și a istoricilor de mai tîrziu". Din cercetarea dosarului celor implicați în complot reiese că „obiectivele mișcării erau vaste și cu implicații în viața politică internă", fapt deosebit de semnificativ pentru perioada premergătoare revoluției de la 1848.

Mișcarea muncitorească și democratică, creșterea conștiinței de clasă a muncitorilor și dezvoltarea mișcării socialiste din Moldova, se poate urmări în articolele semnate de Georgeta Tudoran, *Aportul socialiștilor ieșeni la răspîndirea marxismului în România*, acțiune care, spune autoarea, „s-a integrat solid în campania desfășurată în întreaga țară pentru clarificarea ideologică", condiția principală și în același timp hotărîtoare pentru crearea partidului politic al clasei muncitoare; I. Căpreanu, *Din gîndirea politică materialista ieșeană la începutul sec. al XX-lea*; I. Agrigoraiei, *Mișcarea democratică și socialistă din orașul Iași în preajma creării Partidului Comunist Român*, mișcare văzută ca parte integrantă a mișcării socialiste din întreaga țară; L. Eșanu, *Activitatea secțiunilor din Moldova ale Partidului socialist în anii premergători înființării Partidului Comunist Român* (II, 1971) ș.a.

Problema studențească apare dezbătută în materiale ca: *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene* (A. Loghin); *Congresele studențești și mișcarea pentru desăvîrșirea unității de stat* (M. Croitoru), de fapt corect era „...lupta pentru desăvîrșirea unității de stat", Unirea Transilvaniei cu România constituind înfăptuirea firească a unor lupte seculare pentru unitate duse de poporul român; și *Din problematica presei studențești* (V. Dobrinescu) în V, 1974.

Perioada interbelică, sub aspectele vieții politice, economice și sociale, apare tratată într-un număr apreciabil de articole și studii, dintre care cităm: Natalia Simion, *Structura social-politică a României în perioada interbelică.* Studiul cuprinde un vast material documentar din care se desprind principalele modificări din structura politică a acestei perioade determinate de formarea P.C.R., care a ridicat pe o treaptă superioară lupta proletariatului revoluționar (partea I, în III, 1972), disensiunile interne ale partidelor politice burgheze, fărîmițarea lor, mai ales între 1930—1938, relațiile dintre cele două partide de guvernămînt — P.N.Ț. și P.N.L. — precum și politica P.C.R. de atragere a maselor muncitoare către marile revendicări „care vizau răsturnarea ordinei existente" (partea II în V, 1974).

Noi date despre aceeași perioadă întîlnim în articolele: *Din activitatea sindicatelor muncitorești din Iași în perioada 1922—1929* (D. Ivănescu), *Alegerile parlamentare din România între anii 1919—1922* (Gh. Florescu, I. Saizu), *Istoria economică a județului Iași în perioada interbelică* (Elena Zaharia), *Aspecte ale evoluției capitaliste a întreprinderii*

„Țesătura” Iași (I. Niță, G. Macarie și I. Adumistrăcesei), *Greve ale muncitorilor textiliști din Iași, (februarie-aprilie 1940* (I. Saizu) ș.a. în nr. II, IV și I; Cu privire la Situația reformei agrare în județul Iași în anii 1928—1930, C. Botez arată că promisiunile făcute țăranilor, prin reforma agrară, n-au fost respectate, ceea ce a avut ca urmare apariția, sub diverse forme, a unor mari nemulțumiri țărănești (I. 1970), iar articolul lui D. Șandru, *Aplicarea reformei agrare din 1921 pe moșia Onești-Urziceni—Boroșoaia, județul Iași,* constituie o dovadă că într-adevăr aceasta „nu era pretutindeni încheiată” nici măcar „în perioada celui de-al doilea război mondial”.

Informații despre acțiunile revoluționare ale țărănimii dă Valeria Potop în articolul *Unirea Ligii țăranilor din Moldova cu Frontul Plugarilor, 1933,* eveniment care a avut loc la Sipote (Iași) și care a dovedit „potențialul revoluționar al țărănimii moldovene, capacitatea sa de organizare” și „a scos în evidență „unitatea de interese a țărănimii muncitoare din întreaga țară” (IV, 1973); iar de politică externă în studiul semnat de E. Bold, *Problema reparațiilor și relațiilor internaționale de la conferința păcii la planul Dawes* (I. 1970), și de către Janeta Benditer, *Surse pentru studierea celui de al doilea război mondial. Relații germano-italiene, 1939—1941* (II, 1971).

O suită de alte articole tratează: *Tradiții de politică externă a Partidului Comunist Român (1921—1944)* de Gh.Zaharia (III, 1971); *Ospitalitatea acordată în România președintelui Poloniei, Ignacy Mosciski, la începutul celui de al doilea război mondial* de A. Karețki și L. Eșanu (V, 1974) și *Relațiile româno-cehoslovace spre sfîrșitul primului război mondial,* de I. Saizu (III, 1972).

O serie de alte elemente ale politicii interne și externe se dau în studiile: *Partidul Comunist — inițiatorul, organizatorul și dinamizatorul mișcării antifasciste din România* (Gh. I. Ioniță), *Contribuții la cunoașterea stării de spirit în armata română în anii dictaturii militaro-fasciste* (D. Șandru) ș.a. în II, 1971; *Starea de spirit în armata română reflectată în presa comunistă și democratică (1934—1940)* de A. Loghin, și *Rezultate ale cercetării ieșene referitoare la rezistența antifascistă din România (1940—1944)* de I. Agrigoroaiei ș.a. (V, 1974).

În alte studii se tratează: *Probleme ale tacticii P.C.R. în perioada luptei pentru instaurarea puterii populare* (A. Karețki), perioadă care, afirmă autorul, „reliefează cu deosebită pregnanță caracterul științific, marxist-leninist al politicii P.C.R.” (I, 1970); *Cu privire la crearea și activitatea Comitetului județean Iași a Frontului Unic Muncitoresc (octombrie 1944 — martie 1945),* de I. Hagiu—D. Morărașu; *Partidul Comunist Român, conducătorul forțelor democratice în procesul de transformare revoluționară a societății românești (1944—1947),* de A. Loghin (IV, 1973) ș.a.; *Aspecte ale democratizării aparatului de stat local în prima etapă a revoluției populare din România,* de D. Morărașu (II, 1971) ș.a.; D. Rusu, *Probleme ale strategiei și tacticii Partidului Comunist Român în documentele programatice din anii 1940—1942* (V, 1947).

Pentru istoriografia epocii moderne și contemporane se aduc cîteva noi contribuții în studiile: V. Cristian, *Primul proiect al unei reviste românești de istorie* (III, 1972) și *Premizele și trăsăturile istoriografiei pașoptiste* (II, 1971); Al. Zub, *A. D. Xenopol, note istoriografice* (I, 1970); C. Cloșcă, *Problematica publicisticii militantului comunist ieșean Gh. Tănase* (IV, 1973); Gh. I. Ioniță, *Lucrețiu Pătrășcanu — gînditor social-politic* (I, 1970) ș.a.

Documentele publicate în paginile reviste „Cercetări istorice“ ilustrează strădiuința de valorificare a patrimoniului muzeal, a fondului din Arhivele statului din țară și de peste hotare, sau de cunoaștere a unor colecții particulare. Dintre acestea menționăm: *Un altar epigrafic din fosta colecție a lui Vasile Ursăcescu din Curteni, jud. Vaslui,* datat de N. Gostar „spre sfîrșitul sec. II și mai puțin în sec. III” (V, 1974); *Un document inedit din 1625,* și, *Trei documente inedite din veacul al XVIII-lea referitoare la neamul Stroici,* publicate de P. Abrudan (III și IV), *„Un mesaj italian de simpatie față de poporul român”* este titlul sub care Maria Huminic publică o scrisoare semnată de Ida Vegezzi Ruscala din Torino, 16 decembrie 1862, către Doamna Elena Cuza, dar în traducerea căreia se folosesc termeni necorespunzători, ca spre ex. „la race latine rasa latină”, pentru o epocă de puternică afirmare a principiului de naționalitate (I, 1970), iar în *„O mărturie inedită despre călătoria lui Vasile Alecsandri în Crimeea”* același autor, în comentariul ce însoțește traducerea documentului, reproduce fapte deja cunoscute, dar nu explică personalitatea generalului sir Hugues Rose, căruia îi era recomandat poetul de către Ion Ghica și care îi comunică, din Constantinopol, la 25 noiembrie 1855, un lucru deosebit de important și sugestiv în ceea ce privește activitatea emigranților români la acea dată, că „într-un timp nu prea îndepărtat vom putea aduce un sprijin armatelor aliate” (II, 1971).

St. Lemny, student, își face debutul la această revistă cu cîteva *Documente referitoare la istoria orașului Suceava adunate de S. Fl. Marian,* V. L. Ciofu face cunoscut *Un sigiliu moldovenesc din perioada premergătoare Unirii Principatelor* (V, 1974); A.

Pricop, prin *Mărturii din arhivele belgiene privitoare la orașul Iași in perioada primului război mondial* (II, 1971), informează cercetătorii despre existența unui important fond de documente adus la Arhivele statului Iași, iar Paul Mihail atrage atenția asupra existenței, la Iași, într-o colecție particulară, a unui vechi manuscris, *Un manuscris miscelaneu din secolul al XVIII-lea*, cu bogate informații marginale asupra istoriei orașului Iași, a cărui valoare „rezidă în paginile de cronică și însemnările istorice intercalate printre scrierile cu conținut variat", prin „relatările astronomice și cele cu conținut filologic" (IV, 1973) ș.a.

Interesanta rubrică „Monumente și locuri istorice", bogat ilustrată în numerele I—III, dispare în ultimele numere iar articolul introdus la „istoria politică și social-economică". Menționăm, ca deosebit de valoroase, prin noutatea informațiilor care completează istoria unor vechi edificii culturale, studiile semnate de N. Grigoraș, *Două momente de artă feudală din împrejurimile Iașului : mănăstirea Hlincea și Aroneanu* — Hlincea care „se impune prin proporțiile ei simetrice, armonioase, cu o pictură interioară executată cu mult simț artistic", și Aroneanu „un alt monument de o remarcabilă originalitate" (I, 1970); *Un important monument de artă feudală al Iașului — mănăstirea Galata* (II, 1971), unde întîlnim precizări asupra toponimicului Galata, locul și data construirii Galatei „din deal" după „risipirea Galatei din vale", stilul, construcțiile anexe și, în special, prezentarea obiectelor de podoabă cu care a fost înmormîntată prima soție a lui Petru Schiopul; *Statuia lui Ștefan cel Mare din Iași*, cu amănunte despre proiectul, execuția, conflictul diplomatic cu Austria și altele, care alcătuiesc o adevărată „odisee" a unuia dintre impunătoarele monumente ale Iașului (III, 1972) și, în sfîrșit, de același autor, *Complexul de monumente de la Copou* — în care este redată istoria fiecărui monument component: grădina Copou, Monumentul leilor și Cazarma mare de la Copou (IV, 1973).

Despre „monumente și locuri istorice" mai recente, menționăm articolele Georgetei Turcanu: *Documente privitoare la istoria Teatrului Național din Iași* — amplasarea, construcția și inaugurarea lui (III, 1972); K. Mirian, *Un edificiu al mișcării muncitorești : casa din str. Max Vexeler*, devenită din 1921 sediul ei permanent; C. Cloșcă, *Un prestigios lăcaș de cultură : „Ateneul popular din Tătărași"* (1919—1940) — una dintre instituțiile culturale de prestigiu (I, 1970) ș.a

Sărbătoririi a „100 de ani de la nașterea lui N. Iorga", în vol. II, 1971, redacția Cercetărilor istorice îi consacră o rubrică omagială, în care sînt incluse trei studii: Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga (1871—1940)* — „marele cărturar și patriot a fost un produs spiritual al Iașilor"; P. Mâlcomete, *Problema agrară la începutul sec. al XX lea in opera lui N. Iorga* — „personalitatea lui Nicolae Iorga iese în evidență nu numai ca om de știință și cultură, ci și prin activitatea sa ca militant politic și om de stat" și A. Gheorghiu, *Din ctitoriile lui N. Iorga la începutul sec. al XX-lea (Biblioteca populară din Tătărași)*.

Paginile revistei mai cuprind cîteva materiale consacrate unuia dintre precursorii literaturii noastre laice, mitropolitul „*Dosoftei — deschizător de drumuri in lirica românească*", (M. Bordeianu); *Dosoftei la a 350-a aniversare a nașterii* (D. Văcariu), *Odoarele bisericești și documentele duse in Polonia de către Ioan Sobieski in anul 1686*, în care P. Abrudan readuce în dezbatere problema înstrăinării unui important fond din patrimoniul național — „pierderi ireparabile" ale țării (V, 1974).

Din articolele rubricii de muzeografie se desprinde preocuparea, tot mai stăruitoare, din ultimii ani, cu privire la înjghebarea unei istorii a muzeografiei ieșene, ca: I. Grigoriu, *Din istoricul muzeisticii ieșene*; Em. Diaconescu, *Teohari Antonescu — inaintaș al muzeografiei românești* (I, 1970); D. Ivănescu, *Pagini din trecutul muzeografiei ieșene*; I. Arhip, *Coordonatele muzeografiei ieșene în anii socialismului*, un articol bogat în date, dar care pierde din valoare prin formulări greșite, ca de exemplu: „În 1960 s-a deschis expoziția sectorului geto-dacic, sclavagist, începuturile feudalismului, feudalismul timpuriu și dezvoltat, pînă în secolul al XVI lea, iar în anul 1964 a fost amenajată expoziția sectorului feudal" (!) ? (III, 1972) sau articolul semnat de Maria Huminic-Teclean, *O realizare muzeografică de prestigiu : expoziția aniversativă 1848*, cu formulări de același gen: „O impresionantă hartă... situează țările române în contextul revoluționar al „secolului naționalităților"...", „această pregnantă prezență documentară are ca ambianță complementară o serie de materiale ilustrative", „alte materiale ilustrative... desene ale epocii prezentînd intrarea trupelor pe teritoriul țării", „baia de sînge de la București" etc. (IV, 1973); parte din aceste formulări fiind reluate de către autor în articolul *Muzeul de istorie a Moldovei*, de exemplu: „pregătirea ideologică și culturală a revoluției de la 1848", „crearea partidului clasei muncitoare, 1893" (!), corect fiind crearea partidului politic al clasei muncitoare sau crearea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România, 1893.

Unele materiale de muzeologie conțin idei interesante de informare a publicului cu ultimele noutăți ale muzeului, ca: *Proiect de organizare a expoziției temporare : Mărturii*

arheologice despre satul dacic (secolele I—II e.n.) de la Dumbrava, com. Ciurea, jud. Iaşi, (de Seiva Sanie (V, 1974) sau *Criterii de organizare a unei case memoriale* (C. Cloşcă) în II, 1971.

Notele: Problematica istorică locală în atenţia cercetătorilor ieşeni (C. Oargă), *110 ani de la înfiinţarea Muzeului de artă din Iaşi* (Virginia Vasilovici), *Teatrul din Moldova şi revoluţia de la 1848* (Georgeta Turcanu), *Un document iconografic Al. I. Cuza*, prin care M. Croitoru atrage doar atenţia asupra existenţei unei picturi reprezentînd pe Al. I. Cuza fără însă a indica autorul, şcoala căruia îi aparţine pictorul anonim sau cel puţin precizarea unei lipse de informaţii în acest sens în cazul cînd o colaborare cu specialiştii de artă nu a adus completări (IV, 1973).

Recenziile care apar abia cu nr. II, 1971, deţin o pondere însemnată, în schimb rubrica *Donaţii şi donatori* — o adevărată scrisoare deschisă de mulţumire şi de încurajare a unor acte voluntare de îmbogăţire a patrimoniului muzeal, dispare după primele două numere.

Editorialele au apărut doar în nr. IV şi V ale revistei Cercetări istorice. Primul, semnat de N. Grigoraş, *Dimitrie Cantemir la tricentenarul naşterii lui (1673 1973)* — o sinteză privind această „figură titanică", de mare gînditor, creator de opere variate, ca preocupări depăşind cadrele gîndirii tradiţionale". Din analiza vieţii sale, a politicii sale interne şi externe, precum şi din întreaga sa operă ştiinţifică şi literară, prezentată în cadrul general al epocii, autorul desprinde concluzia că „faima capacităţii creatoare a lui Dimitrie Cantemir a fost europeană, iar opera lui de circulaţie vastă" (IV, 1973).

Al doilea editorial, din partea redacţiei, *Romania în anul aniversării a trei decenii de la victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste şi a celui de al XI-lea Congres al partidului,* sintetizează două momente de importanţă excepţională care întruchipează legătura indisolubilă dintre trecutul de luptă, prezentul glorios şi viitorul luminos al patriei (V. 1974).

Viaţa ştiinţifică este prezentată într-un singur număr, II, 1971, de către N. Grigoraş, *Al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine*, o amplă informare a cititorilor despre lucrările acestei înalte manifestări ştiinţifice desfăşurată la Bucureşti între 6—21 septembrie 1971, hotărîrea Congresului de a publica în continuare Corpusul de izvoare bizantine şi a unui nou dicţionar al limbii greceşti şi bizantine, omagiul adus de către savanţii străini muncii de cercetare şi valoroaselor lucrări ale bizantinologilor români.

În ceea ce priveşte alcătuirea sumarului revistei *Cercetări istorice*, recomandăm redacţiei o mai judicioasă distribuire a materialului pe rubrici şi menţinerea unor rubrici chiar în cazul unor materiale mai puţin numeroase, pentru o mai bună informare a cititorilor. De asemeni, o stabilitate în ceea ce priveşte data apariţiei.

Publicaţia, rezultat al colaborării dintre muzee şi unele centre de cercetare ştiinţifică ca Universitatea „Al. I. Cuza", Institutul de istorie „A. D. Xenopol" Iaşi, Arhivele Statului, Institutul de studii istorice şi social-politice — sectorul Iaşi, prin studiile şi articolele publicate, majoritatea întemeiate pe o bogată documentare ştiinţifică, se prezintă ca o valoroasă contribuţie la elucidarea unor importante probleme şi aspecte ale istoriei noastre naţionale.

G. Crăciun

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Izvoare istorice prahovene. I. Contribuţii la istoria mişcării muncitoreşti 1918—1928*, Ploieşti, 1975, 283 p.

Culegerea de documente, pe care o prezentăm, scoasă în colaborare de Arhivele Statului, Filiala Judeţului Prahova, cu Muzeul Judeţean de Istorie Prahova, constituie un prim volum dintr-o suită de lucrări ce cuprind documente din istoria mişcării muncitoreşti şi activitatea organizaţiilor P.C.R. din zona Prahova.

Volumul mai sus citat, conţine 201 documente din perioada 1918—1928 care oglindesc aspecte ale mişcării muncitoreşti din industria prahoveană şi relevă efervescenţa revoluţionară a muncitorimii din această parte a ţării în perioada avîntului revoluţionar şi în cea a stabilizării vremelnice şi parţiale a capitalismului în România. Se introduc astfel în circuitul ştiinţific unele documente inedite provenind din fonduri arhivistice mai puţin cercetate care reflectă activitatea multilaterală a mişcării muncitoreşti şi combativitatea revoluţionară a maselor muncitoare din judeţul Prahova, manifestată în marile bătălii de clasă ale epocii. Totodată sînt inserate şi documente edite culese din presa muncitorească prahoveană din acea vreme şi din volumele de documente din istoria partidului comunist şi a mişcării revoluţionare din România, elaborate de Institutul de studii istorice şi social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., criteriul selectării fiind referirea la Prahova. Culegerea este precedată de o „prefaţă" (p. 3 19), de fapt un studiu concentrat al mişcării muncitoreşti şi al activităţii P.C.R. în acest judeţ, semnat de Ion St. Baicu. Studiul relevă ca cea mai veche acţiune de luptă a lucrătorilor prahoveni, cunoscută pînă în prezent, greva „ciocănaşilor" şi „măglaşilor" de la salina Telega din anul 1813.

Unele documente relevă solidaritatea muncitorimii prahovene cu luptele muncitorilor din alte centre industriale din ţară, cu lupta tipografilor bucureşteni din anul 1918 (p. 25), atitudinea de protest a acestora faţă de represiunea dezlănţuită de clasele dominante împotriva conducătorilor muncitorimii şi în general împotriva Partidului Socialist.

Sînt cuprinse în culegere o serie de documente evocatoare privind viaţa şi activitatea unor militanţi ai mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră care au activat în Prahova ca: Ştefan Gheorghiu (p. 26), Mihail Gheorghiu-Bujor (p. 155—156) sau moţiuni de protest împotriva arestării lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea (p. 157), Iuliu Neagu-Negulescu, militant socialist cu activitate în Valea Prahovei (p. 123), acţiuni de protest împotriva asasinării lui Leonte Filipescu (p. 153—154), I.C. Frimu (p. 48—49). Sînt conţinute aici manifeste ale secţiunii Prahova a Partidului Socialist din România prin care se cheamă muncitorimea prahoveană să participe activ la greva generală din octombrie 1920, referiri la întruniri de protest împotriva represaliilor organizate de guvern contra participanţilor la greva generală din octombrie 1920 (p. 126—128), la acţiunile de sprijinire a familiilor celor care sufereau prigoana aparatului represiv guvernamental (p. 128). Documentele culegerii de care ne ocupăm relevă şi acţiuni de solidaritate cu proletariatul internaţional, cum au fost cele organizate la Ploieşti şi în alte centre industriale prahovene (p. 37).

Organizarea de noi alegeri în mai 1920, impusă de frămîntările politice din sînul claselor dominante determină Partidul Socialist să desfăşoare o largă campanie în toate judeţele ţării, secţiile partidului desemnîndu-şi candidaţii. Astfel, la Prahova, Federaţia Socialistă lansează, cu prilejul alegerilor parlamentare, un afiş care cerea muncitorilor şi sătenilor prahoveni să aleagă pentru Parlament pe Alexandru Dobrogeanu-Gherea şi Alexandru Dunăreanu, iar pentru Senat să aleagă candidaţii socialişti de pe lista nr. 6, cu semnul electoral două ciocane încrucişate. De remarcat că pe această listă apar şi doi ţărani (p. 105—107).

O seamă de documente evidenţiază activitatea secţiunilor socialist-comuniste prahovene în timpul campaniilor electorale pentru alegerile parlamentare din februarie-martie 1922 (p. 145—149) şi pentru alegerile din mai 1926, recomandînd să se voteze lista Blocului Muncitoresc Ţărănesc, importantă

organizaţie legală de masă creată de P.C.R. la sfîrşitul anului 1925 (p. 208—209).

Crearea Partidului Comunist Român în mai 1921 a marcat un moment de răscruce în istoria mişcării muncitoreşti din ţara noastră, deschizînd prin triumful curentului revoluţionar marxist-leninist asupra curentului de dreapta şi centrist, o etapă nouă, superioară în dezvoltarea mişcării muncitoreşti din ţara noastră, în istoria poporului nostru. În perioada imediat următoare întemeierii P.C.R. secţiunea din Prahova a partidului a depus o activitate susţinută, adoptînd moţiuni de protest împotriva teroarei antimuncitoreşti, a arestării delegaţilor la Congresul I al P.C.R., precum şi împotriva procesului comuniştilor din Dealul Spirii, odioasă înscenare judiciară a autorităţilor burgheze (p. 130—141).

O altă categorie de documente depistate în Arhivele Statului, Filiala Prahova, relatează despre grevele muncitorilor prahoveni sau conflicte de muncă de la unele întreprinderi din Ploieşti şi din judeţ ca „Dorobanţul" (p. 132), „Steaua" (p. 152), „Azuga" (p. 107), rafinăria „Redevenţa" (p. 237—238), rafinăria „Vega" (p. 188—189), „Aquila Franco Română" (p. 189), solidaritatea muncitorilor prahoveni cu grevele din alte regiuni ale ţării, ca greva metalurgiştilor din Reşiţa din 1926 (p. 198—199). Numeroase sînt de asemenea documentele care demonstrează combativitatea revoluţionară a muncitorilor prahoveni în lupta împotriva măsurilor represive dezlănţuite de clasele dominante, după scoaterea P.C.R. în afara legilor, în 1924, sau care relevă procesul de organizare, consolidare organizatorică şi social-ideologică a comuniştilor prahoveni.

Unele documente vorbesc de noi înfiinţări de secţii ale Partidului Socialist din România, ca cea de la Vălenii de Munte (p. 49), crearea de noi sindicate ale muncitorilor prahoveni, sau lucrările Congresului „Federaţiei Socialiste a Prahovei", sau altele relevă răspîndirea ideilor socialiste în rîndul elevilor, ţăranilor şi soldaţilor.

Volumul cuprinde şi un indice general selectiv şi un rezumat în limba franceză, care facilitează astfel o mai largă cunoaştere a documentelor şi de unii cercetători străini. Lucrarea în ansamblu se impune prin sobrietate, se dovedeşte a fi utilă cercetării istorice, venind să sporească odată mai mult valoarea publicaţiilor iniţiate de Arhivele Statului. După parcurgerea volumului în discuţie, se impun totuşi cîteva consideraţii critice.

Modul cum se prezintă volumul de faţă ne face să credem că mişcarea muncitorească în judeţul Prahova începe din anul 1918. Este ştiut însă că în 1894 a avut loc la Ploieşti şedinţa Consiliului General al P.S.D.M.R. care comunica hotărîrea privind sărbătorirea zilei de 1 mai stil nou (19 aprilie stil vechi), pretutindeni unde sînt organizaţii muncitoreşti şi unde acest lucru este posibil („Munca", anul V, nr. 1, din 27 februarie 1894).

Sărbătorirea zilei de 1 mai 1894 la Ploieşti, cînd aproape 2000 de muncitori au adoptat o moţiune viu aclamată, prin care protestau cu energie contra asupririi pe care o exercitau clasele stăpînitoare asupra fraţilor lor de peste munţi constituie o elocventă dovadă a activităţii politice a muncitorilor prahoveni („Munca", anul V, nr. 9, din 24 aprilie 1894). Nu se găseşte în culegere nici un document care să vorbească despre greva celor 20 000 de petrolişti din Valea Prahovei, din iulie-august 1919, care era de fapt o continuare a grevei generale a ceferiştilor din 1919.

La întocmirea acestei culegeri de documente de peste 270 de pagini, apărută sub îngrijirea dr. Ion St. Baicu, redactor responsabil, şi profesorilor Mihai Rachieru şi Victor Teodorescu, şi-au adus un aport deosebit unii muzeografi şi arhivişti prahoveni ca : Florica Dumitrică, Ecaterina Hanganu şi Virginia Nistor.

Desigur că volumul de faţă nu exclude posibilitatea unor completări, dar indiferent de acestea, el va rămîne, credem, o contribuţie valoroasă a istoricilor prahoveni pe linia preocupărilor de ansamblu ale istoriografiei noastre de cercetare şi de elaborare a istoriei partidului şi a mişcării muncitoreşti din România.

Constantin Dobrescu

VALENTIN AL. GEORGESCU ŞI EMANUELA POPESCU, *Legislaţia urbană a Ţării Româneşti (1765—1782)*, ediţie critică, Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R. Institutul de studii sud-est europene, 1975, 316 p. Colecţia Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris, X.

Autorii prezentei ediţii sînt cunoscători profunzi ai legislaţiei Ţării Româneşti de la finele secolului al XVIII-lea; după ce au publicat o lucrare savantă şi foarte folositoare relativă la *Legislaţia agrară a Valahiei* (1775—1782), ei oferă acum cititorilor, o carte nouă, tot atît de importantă şi folositoare, intitulată *Legislaţia urbană a Ţării Româneşti* (*1765—1782*).

Într-un amplu şi solid studiu introductiv, scris în limbile română şi franceză (p. 7—62 română şi 63—119 franceză), profesorul Valentin Al. Georgescu, cu bine cunoscuta sa competenţă, examinează conţinutul ediţiei, expune istoria textelor editate, le analizează structura, descrie manuscrisele şi explică tehnica ediţiei.

El relevă importanța particulară a cărții a 5-a din proiectul primului cod al lui Alexandru Ipsilanti, unde, pentru prima oară „s-a cristalizat noțiunea de cod urban" (p. 8), fără ca expresia însăși (cod urban) să-și facă apariția.

Făcînd apoi apel la o bogată documentare, incluzînd și cîteva planuri de epocă ale orașului București și la o amplă literatură, autorul evocă, în contextul istoric general, dezvoltarea rapidă a orașelor și tîrgurilor muntene și în special a capitalei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ceea ce cerea o reglementare proprie particularismului acestor orașe. Este ceea ce a determinat pe Mihail Fotino și pe guvernanții care utilizau serviciile lui, să atribuie o importanță specială normelor de drept urban în primele proiecte ale *Manualului* său *de legi* (1765, 1766) ca o ramură distinctă și să codifice acest drept în ultimul proiect de cod general din 1777, după încercarea lui Alex. Sc. Ghica, sub formă de hrisov, în 1768. Textele *Manualului*, ca și cele ale hrisovului din 1768, sînt împrumutate, în părți aproape egale, din *Basilicale* (ed. Fabrot) și din *Hexabiblul* lui Const. Armenopol (II, 4, unde erau integrate *Tratatul de arhitectură* al lui Iulian din Ascalon și cartea eparhului din Constantinopol). Autorul relevă că „receptarea individualizată a *Tratatului*, cu această importantă inovație, anume că textele sale, îmbinate cu cele din Basilicale au servit la crearea unui concept nou de cod urban, distinct în cadrul unei codificări generale de drept, se leagă de numele lui Alexandru Ipsilanti și al lui Mihail Fotino. Ea reflectă cotitura pe care dezvoltarea orașelor românești o înregistra la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (p. 30)", fapt pe care același autor îl semnalase deja pentru prima dată în 1965, într-un articol apărut în revista „Studii" (nr. 1).

După o pătrunzătoare analiză a dispozițiilor celor trei proiecte de cod urban ale lui Mihail Fotino și a altor texte din acea epocă relative la același drept, autorul consideră că nereușita operei lui Fotino se datorează, pe de o parte, concepției de drept european din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în care „nu se găsea locul pentru o disciplină și o codificare independentă a dreptului urban" (p. 41), iar pe de altă parte, ostilității generale față de o reglementare prea amplă a dreptului urban, de unde ar fi rezultat prohibiții inacceptabile pentru membrii clasei dominante.

Autorul, care studiază de mulți ani, cu rezultate remarcabile, opera lui M. Fotino[1], relevă că ea are o importanță istorică considerabilă, pentru că „ea este codificarea unuia din sistemele de drept din Țara Românească, *pravila* în sensul legii bizantine, dînd „acestei codificări caracterul unei sinteze progresive a dreptului în ansamblul său, ceea ce i-a permis să prepare structurile și codificarea dreptului național al secolului al XIX-lea în unitatea sa de drept burghez și capitalist" (p. 57). Și autorul conchide că, deși criticabil prin excesul de bizantinism și pentru normele adesea străine de realitățile românești, trebuie totuși să reținem faptul că „evoluția istorică de lungă durată se face în sensul sistemului de drept propus de proiectul lui Fotino, și nu în sensul unui anumit cod cutumiar și patriarhal" (pag. 59). În raport cu tradiția bizantină anterioară, inclusiv Armenopol, originalitatea și progresul modernizator realizat de Fotino sînt evidente și apreciabile.

Studiul introductiv se încheie cu descrierea celor șase manuscrise publicate și explicarea tehnicii ediției. Printre aceste manuscrise figurează textul inedit, identificat de către prof. Valentin Al. Georgescu în 1965, al unui cod urban specializat, inclus de M. Fotino în cartea a 5-a a proiectului său de cod general (1775—1777).

Este locul să semnalăm aici munca deosebit de migaloasă și meritorie a Emanuelei Popescu, căreia ediția îi datorează, printre alte lucrări, elaborarea aparatului critic și redactarea notelor la proiectul de cod urban inserat de Mihail Fotino în proiectul de cod general (1775—1777).

Ediția cuprinde următoarele texte: 1. Titlul de drept urban al proiectului de cod din 1765 (B.A.R., ms. gr. 20 = *Nomikon* al lui M. Fotino); 2. Titlurile de drept urban ale proiectului de cod din 1766 (Bibl. Naț. Paris, supl. gr. 1323 = *Nomikon Procheiron* al lui M. Fotino); 3. Hrisovul din 12 mai 1768 al lui Alex. Scarlat Ghica pentru reglementarea unor construcții urbane (131 par.), inserat de M. Fotino în proiectul său de cod general (1775/1777) (B.A.R., ms. gr. 1195, cartea V); 5. Titlurile despre marele *spătar* și marele *agă* din proiectul de cod general redactat de M. Fotino (1775/1777) (Cartea I); 6. Pitacul „către dumnealor numiții boieri ca să puie hotar împrejurul Bucureștilor" (28 martie 1776, Arh. Stat. Buc., ms. 1, f. 97 r—v); 7. Hrisovul dat de Alex. Ipsilanti breslei măcelarilor din București (23 August 1776, Arh. Stat. Buc., nr. 3, f. 194 r—197 v).

Anexele (pag. 239—284) cuprind: 1. Hrisovul lui Ștefan Racoviță (1765) obligînd pe boierii fără funcții de stat să locuiască la moșii; 2. Dreptul urban în *Codul Caragea* din 1818 (II, 3, § 18—28); 3. Traducerea română a titlului de drept urban din *Hexabiblul* lui C. Armenopol (II, 4), efectuată de Th. Carra (1804) (B.A.R., ms. rom. 4317); 4. Cîteva acte normative de drept urban, depășind

[1] A publicat — după cunoștința noastră— zece studii, între 1965 și 1974, privitoare la această operă.

sfera proiectului lui M. Fotino; 5. Cîteva documente interne privind procese de drept urban; 6. Notă despre sistemul de măsuri de lungime din *Tratatul de arhitectură* al lui Iulian din Ascolon; 7. Inventarul planurilor oraşului Bucureşti (1770—1856), cu o bibliografie. Subliniem valoarea acestui inventar fără precedent în istoriografia noastră şi a cărui structură ar trebui generalizată şi la alte sectoare şi la alte perioade; meritul autorului, care nu este cartograf, este cu atît mai mare.

Urmează siglele, o amplă bibliografie, un index *graecitatis*, un index alfabetic al materiilor, al autorilor şi al numelor de locuri, un foarte folositor glosar franco-român al indexului de materii şi şase facsimile.

Spaţiul de care dispunem nu ne permite să expunem aici toate problemele asupra cărora această ediţie aruncă lumini preţioase. Ne mulţumim să semnalăm numai trei: a) originalitatea adaptării dreptului bizantin la exigenţele unei societăţi în curs de modernizare, în Principate, în raport cu acelaşi proces astfel cum se desfăşura pe pămînturile greceşti, înainte şi după cucerirea independenţei lor; b) codul lui Fotino era, pentru acea epocă, un cod înaintat care combătea poluarea, reglementîndu-i efectele şi contribuia la sistematizarea oraşelor, dar aplicarea lui n a fost decît relativă, căci el jena interesele celor ce posedau şi ale puternicilor zilei; c) sub o formă condensată, materiile tratate de Fotino se regăsesc în codul civil de influenţă franceză care va intra în vigoare în România în 1865. Acest cod a fost criticat adesea că nu a făcut decît să transplanteze la noi un drept străin, fără să ţină seamă de legislaţia românească anterioară. Ediţia pe care o recenzăm ne obligă la o revizuire a acestor idei: materiile în chestiune, sub o formă mai dezvoltată, aveau la noi o tradiţie legislativă şi de aplicare practică de aproape un secol. Codul civil nu apărea în vid şi nu era în mod necesar, contrariul tuturor realizărilor anterioare, în care receptarea progresistă a dreptului romano-bizantin era totdeauna implicată.

Aplicarea efectivă a textelor studiate este neîndoios dovedită pentru unele dintre ele. Nu putem decît să regretăm circumstanţele care au împiedicat pe autori să meargă mai adînc în cercetarea documentelor care ar fi trebuit să îmbogăţească anexele D şi E.

Nu putem încheia această recenzie mai înainte de a felicita pe autori pentru ideea ce au avut de a pune în valoare încercările de redactare a unui cod urban, făcute în Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Proiectele lui Fotino, — care fac parte din aceste încercări — deşi n-au devenit coduri sancţionate de domn, au constituit totuşi un moment important pentru lucrările ulterioare de acest gen, care nici nu pot fi înţelese, fără un studiu prealabil al proiectelor sus-amintite. Nu trebuie pierdut din vedere nici că hrisovul din 1768 era un act normativ şi că proiectele lui Fotino au fost utilizate în practică cu titlul de „drept receptat", căci chiar în afară de aceste proiecte, dreptul pe care ele îl „codificau" era aplicabil în Principate ca *ius receptum*. Codificarea nu servea decît să întărească receptarea acestui drept dîndu-i titlul de pravilă domnească. Desigur, că aplicarea lui efectivă şi integrală, chiar codificat fiind, rămîne subiect de discuţie şi autorul Introducerii analizează problema într-un mod critic foarte convingător, evitînd soluţiile pozitive sau negative excesive.

Această ediţie critică bilingvă, de mare erudiţie, îmbogăţeşte sensibil literatura istorică şi cea juridică româneşti şi sud-est europene şi aduce o contribuţie preţioasă cercetării ştiinţifice a istoricilor dreptului, bizantinologilor şi comparatiştilor.

Ovid Sach larie

VIRGIL VĂTĂŞIANU, *Pictura murală din nordul Moldovei*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1974, 150 p.

Cunoscător al problemelor de istoria artei religioase, Virgil Vătăşianu şi-a îndreptat atenţia asupra a zece mănăstiri şi biserici, cele mai importante monumente istorice şi de artă din nordul Moldovei, „acele curioase biserici care prin policromia faţadelor se pot compara cu biserica San Marco din Veneţia sau cu Domul din Orvieto ... ceva asemănător nu ne oferă a doua ţară din lume", după cum le-a caracterizat Josef Strygowski. Rezultatul investigaţiilor sale s-a concretizat în lucrarea *Pictura murală din nordul Moldovei*, apărută sub egida Editurii Meridiane, care şi-a făcut un frumos renume prin imprimarea, în condiţii grafice deosebite, a unor albume de artă.

După o introducere (p. 7—11), în care autorul face o scurtă prezentare a elementelor arhitectonice caracteristice monumentelor prezentate, urmează un studiu sumar asupra picturii murale (p. 12—37) interioare şi exterioare: „Văzută de la exterior — afirma André Grabar — fiecare biserică este o încîntătoare piesă de decor, care se cere admirată în mediul său de verde şi de alb — verdele pajiştii din care se înalţă biserica, albul incintei şi al construcţiilor monastice. Dar, în acelaşi timp, aceste faţade pictate, cu ale lor figuri şi cu scenele lor, sînt asemenea unei cărţi ilustrate deschisă la toate paginile".

După cristalizarea ca stat de sine stătător, Moldova a cunoscut perioade de grea cumpănă, fiind un adevărat zid de apărare împotriva năvălirilor turcești și tătărăști, care-i amenințau independența. Dar, „pe acest fundal agitat se proiectează, în clipele de răgaz, luminile fermecătoare ale unei creații culturale și artistice țesută din urzeala tradiției locale și din băteala contactelor cu ideile și formele de cultură și artă ale țărilor înconjurătoare"(p. 7). În acest sens, Nicolae Iorga scria: „Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari și de fapte bune, prin care s-a apărat viața lor și li s a asigurat rînduiala, ci și un trecut de cărturărie și de artă". Dintre realizările culturale din secolul al XV-lea și al XVI-lea se distinge, în primul rînd, arhitectura religioasă din nordul Moldovei, deosebită nu atît prin planul construcției, cît prin naturalețea picturii interioare și unicitatea celei exterioare, perfect adaptată elementelor arhitectonice.

„Ceea ce e caracteristic pentru pictura din interiorul bisericilor moldovenești de la sfîrșitul secolului al XV-lea și pînă către mijlocul secolului următor, e dezvoltarea consecventă și respectarea riguroasă a schemei, spre deosebire de ceea ce se poate constata în perioada de mai tîrziu" (p. 19). Temele dominante sînt, fără îndoială, cele religioase, deosebit de frumos realizate, așa cum sînt, spre exemplu, *Pantocratorul* de la Moldovița sau bolta pronaosului aceleiași mănăstiri. De fapt, în pictura de la Moldovița apar motive și diferite elemente din viața Moldovei. Aceasta înseamnă că pictorii cunoșteau foarte bine viața moldovenilor cu toate aspectele și formele ei de manifestare. Fundalurile de arhitectură, de pildă, pun în lumină, între altele, siluetele unor biserici, case și cetăți moldovenești; în costumație se disting ștergarele și iile populare; armele care apar în unele scene reprezentînd pe sfinții militari sînt cele pe care le purtau oștenii moldoveni.

O atenție specială se dă realizării tablourilor votive, situate întotdeauna pe peretele apusean de pe latura dinspre sud. Dintre acestea se remarcă în special cel al lui Ștefan cel Mare de la Voroneț, care oferă cercetătorului elemente importante referitoare la forma originară a bisericii și la costumele domnești de epocă. De fapt, pictura de la Voroneț, „moștenire artistică de preț" a poporului nostru, atît aceea din vremea lui Ștefan cel Mare, cît și din aceea a mitropolitului Grigorie Roșca este, în genere, lipsită de elemente decorative. Personajele, îmbrăcate în haine simple și sobre, sugerează intensitate spirituală. Printre tablourile votive deosebit realizate se înscrie și cel de la Moldovița, important prin elementele de istorie a costumului de epocă. Astfel, „Petru Rareș, ctitorul, în acest tablou, poartă pe cap o coroană înaltă împletită și este îmbrăcat în haine lungi și largi de brocart cu flori de aur țesute pe fond galben". Dintre tablourile votive, autorul mai reține atenția și asupra celor de la Sucevița ale familiei Movileștilor — frescă descoperită de-abia în 1964, aceea a logofătului Tăutu de la Bălinești, în care pictorul a dovedit aceeași grijă pentru măreție, somptuozitate și realitate care se degajă din întreaga pictură a bisericii, sau a lui Luca Arbure și a Iulianei de la biserica Arbore. În ambele tablouri, preocuparea pictorului de a surprinde cît mai fidel fizionomia personajelor și de a reda toate detaliile vestimentare s-a concretizat în portrete de o remarcabilă autenticitate.

O caracteristică în pictura interioară a mănăstrilor și bisericilor din nordul Moldovei este introducerea unor teme legate strîns de evenimentele sociale-politice ale vremii, îmbrăcate, firește, în scene religioase, așa cum este, spre exemplu, *Cavalcada* de la Pătrăuți. Scena nu este întîlnită în pictura religioasă a celorlalte țări, iar în Moldova apare numai de două ori, întîi la Pătrăuți și apoi la Arbore. Compoziția de la Pătrăuți reprezintă o procesiune în care împăratul e însoțit de o suită de 16 sfinți călări, deosebit de bine reprezentați fiind sfinții militari: Gheorghe, Dimitrie, Procopie, Mercurie etc., îmbrăcați în somptuoase hlamide și tunici. ceea ce vădește preocuparea pictorului pentru individualizarea personajelor. Această scenă este una dintre cele mai monumentale din vremea lui Ștefan cel Mare. Sensul alegoric al acestei scene are în vedere, cum a arătat cercetătorul francez André Grabar care a identificat-o, evenimentele politice contemporane. Zugrăvită imediat după încetarea războaielor cu turcii, scena avea menirea să țină mereu trează conștiința moldovenilor și să-i mobilizeze în luptă pentru apărarea independenței țării. Subliniind că Ștefan cel Mare era „apostolul luptei creștinătății împotriva turcilor necredincioși, cel dintîi principe din Europa răsăriteană care, după căderea Imperiului Bizantin, a vrut să transforme tradiționalul război de apărare împotriva invadatorului asiatic într-o expediție creștină contra Islamului", André Grabar, pe care-l citează și Virgil Vătășianu în lucrarea de față, conchidea asupra semnificației politice a acestei scene: „Așa cum odinioară împăratul Constantin a pornit împotriva păgînilor și i-a zdrobit, tot așa Ștefan cel Mare al Moldovei, un nou Constantin, va învinge pe dușmanul necredincios".

În cadrul lucrării de faţă însă autorul s-a oprit mai pe larg asupra picturii exterioare a bisericilor şi mănăstirilor din nordul Moldovei — remarcabile perle de mărturie a istoriei vieţii trăitorilor acestor meleaguri. ,,Pictura exterioară — afirma Paul Henry — constituie ceea ce Moldova a produs mai personal şi mai original; nu numai ordonanţa acestei picturi, dar şi interpretarea motivelor obişnuite şi introducerea de teme inspirate din folclor trădează o gîndire proprie, o veritabilă şcoală, locală, cu tradiţiile sale şi propriile sale concepţii".

De remarcat în lucrarea lui Virgil Vătăşianu este stăruirea asupra permanenţei unei anumite tematici care apare aproape la toate monumentele prezentate. Astfel, *Cinul (Ierarhia cerească)* apare la Humor şi la Moldoviţa, la Arbore şi la Suceviţa. ,,Apariţia unei redacţiuni iconografice modeste a *Ierarhiei* poate fi urmărită în arta medievală europeană pînă în secolul al XVI-lea, dar o ilustrare amplă se găseşte numai în Moldova" (p. 20). Dincolo de aspectul şi sensul ei religios, *Ierarhia* are şi o semnificaţie politică, ea reprezentînd tendinţa domniei de a consolida sistemul autocratic, demonstrîndu-se, în special boierimii, obligaţia de a respecta ierarhia feudală existentă — transpunere a celei cereşti. Asemenea *Ierarhiei*, tema *Arborelui genealogic* (*Arborele lui Ieseu*), prezentă la Voroneţ, Moldoviţa şi la Suceviţa ar putea fi interpretată strîns legată de obiceiul pămîntului pentru succesiunea şi justificarea dreptului la domnie. În scena *Arborelui* se disting figurile înţelepţilor elini, filozofi, scriitori, poeţi: Tucidide, Socrate, Platon, Pitagora, Aristotel, Homer, Plutarh etc. Deosebit de frumos realizată şi puternic ancorată în realităţile epocii este reprezentarea scenei *Imnului acatist*, prezent la Humor, Suceviţa şi Moldoviţa, unde este redat asediul Constantinopolului de către oastea turcească, prezentată în toate amănuntele sale. Zugrăvit la baza *Imnului*, *Asediul* de la Arbore constituie ultima reprezentare a acestei teme în pictura exterioară moldovenească. Absenţa turcilor şi a artileriei arată că scena reprezintă asediul persan al Constantinopolului, aşa cum, de altfel, se menţionează şi în inscripţia slavonă care o însoţeşte: ,,În 6035, împăratul Cosroi a purces cu perşii şi cu sciţii şi cu libienii şi cu alţi rugători la idoli împotriva Constantinopolului, cu oşti, în zilele împăratului Heraclius".

În tematica picturii exterioare, un spaţiu destul de vast este rezervat *Judecăţii de apoi*, subiect realizat la Rîşca şi Suceviţa. La Voroneţ şi la Humor, în cadrul scenei mari a *Judecăţii de apoi* apar grupuri de turci şi de tătari — adevărate pagini de cronică.

Alături de aceste teme generale, în pictura exterioară a bisericilor şi mănăstirilor din nordul Moldovei apar şi unele creaţii specifice locale, aşa cum sînt, de pildă, *Vămile văzduhului* şi povestea caznelor Sfîntului Ioan cel Nou, ale cărui moaşte au fost aduse în 1402 în timpul lui Alexandru cel Bun — moment imortalizat pe faţada de sud de la Voroneţ. Într-o mare măsură, pictura de la Voroneţ, ca şi de la alte biserici, este pentru cercetătorul trecutului istoric al poporului nostru un important şi grăitor document. Astfel, ea reflectă aspecte din viaţa de altădată a moldovenilor: Eva toarce din furcă întocmai ca o gospodină, Adam, la fel ca un ţăran, ară cu un plug de lemn tras de boi, Abel are, lîngă turma de oi, înfăţişarea unui păstor, Sfîntul Ilie stă în coşul unei căruţe obişnuită în Moldova în secolul al XVI-lea, casnicii stăpînului din parabola Fiului risipitor sînt prinşi într-o horă moldovenească, armele care apar în unele scene sînt acele obişnuite în Moldova secolului al XVI-lea: arcul cu săgeţi, sabia, suliţa, scutul ş.a. Toate aceste aspecte din viaţa de odinioară a Moldovei, reflectate de pictura de la Voroneţ, arată, pe de o parte, că pictorii erau moldoveni care cunoşteau temeinic tot ceea ce se petrecea în jurul lor. Pe de altă parte, analizînd aceste elemente, autorul acestei lucrări ajunge la concluzia că, în Moldova exista o şcoală de pictură foarte bine organizată în care se formau zugravii de la care au rămas atîtea minunate opere de artă. Prin toate acestea, ,,o biserică moldovenească cu pictură exterioară produce impresia unui relicviar smălţuit de Limoges, transpus la scară monumentală" (p. 31), ceea ce reiese şi din cele 110 reproduceri care însoţesc lucrarea de faţă.

Pictura murală din nordul Moldovei se înscrie printre lucrările cele mai reuşit realizate, ajungînd astfel la cunoaşterea inestimabilelor valori ale artei noastre feudale, confirmîndu-se încă o dată că: ,,În nici o altă ţară din Europa, nici măcar în patria clasică a picturii murale, în Italia, nu vom găsi ceva cît de cît asemănător cu aceste biserici ale căror culori armonioase scînteiază pe verdele poienilor, pe fondul tremurat al dealurilor din frumoasa Moldovă".

Dorina N. Rusu

ISTORIA UNIVERSALĂ

*** *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, trad. germ. R. Lachmann, Graz, Wien, Köln, Styria Verlag, 1975, 233 p. (Slavische Geschichtsschreiber, vol. VIII)

Alături de ,,Slavische Geschichtsschreiber", editura Styria patronează încă alte două serii paralele de traduceri în germană: din autori bizantini şi otomani. Rostul acestor colecţii este de a pune la îndemîna istoricilor — dar nu numai a lor — tălmăciri într-o limbă de circulaţie (germana) din izvoare narative medievale care, în afara unui cerc restrîns de specialişti, ,,non leguntur".

G. Stökl, prof. la Universitatea din Köln, îngrijeşte apariţia seriei slave, în al cărei al VIII-lea volum au fost tipărite memoriile sau cronica ,,ienicerului" sîrb Constantin Mihailovici din Ostroviţa în traducerea Renatei Lachmann, semnatară şi a substanţialei introduceri, iar, împreună cu C.-P. Haase şi G. Prinzing, coautoare a notelor şi comentariilor. Traducerea a urmat textul polon editat de Jan Łoś [1].

Textul originar al ,,ienicerului", scris probabil în ultimul deceniu al veacului al XV-lea, s-a pierdut; din secolul următor au rămas versiuni în cehă şi polonă. Compararea acestor texte a condus la concluzia că originalul a fost redactat în limba cehă. Nucleul textului de bază a suferit în cursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea interpolări masive, încît astăzi este aproape imposibilă o decupare sigură a acestuia. Desigur, materialul cel mai rezistent la intervenţii apocrife l-a constituit partea de memorii — ,,pamiętniki" cum sună titlul polon — şi de ,,kronika", cum apare el în manuscrisul ceh. Pe acest suport solid şi credibil prin faptul că a fost furnizat de un martor ocular al ,,gesta Othomanorum", compilatorii ulteriori au cultivat un al treilea gen publicistic de mare vogă în epocă: ,,tractatus". Prin excelenţă politic şi mobilizator, el constituie partea cea mai mobilă a textului utilizat propagandistic în funcţie de conjuncturi internaţionale date.

Aceste ,,agiornamenti" succesive nasc întrebări privind nu numai geneza miezului iniţial al textului, ci stîrnesc discuţii asupra paternităţii lui şi chiar asupra istoricităţii ,,ienicerului" însuşi: A. Danti, unul dintre cei mai erudiţi exegeţi ai acestei probleme, consideră personajul fabulat [2]. R. Lachmann nu împărtăşeşte această părere: pe lîngă elemente din memorii în care ,,ienicerul" îşi evocă soarta şi din care, comparînd aceste date cu alte izvoare, reiese că în 1455 a căzut rob la turci şi, repartizat în corpul ienicerilor, l-a slujit pe Mehmet al II-lea în mai multe campanii, ca apoi, numit comandant al cetăţii bosniece Zvečaj, să fie luat prizonier de unguri în 1463; pe lîngă aceste date, studiul introductiv aduce probe filologice pentru existenţa unui autor provenit din mediu sîrbesc: atît în versiunea cehă şi în cea polonă se regăsesc ,,topoi" specifici numai literaturii medievale sîrbeşti.

Valoarea de izvor rezidă în primul rînd în informaţii referitoare la Imperiul otoman: rituri şi obiceiuri musulmane, tehnică militară (dispunerea trupelor în linie de bătaie, mod de atac), statutul şi retribuirea diferitelor categorii de oşteni, creştinii aflaţi în teritoriul turcesc etc., la care se adaugă descrierea unor campanii la care ,,ienicerul" a participat în calitate de combatant de partea otomană. Dar, oricît ar fi vorba despre turci, autoarea traducerii consideră în introducere că nu numai haina lingvistică plasează acest izvor în ,,slavische Geschichtsschreibung": destinul ,,ienicerului" sîrb este un destin sîrbesc, umaniştii secolului al XVI-lea care i-au redactat şi completat cronica şi memoriile erau cehi şi poloni.

În istoriografia românească, textul lui Constantin Mihailovici a fost cunoscut de timpuriu, iar ştirile din capitolul privitor la luptele lui Vlad Ţepeş cu oastea lui Mehmed al II-lea în 1462 au fost curent utilizate [3]. Editorii volumului I din *Călători străini*, ,,rectifică", se pare că neîntemeiat, afirmaţia ,,ienicerului" conform căreia Vlad Ţepeş ar fi domnit îndată după tatăl său [4]. Cercetări recente dovedesc, dimpotrivă, exactitatea succesiunii indicate de ,,ienicerul" sîrb [5].

---

[1] J. Łoś, *Pamietniki Janczara* (*Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy*), în ,,Rozprawy Wydziału Filogicznego PAU, II, Kraków, 1913, p. 1—72.

[2] A. Danti, *Contributi all'edizione critica dei Pamietniki Janczara*, în ,,Richerche Slavistiche", XVI, 1968—1969, p. 126—162.

[3] Vezi nota introductivă din *Călători străini despre ţările române*, vol. I, ed. M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 123—124, în care sînt menţionate ediţiile, traducerile şi studiile consacrate acestui text, în special a fragmentului mai sus citat.

[4] *Ibidem*, p. 126, nota 7.

[5] C. A. Stoide, *Contribuţii la studiul istoriei Ţării Româneşti între anii 1447—1450*, în ,,Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", X (1973), p.163—181.

De asemenea, cifra de ,,o sută de mii de turci" uciși de Vlad Țepeș în timpul luptelor din 1462 [6] e moderată în pasajul corespunzător al traducerii germane la ,,einige tausend Türken" (p. 134).

În afară de acest episod, de menționat alt scurt dar important pasaj — care nu figurează în volumul de *Călători străini* — nemijlocit legat și el de istoria noastră pe care îl redăm în traducere românească: ,,Totuși e bine știut, că atît timp cît voievodul valah Ștefan (cel Mare) avea în puterea sa Chilia și Cetatea Albă, regatul polon stătea gata de pace ca după un scut și că atita vreme cît regele maghiar ține Belgradul sîrbilor, (soarta) Ungariei este asigurată" (p. 174—175).

Traducerea integrală a ,,ienicerului" sîrb relevă încă o dată utilitatea colecției ,,Slavische Geschichtsschreiber" care slujește deopotrivă cercetătorilor istoriei și prețuitorilor ei din marele public.

V. Ciocîltan

PAUL MURRAY KENDALL, *Louis XI*, Paris, Fayard, 1974, 584 p.

Rareori lectura unei cărți poate lăsa cititorului impresii atît de contradictorii ca biografia lui Ludovic al XI-lea, regele Franței, scrisă de Paul Murray Kendall. Autorul, profesor la Universitatea de Stat Kansas, a mai dat cîteva lucrări similare — biografii ale unor personalități din secolul al XV-lea precum celebrul ,,făcător de regi", Warwick — dar ceea ce ni se pare a fi contribuția sa majoră la istoria amintitului secol este tipărirea rapoartelor trimișilor milanezi la curțile franceză și burgundă (*Dispatches, with Related Documents, of Milanese Ambassadors in France and Burgundy, 1450—1483*, publicate în colaborare cu V. Ilardi), izvor a cărui evidentă valoare face inutil orice comentariu.

In acest tezaur documentar, Kendall a găsit o bază de informații nouă și înnoitoare care să-i îngăduie rescrierea vieții unui personaj pe care atît istoriografia cît și literatura (și gîndul merge imediat la *Quentin Durward* al lui Walter Scott) l-au ținut în atenția lor cea mai vie. S-ar putea spune că situațiile în care se manifestă curajul maxim al istoricului sînt cele în care sau nu există predecesori, sau, dimpotrivă, ei se numără cu zecile. Kendall s-a aflat în ultima din ele (vezi și bibliografia sumară pag. 555—565).

Dacă n-ar fi fost decît noul aport documentar al surselor semnalate mai înainte — și numele arhiatentului ambasador milanez Giovanni Pietro Panigarola, autorul unor rapoarte de inestimabilă valoare se cuvine imediat citat — și încă întreprinderea unei monografii dedicate ,,Păianjenului universal" (e și subtitlul cărții) era pe de-a întregul îndreptățită; dar nu e numai atît: domnia lui Ludovic al XI lea constituie deopotrivă unul din marile momente ale istoriei franceze și a celei europene și se înscrie ca un model al politicii de centralizare monarhică în detrimentul factorilor de fărîmițare feudală, astfel că studiul ei oferă de fiecare dată un cîmp interesant de cercetare investigatorului.

Voluminoasa carte a lui Kendall este divizată în două părți: *Delfinul* și *Regele*, urmate de trei anexe, consacrate unor probleme mai mult sau mai puțin controversate: fidelitatea lui Philippe de Commynes (polemică cu Jean Dufournet, autorul unui studiu, *La destruction des mythes dans les Mémoires de Philippe de Commynes*, Genova, 1966, care-l prezintă pe celebrul cronicar drept un falsificator ,,integral"), rapiditatea transmiterii știrilor către Ludovic al XI lea și data primului atac de apoplexie care l a lovit pe rege. O foarte utilă listă a suveranilor și principalilor seniori (Casele de Burgundia, Anjou.Orléans, Bourbon, Armagnac etc.) completează volumul.

Fără a cultiva paradoxul am putea spune că lucrarea lui Kendall încîntă și dezamăgește pe cititor la fiecare pagină. Încîntă prin amănunțimea și fidelitatea cu care este reconstituită viața suveranului francez și dezamăgește prin absența unei analize serioase a personajului studiat. Istoria evenimențială — pe care o credeam îngropată reapare ca o fantomă de dincolo de mormînt în această carte. Ea nu este o carte de istorie, ci una de narație istorică. Cucerit de personalitatea lui Ludovic, istoricul american pare a fi în primul rînd preocupat de omul Ludovic. Sînt înregistrate astfel amănunte de cea mai strictă intimitate privind relațiile cu soția sau chinuitoarea boală de care regele suferea (vezi, spre exemplu, pag. 361, lămuritoare totuși pentru ce putea fi un raport diplomatic în acel timp și pentru ideile medicale ale timpului). Ceea ce frapează, în primul rînd, la Kendall este plăcerea lui de a povesti, care face într adevăr deliciul acestei cărți (din acest punct de vedere, capitolul consacrat bătăliei de la Montlhéry este o mică capodoperă de narațiune istorică).

Și totuși, cartea lui Kendall este iritantă tocmai prin cantonarea ei în ceea ce se numește istoria istorizantă. Politica economică a regelui este tratată sumar și fugar, forțele social-politice și cadrul istoric obiectiv dispar în spatele suveranilor sau marilor seniori ai căror exponenți au fost. Narația rămîne astfel mereu la suprafața faptelor și nu co-

[6] *Călători străini*, vol. I, p. 128.

boară la revelarea realităților profunde ale epocii. Conflictele rămîn prezentate la nivelul persoanelor, fără ca determinările lor economice și socio-politice să facă obiectul unei anchete serioase. Cine ar crede că în cartea lui Kendall va găsi o analiză a politicii de centralizare va încerca o mare decepție. Dincolo de episoadele înseși ale efortului de consolidare a autorității monarhice, nu se întîlnește nici cea mai vagă încercare de a explica deci, nu de a povesti — temeiurile adînci ale unei politici care, pe cît de consecventă pe atît de abilă, a asigurat succesul monarhiei în confruntarea cu reprezentanții feudalității. E caracteristic, din acest punct de vedere, că în bibliografia selectivă a cărții figurează mărunta contribuție a lui A. Salmon, „*Essai de poison sur un chien fait par l'ordre de Louis XI* („Mémoirs de la Société archéologique de Touraine", VII, *1854—1855*, p. 109—111), dar lipsește studiul atît de valoros al lui B. A. Pocquet du Haut-Jussé, *Une idée politique de Louis XI : la sujétion eclipse la vassalité* („Revue historique", 85 (1959), t. CCXXVI, p. 383—398), selecție din plin semnificativă pentru felul în care Kendall și-a conceput cartea.

La capătul unei antrenante—dealtminteri — citiri, lectorul nu poate să nu-și reamintească vorbele lui Gerhard Ritter „Istoria nu este repovestirea izvoarelor".

Fl. Constantiniu

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează la celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul. Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD EST-EUROPÉENS
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — A.D. XENOPOL — IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

RM ISSN CO/' —3878

I. P. ,,Informaţia" — c. 1053

Lei 10. —